

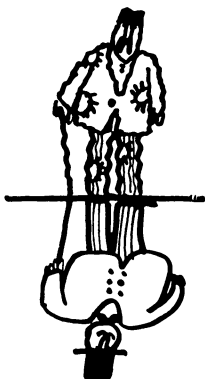
АЗІЗ
НЕСІН
НА КАРУСЕЛІ



**АЗІЗ
НЕСІН
НА КАРУСЕЛІ**

ОПОВІДАННЯ

*З турецької переклав
Олександр Ганусець*



КИЇВ
ВИДАВНИЦТВО ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ «ДНІПРО»
1979

И (Турецк.)

Упорядкувала *Віра Феонова*
Передмова *Леоніда Ленча*

В сборник вошли лучшие произведения прогрессивного турецкого сатирика Азиза Несина. Перед читателем возникает галерея образов: мелкие служащие и бедные крестьяне, богатые бездельники и чиновники, продажные полицейские и уголовные преступники, нищие и безработные...

Рассказы Азиза Несина остроумные, оригинальные, они обличают пороки общественной жизни современной Турции.

ПЕРЕДМОВА

Холодної сонячної днини в січні 1978 року ми йшли з Азізом Несіном однією з найбагатолюдніших вулиць Стамбула.

Правил вуличного руху в Стамбулі не дотримуються: потік машин, який довільно мчить проїжджою частиною, повністю залежить від окоміру, майстерності й досвіду водіїв. Пішоходи йдуть швидко,— вони не прогулюються, як, скажімо, прогулюються іноземні туристи або парижани по Єлісейських полях, ні, вони поспішають кудись у своїх справах.

Азіз Несін теж ішов швидко, рвучко,— маленький, доладно скроений і міцно зшитий, з відкритою, чорноволосою головою, злегка припорошеною благородним сріблом сивини, в коротенькому кожущу з хутряним коміром. Зустрічні усміхалися йому, одні дружньо кивали, інші знімали капелюхи, вітаючи письменника, якого в Туреччині знає кожна грамотна людина.

Я сам бачив і чув тоді, як бідно зодягнутий дідусь із сивою цупкою щетиною на запалих щоках та з величезним тюком мануфактури на спині — стамбульський носій,— уздрівши Азіза, зупинився й голосно, з радісним здивуванням вигукнув:

— Азіз!.. Несін!..

Так, Азіз Несін, безперечно, найпопулярніший письменник Туреччини. І його тут не лише добре знають, а й люблять. За що?

В одному публіцистичному виступі Азіз Несін так сказав про свою творчість:

«Чесним людям соромно й боляче усвідомлювати, що стільки ще наших братів животіє в середньовічному мороці, в лещатах

голоду й зневіри в завтрашній день, а поруч розкошують щасливі, ті, що користуються за їхній рахунок усіма життєвими благами!..

Я пишу оповідання, щоб люди, сміючись, замислювались над життям і, замислившись, сміялися».

Усією своєю творчістю Азіз Несін доводить, що гумор, наповнений гострою соціальною думкою, має значно більшу силу впливу, ніж пафосна сатира, не зігріта зсередини променями гумору. Блискуче володіючи всіма засобами комічного письма, Азіз Несін в одних випадках підсилює сатиричну інтонацію своїх новел, в інших його сміх звучить добродушно, навіть лірично. Та письменник ніколи не зраджує своєму основному принципу — правдиво й чесно боротися з користоловством, зажерливістю, несправедливістю й жорстокістю сильних та ситих. Його перо завжди захищає інтереси людини-трудівника, яка, немов отой стамбульський носій, тягне на своїй зігнутій спині весь тягар підневільного життя.

Азіз Несін (його справжнє ім'я — Мехмет Нусрет) народився в Стамбулі 1915 року. Дванадцятилітнім хлопчиком його віддали в сирітську школу-інтернат, а по закінченні школи — до військового училища. Згодом він став офіцером турецької армії — спочатку сапером, потім танкістом. У 1944 році офіцер Мехмет Нусрет вийшов у відставку.

Наполеон Бонапарт, як відомо, сказав, що кожен солдат носить у своєму ранці маршальський жезл. Та в «ранці» Мехмета Нусрета лежав не маршальський жезл, а рукописи гумористичних оповідань, які цей невеличкий на зріст турецький сапер писав у казармах під могутнє хропіння солдатів.

Перестав існувати офіцер Мехмет Нусрет і народився на світ письменник-гуморист і сатирик Азіз Несін. Та слава не відразу огорнула його своїм чарівним крилом. Спочатку він торгував газетами на стамбульських вулицях, був служником у книжковій лавці на околиці міста і навіть дрібним бакалійником, а потім став журналістом і жив на гонорари за свої статті.

У 1946 році доля звела його з відомим турецьким письменником-демократом Сабахаттіном Алі. Вони заприятелювали й почали разом видавати щотижневу сатиричну газету «Марко-паша». Це була кусюча, дзвінкоголоса газета, яка весело знушалася над спекулян-

тами й хабарниками, а головне — над їхніми високими покровителями з урядового апарату.

Газета мала великий успіх у читачів і водночас її страшенно ненавиділи чиновники з цензурного відомства та поліція. Газету двічі закривали, але вона виходила знову вже під іншими назвами і з обов'язковим словом «паша». Зрештою друзів-видавців кинули в тюрму, а їхню газету закрили назавжди.

Пізніше, вийшовши з тюрми, Азіз Несін дізнався, що його друга Сабахаттіна Алі по-зрадницьки, пострілом у спину, вбили провокатори із служби безпеки. Самого ж Несіна два жандарми відвезли до Західної Анатолії в місто Бурсу на півроку заслання, де у місцевій в'язниці відбував покарання Назим Хікмет.

Живучи в затхлій комірчині, знемагаючи від холоду та голоду, Азіз Несін написав тут, у Бурсі, свою найсумнішу книжку «Записки засланця».

Повернувшись до Стамбула, він знову взявся за те, чим займається й понині: став писати гумористичні, гостросоціальні оповідання. Він друкує їх у журналі «Акбаба» («Гриф»), і слава його як видатного письменника-гумориста зростає не щоднини, а щогодини. Однак справжнім «пророком» у себе на батьківщині Несін стає лише після того, коли на міжнародних конкурсах письменників-гумористів в Італії (1956—1957) одержує «Золоту пальмову гілку» — першу премію — спочатку за оповідання «Як спіймали Хамді, на прізвисько «Слон», а потім за оповідання «Бенкет з приводу встановлення нового котла».

Твори Азіза Несіна починають широко видавати, його сатиричні романи й збірки оповідань виходять одне за одним; він друкує свої фейлетони й сатиричні новели в найбільших, найпопулярніших турецьких газетах. У 1959 році Спілка журналістів Туреччини присуджує йому першу премію за памфлет «Я розмовляв з Ата-тюрком».

У Радянському Союзі він одержує першу премію журналу «Крокодил» на міжнародному конкурсі гумористів «Усмішка-68», а в Болгарії — міжнародну премію «Золотий їжак» за найкраще гумористичне оповідання року (1968) і першу премію «Хитрий Петро» (1975) за найкращу гумористичну книжку.

Азіза Несіна шанують і люблять не лише як популярного письменника; він — активний діяч, борець за мир, учасник багатьох міжнародних конгресів та симпозіумів; який завжди виступає яскраво, дотепно і з почуттям національної гідності. Зараз Азіз Несін — голова Синдикату турецьких письменників.

Книжки Азіза Несіна перекладено багатьма мовами світу. В Радянському Союзі тільки російською мовою видано чотирнадцять його книжок, а всього мовами народів СРСР — понад сорок.

Коли я зустрівся з Азізом Несіном у Стамбулі в 1978 році (познайомився й заприятелював з ним я давно); то пізнав свого друга ще з одного боку. Він повіз мене в Чаталджи — маленьке містечко на березі Мармурового моря; там Азіз Несін на свої письменницькі гроші будує інтернат для турецьких дітей-сиріт. У 1979 році вісімдесят сиріт різного віку увійдуть до цього будинку й перебуватимуть тут на повному утриманні письменника до свого повноліття.

— Адже я сам учився народним коштом у школі для бідних, — сказав мені Азіз Несін, коли ми, оглянувши майже готовий будинок майбутнього інтернату, сіли за столик у затишному залі чаталджиського ресторанчика, — тепер я можу повернути народові свій борг.

Його очі кольору кави на мить посмутніли, та скоро в них зблиснули знайомі вогники несінівської, неповторної усмішки.

— Колись я мріяв створити дитячу державу, потім — дитяче місто або хоча б дитячу вулицю, а скінчилося все ось цим будинком...

У 1960 році мені довелося бути редактором першого великого однотомника новел Азіза Несіна, що побачив світ у видавництві східної літератури.

У передмові до цієї, як мені здається, найкращої книжки турецького сатирика, виданої російською мовою, я писав тоді, звертаючись до Азіза Несіна:

«Мені залишається тільки подякувати Вам. Як читач я вдячний Вам за ту насолоду, що дала мені ваша книжка, як письменник радий, що пізнав талановитого побратима по літературній зброї, як редактор задоволений з того, що Ви не мучили мене й не відохотили від цієї важкої роботи.

Хай береже Вас... ні, не аллах, про якого Ви не дуже шанобливо відгукуєтесь у своїх оповіданнях, хай береже Вас дух нашого спільного козлоногого предка, що висвистував на своїй дудочці смішні й зухвалі мелодії і був, за твердженням одних його сучасників, богом, а на думку інших — людиною».

Дозволю собі закінчити цими словами і свою передмову до нового — українською мовою — видання книжки гумористичних оповідань мого турецького друга.

Леонід Ленч

ЖЕРТВИ ТУРИЗМУ

Місцеві жителі дуже хотіли, щоб їхнє повітове місто мало обласне значення, але цього не сталося. Це повітове місто й справді було досить велике. За кількістю населення воно значно перевищувало багато інших повітових міст. Самих тільки адвокатів нараховувалось там понад два десятки, а стряпчих було набагато більше. Вони не обмежувались лише написанням заяв і прохань, а й сліdkували за проходженням справ своїх земляків у прокуратурі, в суді, в кадастровому управлінні, в муніципалітеті та в інших установах такого типу. Контора пенсіонера-стряпчого була багатолюднішою, ніж кімната старшого секретаря суду,— вона завжди нагадувала вулик. Особливо людно було тут по четвергах, коли в місті збирався базар.

На скляних дверях, на вітринах по обидва боки від дверей було наліплено аркуші з об'явами, написаними великими літерами: «Оформлення всіляких документів та операцій», «Оформлення всіляких заяв до муніципалітету», «Оформлення свідоцтв на нерухому власність та кадастрових документів, встановлення земельних меж та розгляд суперечок», «Купівля та продаж усілякого нерухомого майна: будинків, земель, полів, городів, садів, крамниць», «Виготовлення фотокопій», «Упорядкування податкових документів», «Оформлення заяв на соціальне страхування робітників», «Скарги та протести з питань податків».

До контори стряпчого увійшло троє. Усі в літах — років по шістдесят з гаком. Їхній одяг свідчив про те, що це були заможні селяни. Перший був з густою бородою, другий — довгов'язий, трохи горбатий, третій — товстун. Судячи з того, як вони рвучко відчинили двері, як уривчасто дихали та як збуджено блищали їхні очі, можна було зрозуміти, що вони чимось розсерджені. Кожний з них привітався:

— Селям-ун-алейкюм...

— Алейкюм-селям,— відповів стряпчий, не відриваючись від досьє, що лежало перед ним на столі.

Біля столу сиділи на стільцях два чоловіки й жінка. Двоє з тих, що увійшли, теж сіли, а довгов'язий горбань не знайшов вільного місця і залишився стояти.

Бородань запитав у стряпчого:

— Ти надовго зайнятий?

Почувши це, стряпчий підвів голову і впізнав усіх трьох. Напевне, це були шановані люди, бо тепер він уже не схилявся над паперами, а хотів показати, як він поважає відвідувачів. Спочатку промовив: «О-о-о...» — а тоді вдруге відповів на їхнє привітання:

— Алейкюм-селям... Ласкаво просимо...

— Дякуємо.

— Зараз я звільнюся, зараз...

Він швиденько щось записав у досьє, потім закрив його і сказав до жінки й двох чоловіків:

— Прийдете шістнадцятого, по обіді. До побачення...
І випровадив їх.

А троє літніх селян, посідавши перед стряпчим на стільці, які щойно звільнилися, аж тремтіли від хвилювання. Та з кожним словом вони потроху заспокоювались.

— Пропали ми, зовсім пропали, всім буджаком¹ пропали,— поскаржився горбань.

¹ Б у д ж а к — адміністративна одиниця в Туреччині, частина повіту (району).

— Та годі вам! Що сталося? — запитав стряпчий.

— У цій справі нема ні користі, ні праведності...— докинув бородань.

Перебиваючи один одного, вони загомоніли:

— Як починалася ця справа, ти знаєш краще од нас.

— Авжеж... Тебе ж ми просили написати до міністерства, щоб нам дали документи для туризму.

— А потім, заяву на те, щоб одержати кредит у міністерстві туризму.

— Усі ці папери писав ти... Хай допоможе тобі аллах!

— Ти вмієш так складати заяви, як ніхто інший.

— Коли пишуть інші, то люди роками чекають відповіді на свої заяви.

— А на ті заяви, що пишеш ти, відповіді приходять швидко.

— Так, ми дуже цінуємо твою доброту.

— Але краще б і зовсім не було тієї відповіді, краще б не дали нам документів для туризму, краще б і кредиту ми не брали.

— Усі наші лиха йдуть від отого негідника, начальника буджака.

— Та ще від директора школи.

— Він підбурює й начальника буджака. Всі підступи йдуть від директора.

— Директор тоді саме приїхав до нас. Приїхавши ж...

— Першими його словами було...

— Він сказав: «Тут рай земний...»

— Скрізь тільки й торочив: «Цьому куточку ви й ціни не знаєте. Такого чудового моря більше ніде нема...»

— Це так, та й сам ти знаєш: берег у нас справді чудовий, іншого такого й не знайдеш.

— Пісочок м'якенький — це раз, море не глибоке — два...

— Немає течії, немає хвиль — три...

— А які виноградники!

— Директор школи каже про все це, та ще й додає: «В усьому світі нема кращого вина, як у вас».

— Та в нас і сонце, мовляв, інакше... Отаке вигадав навіть про сонце. А хіба ж може бути якийсь інше? На весь величезний світ аллах дав лише одне сонце.

— Є в нас і джерела — ти ж знаєш. А водиця в них холодна-прехолодна.

— Тож директор і втовкмачив собі в голову, що треба скласти ціну нашим багатствам. «Візьмімося за ці ваші красоти; вам же й користь буде»; — каже він.

— А ще каже, мовби ніде більше нема такого соснового лісу, що так красиво прилягає до морського узбережжя.

— Якось у неділю директор школи скликав тутешню інтелігенцію — стариків, таких, як ми, та інших, до чіх слів прислухаються люди. Зібралися ми в школі.

— І довго-довго про все розказував, як оце ми тобі...

— Почав про природу, і пішов, і пішов...

— А найважливіше — то люди... «Ваші люди, — каже, — геть усі гарні...»

— Авжеж. Ми й справді такі.

— Самі себе хвалити не будемо, але ж тамтешній люд і справді дуже гарний — ти ж знаєш.

— З дідів-прадідів ми такі. Як приїде гість, то не знаємо, куди його й посадити.

— Потім, ефендім, директор каже, що в нас усяди чистота.

— І це правильно. Нема в нас заводів, нема фабрик, тому й чиста вода, чисті наші поля, ліси, море.

— Слухали ми його, слухали та й поцікавились: «Ти сказав, що слід по-справжньому оцінити всі ці багатства. Може, й так, але як їх оцінювати, що треба робити?»

— Директор відповідав: «Це дуже легко... і зовсім даремно ви в злиднях скнієте».

— «Вам і невтямки, що живете в раю».

— «У наш час найбільшу вигоду дає туризм».

— Почав розповідати про Італію, Грецію, Югославію, про інші країни...

— Казав, що там...

— Що на туризмі там мільйони заробляють.

— А їхні місця не такі красиві, як наші. Безплідна земля.

— Вони продають сонце, море, повітря, і на цьому заробляють.

— Слухай-но, хіба годиться продавати аллахове сонце, аллахове повітря, аллахове море... Пригадуеш, в газетах якось писали про одного афериста, який продавав дурням трамваї, що належать муніципалітету, міські мости, вежі, парки...

— Хай там як, але все це він міг видавати за своє.

— А ми що? Продаватимемо сонце, повітря?

— Може, ми й не послушали б молодого директора школи, та нас переконав начальник буджака. Бо він у всьому підтримує директора. Той ще тільки заїкнеться, а начальник уже й погоджується.

— Ми запитали в нього: «Гаразд, а як же будемо продавати оте сонце, повітря, морську воду, краси? Їх ні зважити, ні одміряти не можна...»

— Виявляється, продаватимемо туристам. Оце й усе...

— Пояснив, що наша справа ухвалити рішення. Все інше директор школи...

— Разом з начальником буджака зроблять самі.

— «Перш за все,— сказав він,— треба наші місця оголосити туристським районом».

— Оголосямо,— згодились ми.

— Але таке оголошення можуть зробити тільки власті.

— Далі ти вже знаєш. Прийшли ми до тебе, попросили написати заяву до міністерства туризму, щоб прислали до нас інспекторів, і хай би вони самі оглянули все та й оголосили б наш район туристським.

— Хай тобі допомагає аллах... Ми завжди кажемо, що кращого за тебе стряпчого немає.

— Навіть місяця не минуло, як прийшла відповідь.

— Нам повідомили, що такого-то дня приїдуть інспектори. «Тепер усе залежить від інспекторів,— сказали начальник буджака та директор школи.— Треба їх добряче напоїти, нагодувати, та ще й подарунків дати, щоб вони оголосили наш район туристським».

— Вони казали, що як тільки це буде зроблено, то гроші так і потечуть до нас...

— Та ще й валютою, яка дорожча від золота.

— Директор каже: «Хай лишень приїдуть туристи, одразу ж потечуть гроші, мов та річка з гори, не знати-мете, куди їх і дівати».

— І ми...

— Правду кажуть: чого шкодувати курку, коли з'явиться гуска.

— Інспекторів приїхало четверо, а ми їх так пригощали, немовби їх було чоловік сорок.

— Приїхали з жінками.

— Пробули в нас тиждень, обстежили все гарненько...

— А потім наш район оголосили туристським.

— Оголосити оголосили, а кляті туристи не їдуть.

— Що ж тепер?

— Директор каже: «Треба створити «Товариство відродження і туризму».

— Ти про це знаєш... Спасибі тобі, всі справи по товариству оформив ти. А ми його створили...

— Треба ще було одержати туристські посвідчення. Ти написав заяву, і скоро надійшла відповідь.

— Чоловік сім-вісім з нашого району одержали посвідчення членів товариства. А туристів знову нема...

— Час іде. Ми сидимо без діла й чекаємо, коли ж нарешті з'являться туристи і потечуть до нас гроші, та так багато, що не знатимемо, куди й дівати їх.

— Начальник буджака й директор школи сказали, що наше «Туристичне товариство» повинно укласти угоду з якою-небудь туристичною фірмою.

— Добре, зробимо й це... Зробимо, але ж для цього треба наперед внести гроші.

— Зібрали й гроші. Віддали їх туристичній фірмі, яку знайшов директор. Хай вона оголосить у Європі, в Америці і повсюди про наш райський куточок, щоб їхали до нас туристи.

— А ми їм будемо продавати аллахове сонце, аллахове море, аллахове повітря й заробляти великі гроші.

— І ось прийшла звістка. Такого-то дня приїздить перша група туристів.

— Боже милосердий! Скажу я тобі... Був би ти тоді в нас, побачив би, що робилося... І старе і мале — всі готувалися до зустрічі туристів.

— Наше товариство купило в туристичної фірми транспаранти, гасла, картини і всяке інше.

— Ми порозвіщували все це на стінах, на вікнах, на дверях...

— Куди б ти не глянув, скрізь би побачив: «Турист — наш гість», «Усе — для туристів», «Будьте ввічливими з туристами».

— «Будьмо ввічливими, і один турист приведе за собою тисячу», «Будь привітним до туриста», «Познайомити туриста з нашою країною — наш патріотичний обов'язок».

— «Туристи познайомлять нас із світом», «Турист — джерело валюти», «Відчинімо наші двері туристам!»

— І багато, багато інших...

— А був би ти в нас того дня, коли мала приїхати перша група туристів, — це було щось небачене, нечуване. Навіть у десяту річницю Республіки не було такого свята. Усі жителі нашого буджака...

— Повисипали на вулицю зустрічати туристів. Школярі...

— Вийшли на вулицю на чолі з учителями. Директор школи створив навіть музичну команду, щоб туристам було весело.

— Попереду — музична команда, за нею — два зурначі, два барабанщики, яких запросили з циганського табору...

— А поводити ведмедів? Про нього згадав ветеринар. Ми найняли цигана з двома дресированими ведмедями.

— Хтось сказав: «Туристам слід показати змагання з національної боротьби». Що ж, буде й боротьба. Ми запросили відомих в окрузі борців.

— На це, друже, варто було б подивитися... Двері й вікна були прикрашені прапорами, квітами, гілками.

— Звідусюди чулася музика.

— Ми вийшли на трасу, щоб зустріти туристів. Чекали, чекали...

— Аж ось щось з'явилося вдалині, ніби якийсь на-товп. Усе ближче й ближче... Ідуть, ідуть!.. Боже мій!..

— Побачимо нарешті живих туристів! Аллах, аллах, та це ж звичайні люди!..

— Люди як люди. Роздивилися їх зблизька — так, звичайні люди... Та щось вигляд у них не такий.

— Усі вкриті пилом. Струмками збігає піт. Одягнуті в дрантя.

— Було їх чоловік з п'ятнадцятеро. Волосся аж до плечей, а в кого — до поясиці... Хто з них чоловік, а хто жінка — не розбереш.

— Так, не розбереш... Хто босий, хто напівголий... Хто з шкіряною торбою за плечима, а в кого на шиї висить якась штуковина зі струнами, схожа на наш саз.

— А халати і сорочки в них такі пістряві й картаті, що нашим циганським музикам, танцюристкам, їхнім дітям та чоловікам і вві сні не бачилось.

— Коли я таке вздрів, то аж здивувався — хто це? Джини, чи феї, чи шайтани... Отак-то...

— Аж тут виступив наперед наш голова муніципалітету та й каже їм: «Забирайтеся геть звідси. І де ви взяли саме тоді, коли мають приїхати туристи? Ви ж

осоромите перед іноземцями нашу країну». Та й посунув на них...

— І затопив одному в пику... Тут втрутився староста. «Проженіть цих обідранців з дороги, щоб туристи, бува, їх не побачили»,— наказав він сторожам. Аж ось...

— Директор школи про щось їх запитав та до нас: «Зачекайте, люди! Це ж і є туристи, яких ми ждемо».

— А чим вони схожі на туристів? Наші божевільні та старці — і то кращі... Директор трохи вміє по-англійському... То ж він поговорив з ними й побожився, що це туристи.

— Якби він не сказав, що то туристи, ми б їх побили й прогнали геть.

— Слухай, та хіба ж оці сприятимуть нашому відродженню і залишать у селі купу грошей? Якби мали вони бодай кілька курушів, то хіба натягли б на себе оце лахміття і сунули б отак босоніж?

— Начальник буджака сказав, що по зовнішньому вигляду неможливо вгадати, хто має гроші, а хто — ні. Хай там як, а нам треба витримати марку. Бо якщо уряд каже: «Будьте ввічливими з туристами»,— будь ласка...

— Тут разом вдарили в барабани, заграли зурначі... Циган розпочав свої вправи з ведмедями... Шкільна музична команда б'є в тамбурини, тарілки... Оплески... Привітання... Ми пропустили цих туристів уперед, привели їх у буджак. Привели, але...

— Наше «Товариство відродження і туризму» сказало, що туристам потрібне житло й тому ми повинні звільнити для них кращі хати. Це в них зветься пансіоном. Кожний взяв до себе по кілька душ. Ех, з туристами треба поводитись особливо. Бо вони ж наші гості. Для них — усе найкраще... Накрили їм столи... Поставили баранину, плов... Так вони й жили — їли, пили, спали, гуляли, купалися, розважалися. Через кілька днів з однієї хати, де жили троє туристів, почувся серед ночі страшний галас. Що таке? Що сталося?

— Ми всі побігли до тієї хати й побачили, що господиня нагріла цілий таз води і силоміць почала мити своїх пожилців — туристок-дівчат. А вони верещать, упираються...

— Ми запитали в хазяйки, що тут діється. Вона й каже: «Боженько милий, та вони ж усі вошиві! Повну хату вошей понапускали. Ех, думаю, здалеку мандрують чужоземці, завошивіли в дорозі, дай-но я їх помію. Та вони не хочуть...»

— Це чиста правда, в наших хатах з'явилися воші... А грошей в туристів — і півкуруша нема. Нема — то й нема, але всі вони затяті курці... У людей аж душа розривається...

— Ми збираємо поміж себе гроші, купуємо сигарети й роздаємо їм... А вони, розумієш, нажеруться досхочу й відпочивають удень, а ночами сходяться разом і аж до самого ранку галасують, чи по-їхньому, співають, та ще й стрибають, мов навіжені.

— Ніхто й заснути не може... Що вдієш, гості, і ми мовчимо... Але ж доки це триватиме? Боже праведний, не треба нам їхніх грошей, нічого не треба, аби тільки швидше забиралися від нас, щоб ми хоч зітхнули вільно. Та де там. Прокотилася чутка, що в наших краях справжній рай земний, і ось уже нова група туристів, чоловік з двадцятіро...

— Приїхали до нас, і — о аллах! — гірші за перших. Таке страшне лихо впало на наші голови, що й не питай...

— «Не вдаримо лицем у болото!» — сказали ми й почали так само годувати й цих туристів. Хай їм буде на здоров'я, гаразд, але ж вони принесли нам нове лихо — гашиш. Дотепер у нас ніхто не курив гашишу, і чутки про це не було. А тут наші парубки стали разом з ними галасувати ночами, танцювати по-їхньому і — що б ти думав? — курити гашиш. Час ішов, і вони по двоє, по троє почали від'їжджати від нас. А перед від'їздом щось пишуть по-англійськи на стінах школи.

— «Що там написано?» — запитав я в директора. Він прочитав один з написів: «Дорогі Пітер та Джін Люїс, ми вас чекали тут два тижні. Тепер вирушаємо до Катманду. Зустрінемося в Катманду».

— Шкільні стіни стали для них поштовою листівкою. Туристи від'їжджають, але...

— Троє від'їжджає, а п'ятнадцятеро приїжджає. Туристична фірма, з якою ми зв'язані, так вправно розвернулася, що в усіх європейських країнах зробили нам рекламу. Тому й сунуть до нас туристи. Тим часом почалися шкільні канікули. Через те, що тримати туристів по домівках обтяжливо, ми віддали їм шкільні класи.

— Класи стали гірше стайні. Нам уже несила годувати туристів. А залишити голодними якимсь соромно. Адже вони приїхали до нашого села...

— Усі іноземці... Не залишимо ж їх голодними... Не до лиця нам таке.

— Та й власті кажуть, щоб ми добре доглядали за туристами... Вони ж бо всьому світові розказуватимуть про нас... Невдовзі...

— Станеться так, що їх буде більше, ніж нас. Боже мій, і де тільки беруться люди без роду, без племені... Такі, що обірвали всі зв'язки.

— Кого тільки в нас не було... Та понад усе — німців, французів, американців, італійців, англійців... Були й інші нації, такі, що й не придумавеш... Отже...

— Наші парубки почали зачинятися з туристками в хатах, тягати їх у гори, водити в ліс... Через це...

— Ми гадали, що врятувалися від вошей, але тут почалася епідемія корости... Страшна річ... Геть усі захворіли... З одного боку воші, з другого — короста... Ми...

— Сподівалися, що на туристах заробимо грошей... Так багато, що й дівати їх нікуди буде. А маємо: воші, коросту, гашиш. Та ще й на додачу наші хлопці дістали трипер...

— Серце людське не витримує, вони ж босі... Хто мав дві пари постолів, одну віддавав їм. Настала осінь, почалися дощі. У нас і самих не густо з одежею. У кого що було, повіддавали їм...

— Так, почали роздавати. То піджак, то сорочку, то спідне, то бурку. Зрештою ми...

— Стали схожими на них. Ніякої різниці... Ганьба, та й годі. Наче вже й життя кінчається... І ще...

— Про наших парубків вже нічого й не кажемо, але ж дівчата... Деякі з них примкнули до туристів... Боже, чого ми тільки не робили, аби не допустити цього, та все марно. Наші дівчата і хлопці почали й розмовляти, як ті туристи... Ми ж самі на себе накликали таке лихо. Тепер уже досить, годі...

— Не потрібні нам їхні гроші. Це — одне. А головне — це те, що наша молодь — по одному, по двоє, а то відразу й по трое-четверо почала зникати з села. Аллах, аллах, ми дізналися, що...

— Вони приєднуються до туристів, які прибувають до нас, а потім разом з ними йдуть... Навіть дівчата, так, дівчата... Не замовкають ні вдень, ні вночі: до хрипоті горлають і називають це концертом, такий шум навколо, що тільки держись. Вони зовсім уже нас оглушили, так що ми не можемо навіть обміркувати, що й робити. Взяти палицю і порозганяти всіх, але...

— Шкода ж їх, друже, вони ж голодні й голі... А тут і по радіо кажуть: «Поважайте туристів». І в газетах те ж саме пишуть.

— Для засідань нашого «Товариства відродження й туризму» ми відвели велику кав'ярню. Одного дня я пішов туди. Дивлюсь, голова товариства схилився над паперами, думає. «Що там», — питаю. «Прийшла, — каже, — бомага з міністерства туризму». В ній повідомляється, що за вісім місяців цього року нашу країну відвідало на триста тисяч туристів більше, ніж за той же період минулого, і наголошується на необхідності ще

пильнішої уваги до них, аби їх приїздило якнайбільше. До міністерської бомаги додали ще й проект готелю для туристів у нашій місцевості. Міністерство обіцяє й кредит.

— Міністерство нібито щомісяця цікавиться кількістю туристів, які приїждять до нас, потім повідомляє про це всю країну: нехай, мовляв, радіють наші співвітчизники з того, що все більше приїздить до нас туристів і ми стаємо дедалі багатшими.

— Голова товариства почав щомісяця повідомляти міністерство, скільки туристів відвідує наш край.

— Йде зима... А туристи все не від'їжджають. Очевидно, через те, що тут їм подобається; в своїх листах додому вони, певне, розхвалюють наші місця. До того ж непогано подіяла й наша реклама.

— Поступово їхня кількість зростає. Незабаром їх стане більше, ніж нас самих... І врешті залишимося ми голодні й голі.

— Пропали ми, пропали...

— Зібралися старійшини і всі поважні люди нашого буджака. Почали думати-гадати, що з нами буде. І вирішили відмовитись від туризму. За тим і прийшли до тебе...

— Щоб написав від нашого імені дуже переконливе прохання до уряду, а також...

— Напиши, що туристичне товариство ми закрили, а вивіску й документи спалили. Наш уряд...

— Хай забере свій дозвіл на туризм, який нам надіслано. Не будемо їсти й пити, кредит, що одержали, повернемо, а невдовзі сплатимо проценти...

— Досить з нас, ми стали жертвами, хай забере свій дозвіл на туризм. Хай зробить добру справу — закриє наш район для туризму.

— Бо... уряд надіслав до товариства нового листа, в якому сказано, що в нашому туристичному районі на сім туристів припадає лише одне ліжко, а потрібно, щоб на кожного було по ліжку.

— Хоча ми й даємо кожному туристу окреме ліжко, вони все одно вкладаються на нього по двоє й по троє. Ми ж самі...

— А у нас самих на вісім душ не припадає й одного ліжка. Бо віддали туристам, а самі тулимося по десятеро-п'ятнадцятеро чоловік на ліжко.

— О боже, боже!

— Ти ж знаєш, як це зробити... Своєю ручкою, що пише кров'ю наших сердець...

— Напиши від нашого імені таку заяву урядові...

— Щоб серце стиснулось у того, хто її читатиме, і щоб він зглянувся на нас... І щоб узяли назад свій дозвіл на туризм...

— Більше ми ніяких туристів не хочемо і більше наш район не туристичний.

Трое літніх селян, що сиділи на стільцях, нагадували спорожнілі лантухи. Їхні руки звисали додолу. Вони начебто заспокоїлись.

ТЕЛЕСКОП

Добрий день, бей-ефенді. Учора дзвонив вам по телефону... Ви на сьогодні призначили мені зустріч у готелі. Вже зранку я був тут. Чекав унизу, коли ви вийдете з номера. Дякую вам. Розумію, у вас невідкладні справи. Я до вас ненадовго. Не буду обтяжувати вас. Розповім дуже коротко. Ви в який бік ідете? Пішки, еге? Гаразд, ходімо разом, я розповім вам дорогою. В мене є всі ваші книжки. І кожду я читав по кілька разів. Отож знаю, що ви дуже зацікавитесь тим, що я розповім. Про що? Слухайте. Я виїхав з будинку, з того будинку, де прожив двадцять чотири роки. Ні, він не мій. Ми його орендували. Та це не має значення... Тут народилися й повиростали мої діти. Останніми днями, вірніше, остан-

німи роками в нас дуже часто вимикають електрику... Коли вночі вимикають, то це нашу сім'ю не дуже турбує. Бо ми добре знаємо кожен закуток своєї квартири. І в темряві ми не заблукаємо. Що не кажіть, а двадцять чотири роки — це не мало... Легко сказати, двадцять чотири роки... Ми знаємо, в якому місці протікає дах, яка мостина у підлозі рипить, усе чисто знаємо. Стіну з облупленою штукатуркою ми затулили шафою. У нас тече кран, то жінка підставляє таз, щоб вода марно не пропадала... Так, так, уся наша сім'я дуже любить цей будинок... То чому ми переїжджаємо? Саме про це я вам і хочу розповісти. Хто ж хоче виїжджати з будинку, де прожив стільки років? Може, скажете, через домовласницю? Ні, ефендім, не через неї. Наша хазяйка — справжнісінький ангел, підстаркувате таке ангелятко... Вона задоволена нами, ми — нею. За двадцять чотири роки ми жодного разу й на день не затримували квартплати. І хазяйка ніколи її не підвищувала. Я сам почав платити їй більше. І переїхав би звідти лише тоді, коли б мав власний будинок. Та що вдієш, зараз ми змушені виїхати, хоч і не маємо його. Щоб купити будинок, мені доведеться витратити ті гроші, які я роками відкладав на той час, коли стану пенсіонером.

Розповідатиму коротко. Я — корінний стамбулець. Наш будиночок — на Хаскьої. Батька свого не пам'ятаю зовсім. Мене виростила мати, яка працювала в кравецькій майстерні. Сказати по правді, я мав деякі здібності і ще в дитинстві малював афіші для кінотеатрів. Одно слово, доля закинула мене в Ізмір. В Ізмірі я й осів, тут же й одружився. Влаштувався на факультеті художником. Тобто почав працювати. Однак платні не вистачало. Коли ж одне за одним з'явилося в мене двоє дітей, то й зовсім скрутно стало. Ми ледве зводили кінці з кінцями. Я купив в'язальну машину, щоб жінка могла працювати вдома, а тоді послав жінку на курси в'язання. Але не було чим платити, і вона їх не закінчила. Для

прожиття нам конче необхідно було десь підробити. Про це я тільки й думав. Якось літнього вечора ми з дітьми пішли у кіно. І той фільм став мені у пригоді. Саме показували місце розваг, де стояв автоматичний телескоп. Кинеш у скриньку телескопа гроші, приставиш його до ока і спостерігаєш собі небесне склепіння.

А я ж усе думав про якийсь підробіток... Де б не був, що б не побачив — усе розмірковував, як би розжитись на гроші. Ні про що інше, крім грошей, і не думав. Отже, коли у фільмі я побачив телескоп, мені сяйнула думка. «Слухай-но, — сказав я сам до себе, — а чому б і тобі не



дістати телескопа та й не показувати людям небо за гроші, — хіба не заробив би собі якусь дешицію?»

Увечері, після роботи на факультеті, візьму собі телескоп, вийду на людне місце, де всі прогулюються, і почну вигукувати: «Співвітчизники! Давайте мені по двадцять п'ять курушів і спостерігайте місячні гори й вершини, канали на Марсі, прірви на Венері!»

Так і треба буде зробити, думав я... Тільки є одна заковика — де дістати телескоп, звідки його можна привезти?

Був у мене один знайомий юнак, якому я зробив немало добра. Він їздив на заробітки до Німеччини. Рік чи два попрацювавши там, приїхав у відпустку. Таки не забув про мене. Зайшов додому й каже: «Брате мій, що забажаєш, те й привезу тобі з Німеччини».

Ми ж і в Туреччині не можемо купити всього, що хочеться, а як же будемо замовляти в Німеччині? Звідки в нас гроші? Але той юнак дуже наполягав на своєму, казав, щоб я неодмінно попросив його щось привезти. Тут я й згадав про телескоп. Потім розказав йому, як побачив про це в кіно, і попросив: «Якщо зможеш, візьми для мене телескоп, але такий, щоб було видно в нього якнайдалі. Скільки б не коштував, я заплачу».

Юнак дуже зрадів, почувши моє прохання. А я почав застерігати: «Тільки знаєш що? Не купуй телескопа доти, доки я тобі не напишу про це. А коли знайдеш такий, як я хочу, то напишеш мені. І лише після того, коли я тобі напишу, мовляв, так, бери, тоді й візьмеш». — «Брате мій,— сказав він,— ти про гроші не турбуйся. Скільки б він не коштував, я його куплю і привезу тобі. А коли розбагатієш, то й віддаси гроші». — «Ні, спішити не треба, краще зроби так, як я тебе прошу»,— заперечив я.

І пояснив йому, чому саме. Ефендім, наша казарма, коли я служив в армії, стояла на околиці міста. Можна навіть сказати, що в самому місті. Якось солдати помітили, що з квартири на четвертому поверсі, яка вікнами виходить у бік нашої казарми, один тип з біноклем у руках і вдень і вночі вивчає казарму. Я був єфрейтором, тож солдати мені й розповіли про це. Кілька днів я придивлявся до того місця і справді побачив якогось типа, що дивився через бінокль у наш бік. Чому його так зацікавила наша казарма? Звісно, шпигун... Якщо доповісти сержантові, то він піде й повідомить про це лейтенанта, а той відзначить його. Тому, нічого не ка-

жучи сержантові, я сам пішов до лейтенанта й про все йому розповів.

«Молодець...— сказав лейтенант,— саме таким пильним і мусить бути турецький солдат. Ми з усіх боків оточені ворогами і завжди будемо пильнувати».

Через кілька днів того типа у вікні швиденько схопили й віддали до військового суду. Незабаром мене й тих солдатів викликали як свідків. У суді ми й побачили того типа. Він був увесь зіщулений, зім'ятий. Плачучи у дві річки, він благально розповідав судді таке: «Ефендім, це правда, що я з біноклем у руках і вдень і вночі подовгу дивився з вікна свого дому. Але я дивився не на солдатів, не на казарму. За тридцять-сорок кроків від казарми стоїть будинок. На нього я й дивився. Бо я, пробачте, маю психічне захворювання. Я рентгенолог. У тому будинку живуть молодожони. Вікна в них часто не завішені. Отож я й дивлюся туди».

Військовий суддя запитав мене, я й розказав усе, що бачив.

«Ця людина,— кажу,— і вдень і вночі дивилася у бінокль».— «Я рентгенолог і звик спостерігати,— пояснює той.— З моїх вікон видно казармену кухню. Але навіщо мені дивитися, скільки туди привозять мішків картоплі чи цибулі?..» Почувши таке, суддя його дуже вилаяв, бо він, мовляв, підриває величність суду.

Коли я вийшов з суду, мені стало якось не по собі. Бо й справді, хіба цей чоловік шпигував би, як він сказав, за мішками з картоплею та цибулею?.. Та жарти жартами, а йому таки добряче присудили. Тільки-но я повернувся до казарми, як мене покликав капітан і сказав: «За те, що ти виявив особливу пильність, тобі надається двотижнева відпустка».

Одержавши два тижні відпустки, я вийшов з казарми і нібито аж сам повірив, що той чоловік таки й справді винуватий. Якби його повісили, то, може б, мені й два роки відпустки дали...

Одно слово, ефендім, не буду набридати вам подробицями; лише скажу, що той тип довгенько-таки посидів, а потім його виправдали і випустили на волю.

Цей випадок, який стався під час моєї військової служби, чомусь сплив у пам'яті якраз тоді, коли я попросив того юнака, що працював у Німеччині, купити мені телескоп. І я подумав: якщо людина на довгі роки потрапила до тюрми тільки за те, що дивилася у невеличкий бінокль, і насилу змогла вийти на волю, то що може чекати на мене за величезний телескоп, який стоїть на тринозі й має довжелезну, мов гармата, трубу? Мені стало моторошно. Але, з іншого боку, я вірив, що на телескопі зможу заробити грошей.

Знайомий юнак поїхав до Німеччини. Невдовзі від нього надійшов лист. «Я знайшов тут ще кращий телескоп, ніж той, який ти хотів, — писалося в листі. — То що, брати його?» Я відповів, щоб він поки не купував і чекав від мене звістки. Тим часом я звернувся до вілайету¹ з проханням дати мені дозвіл на придбання у Німеччині телескопа, який я хочу використовувати для заробітку. Оскільки я вже працював, то не мав на це права. Та що вдієш, адже моєї платні не вистачало на прожиття, тож я й подав цю заяву від імені дружини, як ото роблять мої колеги. Вони мають побічний заробіток учителя або когось там іще, але дозвіл на це оформляли на ім'я своїх дружин.

Моя ж бідолашна дружина вже цілий рік до того часу господарювала в домі, доглядала за дітьми, працювала на в'язальній машині — все це її поступово виснажувало, знесилювало, і вона стала тонкою, висохлою, мов гілка на дереві.

Після того, як ми подали до вілайету прохання, на мене почали там дивитися з підозрою. Підняли старі досьє.

¹ Вілайет — адміністративно-територіальна одиниця в Туреччині: область.

Дотепер за мною нічого поганого не значилося. Ніякого досьє з приводу телескопа заведено не було. Це й поставило власті у складне становище. Якби щось таке було в минулому, то вони подивилися б, як зреагували власті тоді, й вчинили б так само. У вілайеті мене дуже довго посилали з відділу у відділ, туди й сюди, від одного столу до іншого; з кабінету в кабінет. Один начальник цікавився, звідки я взявся з тим телескопом, другий дивувався, хіба, мовляв, у нашій країні немає якоїсь іншої справи, третій ще щось казав.

Не знаю вже, й скільки днів ходив я отак з кабінету в кабінет, аж ось начальник одного відділу й каже: «У нас оголошено стан облоги, тому займатися телескопом ми не можемо. Ця справа у віданні військових властей. Віднеси свою заяву військовому командуванню».

Оту заяву, прикрашену внизу й на звороті безліччю резолюцій, я відніс військовому командуванню й віддав секретареві. На ній навіть поставили вхідний номер.

Чекаю, чекаю, а відповіді все нема... Місяців через два не витримав і пішов до командування. Мене повели до капітана. Він сказав: «Твою справу про телескоп ми розглядали на трьох зборах, але так нічого й не вирішили. Було б краще, якби ти відніс її до вищого командування».

Тоді я зрозумів: чиновники сприймають мою витівку з телескопом як лихо, що несподівано звалилося на них, кожен намагається перекинути цю справу комусь іншому. Але що вдієш? Узяв я свою заяву й поніс до вищого командування. І знову чекав відповіді, чекав, а її нема... А з Німеччини від мого знайомого одержую один за одним листи. «Брате мій,— пише він,— такого телескопа не завжди й знайдеш. Далекі відстані, небо й зірки показує, мов на долоні. Не втрачай нагоду, пиши, чи брати його...» А тут дружина: «Піди вже нарешті та спитай, у чому там річ?»

Я й сам знаю, що слід було б піти й поцікавитись долею своєї заяви, але ж я служив у армії і знаю інше: вищому командуванню набридати не слід.

Ніколи не забуду того дня, була якраз субота. Я сказав жінці, що у неділю піду до вищого командування, щоб дізнатися, як воно вирішило мою справу з телескопом. Тієї суботи, повертаючись додому, заглянув на базар і купив на неділю дечого з харчів. Прийшов на свою вулицю. Як і завжди, там було людно. З вікон визирали жінки. На вулиці є дві чи три бакалійні та овочеві крамнички. Їхні хазяї теж повиходили на вулицю. Люди збиралися купами й стиха перемовлялися між собою. Усі дивились в бік нашого будинку.

Я підійшов до бакалійника, привітався з ним і запитав: «Що сталося?»

Хоча ми з ним сусіди вже багато років, та він повернувся до мене спиною й зайшов у свою крамницю. Аллах, аллах! Городник теж, побачивши мене, вскочив у свою крамничку й зачинив за собою двері. Далі стояло ще кілька сусідів, та коли я підійшов, їх мов вітром змело. Зустрів свого сусіда по квартирі — наші двері навпроти, — то й він відвернув від мене очі й задер голову догори. Вдаючи, що відшукує щось у небі, він скося зиркав на мене, але голови не опускав. На кого не подивлюсь — усі відвертаються. Гляну на жінок, що повисувалися з вікон, — миттю ховаються або переводять погляди в інший бік. Вітаюся до знайомих, ніхто не відповідає. У чому ж річ? Нічого не розумію. Мене ж усі тут поважають, і дружину мою, і матір... Ще б пак, двадцять чотири роки живемо на цій вулиці. Ми — найдавніші старожили цього кварталу.

Прийшов додому. Двері відчинено. Зайшов усередину. Дивлюся, сидить на порозі матір і плаче.

Питаю, що сталося, а вона й слова вимовити не може. Зайшов до кімнати і — о боже! Навіть якби вдерся вогор, і то не зробив би такого. Ліжка, матраци, подушки

звалено до купи посеред кімнати... Білизна, одяг... Усе пошматовано... Таке враження, ніби попав у приміщення, де чешуть бавовну,— скрізь купи вати... Який жах... Матраци, подушки, ковдри — все геть розідрано, і віхтями звисає вата.

Мати від сліз і розмовляти не може. Сусіди в мій бік не дивляться. Нарешті я заспокоїв матір, і вона мені розповіла, що сталося.

За нашим будинком є сад, обнесений високим парканом. Годиною раніше через той паркан перелізли в сад озброєні гвинтівками солдати. Хто як — через вікна, двері — увірвалися вони в будинок. А з вулиці прийшло ще більше озброєних солдатів. Приставили гвинтівки до матері й дружини, скомандували: «Не рухатись!»— і почали все шматувати та розкидати.

О аллах! Якби ви, бей-ефенді, зайшли до нас, на власні очі побачили б. Дружина зблідла й ледь трималася на ногах. Бідолашна не зронила й слова. Мати запитала їх, що вони шукають, вони їй кинули у відповідь: «Що треба, те й шукаємо!» — і більше нічого не сказали.

Перевернувши в домі все догори дном, вони забрали з собою дружину, посадили в джип, який стояв біля дверей, і кудись повезли. Слідом за джипом, немов на військових маневрах, їхали мотоциклісти. Куди ж її повезли? Мабуть, до вищого командування. І я пішов туди. Насилу дізнався, що дружину заарештували через телескоп.

Та оскільки була субота, не знайшлося жодної відповідальної особи, з якою можна було б порозумітися. До кого б я не звертався, кого б не благав: «Звільніть мою дружину, вона ні в чому не винна, телескоп хотів придбати я, а її ім'я лише вписав у заяву»,— ніхто мене не слухав. «Це не наша справа, зверніться до командира»,— радили мені. «А хто у вас командир?» — «Начальник штабу».— Де він?» — «Його зараз немає»,— і випровадили мене, сказавши, що він прийде надвечір.

Десь після обіду й справді з'явився начальник штабу. Зі слізьми на очах я впав йому в ноги.

«Ефендім,— кажу йому,— я відмовляюся від телескопа. Звільніть мою дружину. Вона дуже хвора, не витримає. Звільніть її негайно, а замість неї посадіть мене. Бо саме я хотів придбати телескоп. Вона, бідолашна, нічого не знає. Це я подав заяву від її імені, бо працюю і не маю права на підробіток. Я не хочу ніякого телескопа... Хай би мені відсохла рука, коли я писав оту заяву. Тепер уже й не затнуся про телескоп».

Я плакав і щосили благав...

Начальник штабу пригадав заяву про телескоп.

«Ми не підписували наказу про арешт твоєї дружини...»— повідомив він. «Але ж, ефендім, дружину забрали. І зараз вона тут».

Він запитав, кого сьогодні арештували. Якийсь капітан сказав, що був письмовий наказ про арешт і про проведення обшуку на квартирі. В наказі йшлося про людину небезпечну, і тому операцію провели солдати з гвинтівками.

«Покажіть наказ»,— звелів начальник.

Його принесли. Там і справді було написано, що моя дружина є небезпечною людиною і що в неї вдома треба провести ретельний обшук, а її саму заарештувати.

Начальник штабу зникнів. «Хто писав цей наказ?»— запитав він. «Писар-сержант»,— доповіли йому. «Покличте писаря до мене».— «Він пішов додому, ефендім».

Викликали писаря. Той знайшов чорновик наказу й прочитав: «Терміново розслідувати заяву про телескоп, не відкладаючи її у довгу шухляду...»

«Ефендім»,— виправдовувався перед начальником штабу писар-сержант,— сьогодні враці мені принесли записи на сто п'ятнадцять осіб, щоб включити їх до наказу. І в кожній записці — арештувати, арештувати, арештувати. В одній з них було написано «розслідувати»,

а я прочитав «арештувати»¹. Якщо ж ідеться про арешт, то слід вказати і про необхідність обшуку, щоб було так, як в інших наказах».

Начальник штабу дуже засмутився. Він звелів негайно звільнити мою дружину, а внизу на моїй заяві власноручно написав резолюцію: «Ніяких заперечень немає. Придбання телескопа дозволяється» — і скріпив її своїм підписом та печаткою, після чого віддав заяву мені.

Отже, ефендім, прошу вас, напишіть про це... якнайшвидше. Ви знаєте, чому я вас кваплю? Бо всі герої цієї історії, всі мої знайомі ще живі. Якщо написати після їхньої смерті, то ніхто в це не повірить. Ось чому я вас прошу написати про це якнайшвидше. І не оповідання, а як нарис... Бо це реальний факт.

А як з телескопом? Ха-а-а... Тільки-но одержав дозвіл, одразу ж повідомив, що телескоп можна купувати... Щодня, повернувшись з роботи, я брав телескоп і йшов у район Кадифекале. Там — місце для прогулянок і завжди буває людно.

«Громадяни! — вигукував я. — На поверхні Місяця ви можете побачити астронавтів і космонавтів. Немовби торкнутися руками зірок... Подивіться на марсіанські гори, на долини Венери!..» І люди ставали в чергу. Дяка аллахові, я заробляв тут грошей більше, ніж одержував платні. Спочатку встановив ціну — двадцять п'ять курушів. Коли життя подорожчало, то підняв її до п'ятдесяти курушів. Ось уже кілька років я даю телескоп своєму тестю. Бідняк він. А тепер телескоп і йому допомагає зводити кінці з кінцями. Він теж, хотів того чи ні, мусив підвищити ціну тепер уже до ліри. А телескоп дуже гарно показує, все так близько, можна побачити на Місяці гори й вершини, — і люди задоволені...

¹ У турецькій мові слова «розслідувати» і «арештувати» близькі за звучанням.

Тесть мій уже в літах, телескоп він виносить лише вечорами. Я й вам покажу, приходьте, будь ласка... Є на що подивитися...

Чому переїжджаємо? Найголовніше я вже вам розповів. Ми змушені переїхати через отой телескоп, через те, що в нас зробили обшук і заарештували дружину. До того злочасного дня ми з сусідами жили душа в душу, а тепер вони ставляться до нас холоднуватого. Точніше, не холоднуватого, а вороже. Навіть староста кварталу, якому я допоміг стати старостою, не дає тепер ні гарної характеристики моїм дітям, ані довідки з місця проживання і чинить нам усілякі перешкоди. Та ще й повчає жителів кварталу: «Близько до них не підходьте, бо й з вами стане лихо. Якщо хочете, щоб у вас теж зробили обшук і когось заарештували, то можете вітатися з ними...» На нас тепер ніхто не дивиться. Ніхто подовгу не розмовляє. Зустрічні перехожі від нас відвертаються. І ще, і ще... Через усе це діти щовечора плачуть...

Вже сім років минуло, як сталося це лихо через отой телескоп, а люди й досі дивляться на нас вовком. Їхня ворожість до нас навіть зростає.

Я вже сам скрізь ходжу і все кажу: «Люди, сусіди, згляньтеся, не будьте такими. Ми не маємо ніяких справ ні з урядом, ні з військовими. Нас ніхто не підозрює в шпигунстві. Сталася помилка. Її вже давно виправлено. Більше того, нам дали дозвіл на телескоп. Ви ж самі бачите, що з його допомогою ми тепер спокійненько заробляємо собі гроші на прожиття».

Але все марно. Ніхто й слухати не хоче.

Зціпивши зуби, ми цілих сім років боролися з цією ворожнечею. Та вже не маємо сил, не витримуємо... Дуже висока орендна плата. А недавно я вийшов на пенсію. Дали мені грошову винагороду — понад сто тисяч лір. Усе життя я мріяв купити будинок на пенсійну винагороду. Але хіба ж купиш його за сто тисяч? В одному гарненькому куточку ми знайшли собі квартиру. Оренда-

ну плату дали за рік уперед. Квартира ж нова — й ми купили дещо з хатніх речей, а старе дрантя викинули геть. І від пенсійної винагороди нічого не залишилось. Та це байдуже, було б здоров'я... Головне ж у тім, що ми покинули нарешті ворожий нам квартал, досить з нас...

Прощу вас, напишіть, будь ласка, про цю пригоду... Поки ще всі живі, всі пам'ятають... Я набрид вам, пробаuchte. Дуже вам дякую. Бувайте здорові...

ПОГАНА ЛЮДИНА

Я познайомився з ним під час прогулянки в ліс.

На лісовій галявині перед гарненьким одноповерховим будиночком зібрався невеликий гурт селян. Серед них були чоловіки й жінки, були й діти. Неподалік від будиночка протікав струмочок. Його прозора водиця спочатку наповнювала корито для водопою, видовбане в стовбурі дерева, а тоді стікала іскристим водоспадом у невеличку річечку.

Цей чудовий будиночок на зеленій галявині серед лісу нагадував старовинну романтичну листівку, що ніби ожила переді мною, і я попрямував до нього.

— Погана людина... Вона не гідна навіть того, щоб з нею вітатися,— промовив водій джипа, який супроводжував мене в лісі.

Я не зрозумів, про кого йдеться, і запитав:

— Про кого це ти?

Шофер кивнув у бік будиночка:

— Про негідника, що там живе, лісового інженера...

— Як його звати?

— Хай йому грець! Не зжилися ми з ним, тому й мало хто знає його ім'я, мало хто поважає. Кажемо просто: інженер, та й годі. Директор місцевого лісництва.

Лікарі порадили мені на тривалий час змінити клімат. Тому я сюди й приїхав. Вже два тижні жив на селі. Квартирував у місцевого старости. Цілими днями пішки блукав лісом, іноді піднімався навіть на пагорб Копюк-тепе. На далекі прогулянки мене возив своїм джипом один селянин. Цей чоловік був майстерним водієм, скромною, справедливою людиною. І якщо вже він так недобре відгукується про лісового директора, то, мабуть, той і справді поганий.

У цьому чудовому куточку мені не хотілося зустрічатись з поганою людиною, щоб псувати собі настрій; я вже збирався повернутися назад, але привабливість мальовничого будиночка виявилася сильнішою, і я підійшов до гурту. Дехто з селян, що зібралися біля дверей будинку, лежав у корчах на траві, дехто стогнав, дехто з боку в бік розгойдувався, а в одного було перев'язане обличчя. Таку картину можна побачити хіба що біля якоїсь поліклініки.

Я піднявся трьома дерев'яними сходинками в будинок. Скляні двері передпокою були відчинені, і я увійшов до кімнати. Мене вразило те, що я там побачив. Посеред кімнати стояла канапа без спинок, схожа на стіл для огляду хворих у поліклініці. На канапі обличчям униз лежав якийсь селянин. Штани на ньому були спущені аж до кісточок. З голої литки цебеніла кров. Біля нього поралися двоє — чоловік і жінка, очевидно, хірург і операційна сестра. Вони схилилися над ним і щось робили. У селянина на литці була чи то рана, чи то чиряк. Чоловік в окулярах натискував ваткою біля рани, і з неї витікав гній. Хворий кричав од болю. Від усього цього мене занудило.

Вони мене не помітили, а може, й помітили, та не звернули уваги. Жінка промила рану, як мені здалося, спиртом і перекисом водню, після чого поклала на неї клаптик марлі, вату й перев'язала. Лише тоді чоловік підвів голову й побачив мене. В нього було відкрите, усмінене

обличчя. Мені здавалося, що усміхалися не тільки обличчя й очі, але й окуляри. Він простяг мені руку і, ніби ми сорок років були з ним знайомі, щиро промовив:

— Здрастуйте!

Ми потиснули один одному руки. Його посмішка була такою заразливою, що я теж почав усміхатися. Але раптом згадав, що шофер ганив цю людину, і знову став серйозним.

Тим часом селянин підвівся з канапи і натягнув штани.

— Бувай здоровий, пане інженер,— попрощався і водночас подякував він. А потім до жінки, що стояла позаду:

— Бувай здорова, сестричко.

— Не забудь через два дні прийти на перев'язку,— нагадала вона.

— Через два дні? — перепитав хворий.— Вдень я зайнятий. То можна ввечері, якщо болітиме?

— Можна, можна,— відповіла вона.

Інженер в окулярах гукнув у бік дверей:

— Чия черга — заходьте!

Увійшла молода селянка з дитиною на руках і почала розказувати:

— Пане інженер...

Її дитина плаче вдень і вночі...

Поки вона розповідала, інженер підійшов до мене:

— Перепрошую... Самі бачите...

Я відрекомендувався. Сказав, що лікарі порадили мені змінити клімат; поїхавши джипом на прогулянку, я побачив у лісі цей будиночок. От і завітав.

— Як це добре, як добре,— зрадив він.— Ось закінчу огляд хворих, і ми вип'ємо чаю, побалакаємо.

Показавши на свою помічницю, яка розпеленала дитину, що заходилася плачем, він сказав:

— Моя дружина.

Я привітався.

Мені вперше довелося побачити лісового інженера, який займався лікуванням.

Інженерова дружина оглянула у дитини промежину і почала відчитувати селянку:

— Що це таке? Бідне дитя, бідне... Та в нього ж пінничка, зопріло все... Звичайно, буде плакати... Жінко, хіба ти не могла присипати йому ніжки? Та взяла б сухої глини й присипала.

Поки дитина надригалася од плачу, інженер покликав іншого хворого. Вислухавши його, порадив обов'язково звернутися до повітового лікаря. Хворий селянин відповів, що вже кілька разів ходив до нього і лише змарнував гроші, бо ліки, які той приписав, зовсім не допомагають.

Інженер сказав мені:

— Неправду він каже. Жодного разу не ходив до лікаря... Хіба не так? — звернувся до хворого.

Селянин лише похнюпив голову у відповідь.

Інженер дістав з кишені сотню й простягнув селянинові:

— Візьми ці гроші. А як одужаєш, відпрацюєш їх на спостережній вищці. Завтра вранці піди у повіт, покажися лікарю... Ну, бувай здоровий.

Коли вже селянин виходив з будинку, інженер гукнув йому вслід:

— Буду в селі, перевірю, чуєш? Не хитруй!

Потім обернувся до мене:

— Думаєте, йому легко піти до лікаря? Адже спершу треба дістатися до повіту, заплатити за прийом у лікаря, за ліки...

Більше години я спостерігав, як це подружжя оглядало селян. Одному з них дали навіть листа, в якому просили повітового лікаря звернути на хворого особливу увагу.

Потім дружина інженера принесла чай. Покликала шофера, який чекав на мене в садку. Ще зовсім недавно шофер ганив переді мною інженера, а тепер з глибокою повагою потиснув руку спочатку жінці, тоді інженерові й сказав їм кілька привітних слів. Усі разом ми чаювали.

З розповіді інженера та його дружини я дізнався, що вони вже давно могли б піти на пенсію, але не пішли, бо ще мають сили, щоб хоч трохи допомогти нещасним селянам, які втратили всяку надію на лікування. У них троє дітей — дві дочки й син, усі одружені; тепер вони залишились тут удвох. Половину будиночка займає лісничий з дружиною й дітьми.

Інженер розповідав про все з гідністю, лагідно посміхаючись. Слухаючи його, я впевнився, що він зовсім не такий, як я чув про нього.

Невдовзі він підвівся і промовив до мене:

— Тут неподалік ми споруджуємо ще одну спостережну вишку, мені треба сходити туди. Хочете, підемо разом..

Я зрозумів, що в них були свої справи, тож не хотів надокучати цим симпатичним людям.

На прощання жінка від щирого серця сказала:

— Приїздіть іще... Заходьте пообідати... Ми на вас чекаємо... То приходьте...

Коли вже їхали, я звернувся до шофера:

— Ти ж казав, що він — погана людина, але, як на мене, це справжній ангел, і його дружина — теж... Хто ж із них поганий, по-твоєму?

Шофер важко зітхнув і відповів:

— Ёх-хе... якби ти знав, які це погані люди...

— Гаразд, чим же вони погані?

— Облиш! Не допитуйся. Я не люблю говорити поза очі.

Більше я не наполягав.

Наступного дня, надвечір, сидів я на низенькому плетеному стільчику біля кав'ярні й вів неспішну розмову з її господарем. Цей чоловік мені чимось подобався, і мені захотілося дізнатися, що він думає про директора місцевого лісового управління.

— Тутешні жителі бачили багато поганих чиновників, але такий попався вперше. Гіршої людини й бути не може.

— Чим же він поганий? — спитав я.

— І не питай, заради аллаха, не примушуй мене по-

вторювати всілякі плітки,— сказав він і заспішив до плити гріти чай.

На своєму віку я зустрічав чимало директорів районних лісових управлінь, та всі вони жили не в лісі, а в області чи повіті, в чудових квартирах, і в ліс ходили лише на прогулянку. Цей же оселився у лісовій глухомані. Нічого не розуміючи, я запитав про нього в старости.

— Ти уявляєш, що він задумав, коли живе не в місті, не в селі, а десь у лісових нетрях?..— мовив староста.

— Чому ж він усе-таки поганий?

— І не питай мене, інших спитай... Кожен здригається, почувши його ім'я... Спитай, дізнаєшся...

І справді, з ким би я не розмовляв, усі в один голос його ганьбили, казали, що він останній негідник, що від самої лише згадки про нього стає моторошно, але ніхто так і не міг пояснити, що ж поганого він зробив.

У селі, де я жив, був лісник. Я і в нього поцікавився про інженера. Але він теж сказав тільки погане. Мені ж дуже хотілося з'ясувати, в чому тут справа.

— Послухайте, а може, він підпалює ліс і вигорілі ділянки за хабара передає селянам для обробітку?

Лісник засміявся:

— Звідки ти взяв таке? Раніше, бувало, в наших лісах траплялося по три-чотири пожежі на рік. Ось уже чотири роки, як приїхав сюди цей інженер, і відтоді жодної пожежі не було.

— Чому ж раніше траплялися пожежі, а тепер нема?

— Пане, то цей інженер такий, що і вдень і вночі у лісі, зі спостережної вишки не сходить... Здається, що він ніколи й не спить... Раніше в цьому величезному лісі було лише чотири спостережні вишки, і жодна з них не мала телефону. Коли ж він приїхав, то завдяки йому їх тепер стало понад сімдесят, і майже на всіх установлено телефони, що зв'язані з його будинком. Крім того, він проклав у лісі дороги, щоб легше було дістатися до будь-якого куточка, якщо десь загориться...

— Чому ж раніше такого не робили?

— Тоді не було на це грошей.

— А тепер дають на це гроші?

— Та ні, все як і раніше... Але він і без грошей все робить. Щастить йому...

— Гаразд, то чому ж він поганий, якщо все це так?

Лісник лише важко зітхнув і якийсь час помовчав...

Потім притис руку до грудей і відказав:

— Це ми, ми знаємо... Він така погана людина, що...

Напевне, той лісовий інженер краде державний ліс. Є такі люди. Все їм легко дається, самі вони дуже старанні, багато працюють, але багато й крадуть...

Я познайомився з одним шкільним учителем з сусіднього села, яке за годину їзди від мене. Він уже був у літах, скоро на пенсію. Корінний житель того села. Вряди-годи я навідувався до нього, щоб побути разом, побалакати. А оце якось знову поїхав до нього з твердим наміром що-небудь вивідати про інженера. Розговорилися, і, мовби ненароком, я закинув:

— Недавно познайомився я з директором місцевого лісництва. Думаю, що він злодій, краде державну власність...

Учитель раптом насупився й сердито запитав:

— Хто це вам казав?

— Ніхто не казав, я сам так вважаю...

— Звідки ви знаєте? Чому ви такої думки?

— Чув, що якийсь селянин з верхнього села затіяв судову справу проти міністерства лісового господарства, так він тому селянинові дав грошей на адвоката. Де це бачено? Щоб директор районного лісництва та давав гроші на адвоката якомусь селянинові, який затіяв судову справу проти його власного міністерства? Не інакше як він має якусь вигоду з цього...

— Ніякої вигоди немає. Селянин правий. От директор і дав йому грошей на адвоката. А що ж робити?.. Селянин же таких грошей не має...

— Як же це так? Адже він — простий службовець... Звідки в нього стільки грошей, щоб пускати на вітер? Він дуже багатий, чи що?

— Так, багатий... Майже всю свою платню роздає бідним селянам. Минулого року навіть на ремонт школи дав гроші. Його жінка дуже багата.

— Боже мій, боже...

— Чому ви так здивувалися?

— А всі кажуть, що це погана людина...

— Що погана — то так, і дуже погана. Такого негідника ще й світ не бачив...

— Він нічого не краде, нікого не б'є, допомагає знедоленим, багато працює, зробив безліч корисного, — то чому ж він поганий?

— Ви хочете, щоб я вам сказав?

— Ні-і-і... Просто хочу дізнатися.

— Поганий — і край... Що б він не робив, але це так...

Як по правді, то мене вражала скромність тутешніх жителів, їхнє вміння не казати нічого поганого за спиною людини. Яка це чудова риса... У кого б я не запитав, ніхто не пояснив мені, в чому ж полягають вади цього інженера, якого всі вважають поганим.

Якось я знову поїхав відвідати лісового інженера і дорогою намагався з'ясувати в шофера, чому той чоловік поганий. Та все було марно. Шофер затявся — поганий, та й годі.

— Може, він бере хабарі?

— Аллах з тобою, неправда це... Поганий він і є поганий, але щоб брав хабара — того ніхто не бачив...

— То, може, він брехун?

— Чорт забирай... Та він же зроду нікого не обманув.

Так ми й доїхали до гарненького будиночка. Вдома була інженерова дружина.

— Будь ласка, — запросила вона. — Він скоро повернеться. От зрадіє вам... Вже два дні як подався у ліс, робить помітки на деревах для порубки. Деякі лісники

обдурюють селян, коли виділяють їм місця для порубок. Тому він і пішов... Мав ще зранку повернутися. Тепер скоро прийде... А ви проходите, відпочиньте...

— Дякую, я трохи прогуляюся в лісі. За годину й повернуся,— сказав я хазяйці.

Залишивши шофера біля будинку, я подався в ліс. Зайшов таки далеченько, коли це чую — сигналить машина. А тоді знялася якась метушня. І знову звук клаксона. Я уважно подивився в той бік, звідки долинали всі ці звуки, і скоро помітив унизу дорогу. Невдовзі нею проїхав джип. І знову — тиша. Постоявши трохи, я пішов назад і незабаром дістався до знайомого будиночка. Інженер уже повернувся. Він стояв там разом з трьома озброєними лісниками та двома селянами. Один селянин був уже в літах, другий — молодий.

Побачивши мене, інженер привітався:

— О, просимо! Будь ласка... Зараз я закінчу свої справи...

З розмови, яку вели з селянами лісники та інженер, я зрозумів, що ті двоє крали ліс. Їх затримали в той час, коли вони навантажували на підводу спиляне дерево. Та дружина інженера саме запросила мене до кімнати, і кінця їхньої розмови я не чув.

Скоро ввійшов і інженер.

— Як добре, що ви приїхали... Дуже порадували нас. Якраз обідній час, як чудово!..

Відмовлятися від обіду було незручно. До того ж мені хотілося скористатися нагодою, щоб почути від нього самого якусь розгадку. Тим часом дружина накрила на стіл, і ми з шофером сіли.

Інженер розповідав про сьогоднішній випадок:

— Що їм, бідолашним, залишається, як не красти? Землі в них немає, а якщо в кого й є, то крихітний клаптик... Не вистачає. Роботи нема, бо нема заводів. Тієї роботи, яку дає лісова управа, дуже замало. З підрядних робіт не проживеш. Випалювати ліс під земельні ділянки

я не дозволяю... Що ж їм, з голоду вмирати?.. Ось вони й рубають ліс, а потім продають у повіті дрова. А ми їх ловимо в лісі на гарячому. Я наказав лісникам, щоб без мене вони жодного затриманого не передавали жандармам... Більше половини тих, що сидять у місцевій тюрмі,— браконьєри... Не покараєш їх — значить, не виконуєш службового обов'язку. Покараєш — совість мучить... Дуже важка справа, дуже...

Тепер мене ще більше зацікавило, чому ж усі тільки й ганять таку чудову і справедливу людину. Сподіваючись дізнатися про це, я автобусом поїхав до повіту. В автобусі поруч зі мною сів селянин. Я впізнав його. Це був той самий хворий, якому інженер з дружиною лікували чиряка на литці. Дорогою ми розговорилися. Я сказав йому, який, мовляв, гарний чоловік той інженер.

Селянин роздратовано вигукнув:

— Що в ньому гарного, пане, чим він хороший? Такого негідника ми вперше бачимо...

Я нагадав йому про медичну допомогу, яку він дістав від інженера.

— То — одна справа, а те, що він поганий,— зовсім інша,— промовив селянин.

Усю дорогу, аж поки ми не приїхали до містечка, я намагався почути від селянина щось конкретне, але, крім того, що інженер поганий, так нічого й не почув.

У містечку я знав хазяїна місцевої крамнички — він допоміг мені зняти в селі хату. Крамничка його була універсальна, в ній продавалося все: радіоприймачі, телевізори, тканина, взуття, фарба для волосся, книжки, мотори для човнів тощо. Знав я його давненько, тож вирішив запитати, чому всі люди так дружньо ганять директора районного лісового управління.

— Якщо всі кажуть про когось щось погане, то, значить, так воно й є,— пояснив він.

— Чому ж він поганий?

— Тому, що поганій...

Мені думалося всяке. Може, щось пов'язане з жінками, а може, колись він мав якусь іншу халепу... Та хазяїн крамнички розвіяв усякі сумніви.

— Боронь боже,— сказав він,— інженер найчесніший сім'янин... У кожному разі, ми таким його знаємо...

Я вже сказав, що в голову мені лізло всяке... В літах він, однак... Може, в нього статева ненормальність чи щось таке...

— Що ви верзете? Хто це вам сказав?

А я своє правлю. Та що б я не вигадував, хазяїн крамнички й далі заперечував.

Зрештою я не витримав і запитав:

— Якщо він такий поганій і всі з цим згодні, якщо селяни й городяни навіть згадки про нього чути не можуть, то чому ж ніхто не поскаржиться на нього в міністерство?

— Ніхто не скаржиться? Хто вам сказав?.. Ось ходімо зі мною...

Ми вийшли. Хазяїн крамнички повів мене до контори адвоката. Немолодий вже адвокат був з місцевих жителів.

— Цей пан цікавиться,— пояснив йому хазяїн крамнички,— чому ми не звертаємося до властей з проханням забрати звідси отого негідника лісового інженера. Прошу, покажи йому наші скарги...

Адвокат витягнув грубезну папку і простяг мені:

— Будь ласка, читайте...

Я почав читати документи, зібрані в досьє. Тут були листи, телеграми та інші папери, підписані селянами й городянами поодиноці і групами, з сотнею, з тисячею підписів, адресовані міністерству лісового господарства, прем'єр-міністрові, іншим міністрам, центральним партійним установам. І в усіх цих документах було однеєдине прохання: забрати звідси директора місцевого лісництва.

Я був украй здивований:

— Отже, незважаючи на таку кількість листів, цю людину не перевели звідси ні в яке інше місце?

— Ні...

Тоді я запитав у адвоката:

— Чим же ця людина погана?

— Клянуся аллахом, і перелічити не можна... З якого боку не глянь, скрізь він поганий, отак...

Я втратив усяку надію дізнатися про вади директора місцевого лісництва. Цілком ясно одне: він дуже погана людина. Але це мене не задовольняло. Я частенько навідувався до інженера. І що ближче з ним знайомився, то більше він мені подобався. Зростало водночас і моє здивування. У нього в домі було чимало книжок. З ним було цікаво розмовляти, завжди можна було дізнатися про щось нове. Кожному він допомагав, як міг, і нічого не чекав у відповідь — навіть любові чи хоча б поваги або вдячності. Значить, є в нашій країні такі чудові люди... Мій подив був безмежний.

Чуючи скрізь про нього лише погане, я інколи подумував навіть про те, що нашому народові добро не на користь.

Якось я не встояв перед спокусою і запитав у нього:

— Усі кажуть, що ви погана людина. Я не зустрічав жодного співрозмовника, який би сказав про вас щось гарне. А ви ж так багато добра людям робите...

Його усміхнене лице стало ще лагіднішим.

— Мені це відомо,— промовив він.— Лають мене...

— Але ж чому?

— Не знаю. Спитайте в них, їм видніше...

— Невдячні вони всі, добро їм не на користь...

Він підняв переді мною праву долоню і широко сказав:

— Ні-і-і, ні-і-і... не кажіть так... невдячними цих людей назвати не можна...

Нарешті настав день мого від'їзду з села, і я знову звернувся до старости, в хаті якого жив.

— Старосто,— кажу,— ти бачиш, що я від'їжджаю.

А на душі в мене тяжко. Скажи, в чому справа? Чим поганий отой інженер?

— Клянусь аллахом, я нічого не знаю. Кожен його ганить, а не вірити людям не можна, отже, картаю його й я...

Ясно, що він знову уник прямої відповіді.

З тим я й поїхав. У повіті в мене залишилося години зо дві вільного часу до відходу автобуса на Стамбул, і я вирішив скористатися цим, щоб іще раз зустрітися з адвокатом. Зайшов до нього в контору.

— Іду вже звідси,— мовив я,— і завітав до вас, щоб попрощатися.

Адвокат зрадив.

— Але я просто вмираю від цікавості. Дуже вас прошу, розкажіть, чому ж поганий отой директор місцевого лісництва... Повірте, я не скажу нікому.

Літній адвокат схилився до мене, мов ішлося про якусь таємницю, і почав:

— Вірю, що ви нікому не скажете, тому й розповім вам усю правду. До нас, як і скрізь, приїздять і погані службовці, і гарні...

— Авжеж,— погодився я.

— Коли приїздить сюди дуже поганий чиновник, такий, якого народ не може знести, то з усіх усюд сиплються скарги на нього.

— Певна річ,— уставив я.

— А в нас так: що більше народ скаржиться, то довше такий чиновник залишається на своєму місці. Поганого чиновника власті нікуди не переводять. Але... Трапляється, що раз у сорок років прибуває до нас хороша людина, якою всі жителі задоволені і про яку йде добра слава, так її відразу ж забирають звідси й переводять кудись подалі. Хороші чиновники тут надовго не затримуються. І коли переводять хорошого чиновника в інше місце, люди збирають підписи, повсюди розсилають прохання залишити його тут. Та все марно... Це ми вже з

досвіду знаємо. Тож вирішили діяти інакше. Коли до наших країв прибуває людяний чиновник і місцеві жителі ним задоволені, то щоб власті не дізналися про це й не забрали його звідси, ми його дружньо лаємо на всі заставки. І чим краща людина, тим дужче її лаємо. Тоді власті вважають, що він робить людям зле, і залишають на місці. Візьмемо тепер нашого директора місцевого лісництва. І старе й мале — всі його лають. І місяця не минає, щоб ми не надіслали на адресу міністерства чи уряду, прем'єр-міністра чи ще там кого скаргу або листа з сотнею, з тисячею підписів: заберіть, мовляв, від нас те лихо, отого негідника. Тільки завдяки цьому ось уже чотири роки тримається тут цей чудовий чоловік. І ми сподіваємось, що з поміччю аллаха інженер пробуде тут ще чотири роки. А тепер запитайте в людей про каймакама¹; що вони про нього скажуть...

Здається, тепер я розкумекав. Але виникає нове запитання: чому власті негайно забирають звідси хорошого чоловіка, а поганого залишають надовго?

Адвокат пояснив:

— Тому що під час виборів правляча партія одержала тут дуже мало голосів. От уряд і намагається покарати тутешніх жителів.

— Гаразд, усі, значить, ганять інженера. Хіба серед них немає членів правлячої партії?

— Сам я є членом правлячої партії, але в цій справі всі ми одностайні. Ми хочемо, щоб від нас не забирали тямущих і людяних чиновників. Ось чому всі члени партії лають їх.

Прощаючись зі мною, він нагадав:

— Не забудьте поцікавитись у городян, що вони кажуть про каймакама...

Чекаючи автобуса, я запитав про це в кількох чоловік. І всі вони, душ з двадцятєро, розхвалювали його, як

¹ К а й м а к а м — повітовий начальник.

могли. Казали, що раніше такого гарного начальника по-
віт ніколи не бачив. Люди ніби змагалися один з одним,
щосили вихваляючи свого благодійника.

Наш автобус запізнився на дві години. Коли зрештою
він прийшов і пасажири зайняли свої місця, виявилося,
що поряд зі мною сів чиновник з канцелярії каймакама.
Дорогою я запитав у нього:

— Що за людина ваш каймакам?

— З негідників негідник...— і почав, як тільки міг, га-
нити свого начальника.

— Але, крім вас, усі інші його тільки хвалять,— за-
уважив я.

— Бо вони ще не знають про переведення нашого
каймакама кудись в інше місце. Сьогодні вранці при-
йшов наказ про його нове призначення. От коли люди
дізнаються про це, тоді й запитайте в них...

ЯК БУЛО ЗАКРИТО ГАЗЕТУ

У нашій країні... (Ні, такий початок не годиться).

У країні нашій... (І так не годиться, оповідання з та-
ким початком добром не закінчуються, а це є поганою
прикметою і для автора).

У нас... (Що ти, не пиши так, хіба інакше не можна?
Пиши простіше).

У Туреччині... (Ну й ну... Пиши м'якше, якомога
м'якше).

Хотів розповісти вам про один випадок з моєї жур-
налістської практики, та ніяк не можу розпочати.

Якось... (Отак буде краще). Газету, в якій я свого
часу працював, було закрито через одну помилку, гідну
того, щоб увійти до історії нашої преси; вона має доку-
ментальну цінність; саме про це я невдовзі й розповім.

Ви, напевне, чули про дві серйозні помилки, припу-

щені нашими газетами після проголошення Республіки. Обидві вони теж увійшли до історії преси. Ось одна з них.

На першій сторінці газети було вміщено два фото-знімки, розміром на дві колонки кожен. На одному з них зображено корів з кольоровими стрічками на шиях, — корови ті дістали призи на ярмарку; на другому — членів високопоставленої делегації, яка від'їжджала до Європи з ознайомчими цілями. Підписи під цими фотографіями хтось переплутав. Під знімком, на якому позували на тлі літака члени делегації, стояв такий підпис: «...На ярмарку було проведено огляд корів. Власникам найкраще доглянутих і найпродуктивніших тварин вручено нагороди. На знімку: група відзначених призами і найкраще вгодованих корів місцевої породи».

А під знімком із зображенням корів надруковано: «...Наша делегація перед від'їздом до Європи з ознайомчими цілями».

Ляпсусів у наших газетах трапляється немало, але щоб переплутали корів із членами делегації — такого ще не було. Моя перша помилка на газетярській ниві була невеликою й корів не стосувалась. Як і всякий закоханий в свою справу новачок, я охоче брався за будь-яке доручення. Одного разу мене покликав до себе головний редактор, який тепер став депутатом, і сказав:

— Сьогодні ввечері мене запросили на концерт, але піти я не зможу, бо треба закінчити критичну статтю. Ти ж берешся за будь-яку справу, то чи не зміг би написати рецензію на цей концерт?

Якось поміщик покликав до себе батрака та й питає: «Чи зможеш доглянути нашу дитину?» А той: «Що там дитину, я й матір її догляну...» Отак і я: мовляв, рецензія на концерт — це ж дурниця... А сам не можу відрізнити «до» від «сі», плутаю віолончель, контрабас і скрипку. Подумав, піду на концерт і нашкрябаю рецензію. Та й взагалі можна не ходити, однаково напишу. Адже вчорами я працюю у редакції і маю бути на місці саме

в ті години, коли йде концерт. (Тоді в редакції газети було десять-п'ятнадцять журналістів. Тепер стільки на-рахується лише в спортивному відділі).

Головний редактор дав мені програму і сказав:

— Подивись її, почитай, та й напиши що-небудь...

Я зрозумів так, що концерт треба було похвалити. Кілька разів перечитав програму і нічого не втямив. Здається, написали б її невідомою мені китайською мовою, і то, мабуть, розібрав би, а тут — темний ліс. Якись концерто... алегро... опус... до мінор... соло... Чайковський і ще невідомо хто...

Проте з божою поміччю почав: «Концерт був неперевершено чудовий, такий чудовий, що ні словом сказати, ні пером описати. А музика! Яка божественна музика... Чудовою була й піаністка. Браво! Вона так віртуозно грала на роялі... Раніше я не вірив, коли казали, що музика — то пожива для душі, та ось учора на концерті душа моя сповнилася тією поживою, і я повірив у справедливість згаданих слів. Слухачі були в захваті! А який опус № 2, боже мій! Такого гарного опусу мені ніколи раніше й чути не доводилося. Цей опус — найкращий твір з усіх, які я слухав раніше. Він був настільки гарний, що здавався опусом № 2 з половиною. А що сказати про до мінор? О, це був блискучий до мінор!.. Браво!.. Тільки мені здалося, що рояль був дещо розладнаний. (Щоб не подумали, що рецензію писав п'яний невіглас, треба й дьогтем капнути...)

Треба сказати, що наші тогочасні газети не відводили багато місця під події міжнародного життя, бо не мали джерела зовнішньополітичної інформації,— адже тоді ми не були так тісно зв'язані з Америкою, як тепер, і щоб не накликати на себе лиха, вони писали здебільшого про концерти, лекції тощо. Отже, й моя рецензія на концерт зайняла в газеті почесне місце. Це був мій перший успіх на ниві газетярства. Бо наша газета, вмістивши мою статтю, залишила далеко позаду всі інші газети, які на

своїх перших сторінках вмістили маленьке повідомлення про те, що концерт перенесено. Так я став першим у світі журналістом, який написав рецензію на концерт, що не відбувся.

Після другого такого ж блискучого успіху в газеті я залишився без роботи. До Стамбула мала прибути літаком іноземна делегація на чолі з одним державним діячем. Секретар редакції доручив мені зустріти цю делегацію в аеропорту, взяти в діяча інтерв'ю й зробити репортаж.

— Та гляди, щоб не трапилось, як минулого разу,— гукнув мені навздогін.— Пригадуєш, написав людям те, про що вони зовсім не говорили. Осоромив нас...

Але в тому, що трапилось минулого разу, моєї вини не було... Ніхто з п'яти членів іноземної делегації, що від'їжджала тоді з нашої країни, не знав по-турецькому, і я був змушений написати щось від себе, ніби це вони говорили. (У ті часи журналісти іноземних мов не знали. Хто міг сказати «уї», вважався знавцем французької, хто «ес» — англійської мови).

Я написав, ніби запитав у тієї делегації: «Чи сподобалася вам Туреччина?»

Вони ж ніби відповіли: «Ваша країна дуже розвинута, вона здивувала нас своїм прогресом... Ми були вражені вашими великими успіхами за такий короткий час. Ви здійснили справжні чудеса. Тепер ви приєдналися до сім'ї європейських народів і велетенськими кроками просуваєтесь уперед. З часу нашого останнього відвідання вашої країни у вас сталися величезні зміни...»

Єдиною моєю помилкою в тому репортажі було те, що ця делегація приїхала до Туреччини вперше.

Потім я нібито запитав у тієї делегації: «Що саме вам найбільше сподобалося в Туреччині?»

Вони ж нібито відповіли: «Салат із свіжих огірків та йогурту, ячня з в'яленим м'ясом, ковбаса і, звичайно, солоні огірки. Що ж до жінок, то вони досить сучасні».

Як по правді, то ці дурниці не я вигадав... Перегорнув підшивки старих газет, подивився, що запитують у іноземних делегацій і які відповіді вони дають, і написав так, як це звичайно робиться.

— Ідь швиденько, щоб не прогавив,— поквапив мене секретар.

— А гроші на дорогу?

— Одержиш завтра в бухгалтерії.

Я поспішив до котлетної «Балкан», що на вулиці Бабиалі, й добре там попоїв. На ситий шлунок і думається краще. Потім подався до читальні Месеррет, уместився за столиком і написав чудовий репортаж про прибуття делегації. Репортаж виявився настільки вдалий, що сподобався всім працівникам газети.

Наступного дня газети повідомили, що через виявлені неполадки в літаку делегація не змогла прибути до Стамбула, та це не применшило цінності мого репортажу...

Отже, я мав успіх, бо написав про людей, яких ніколи не бачив. Ясна річ, мені почали заздрити й через це звільнили з роботи. Але хазяїн вечірньої газети сказав: «Шкода втратити такого блискучого журналіста, адже він узяв інтерв'ю в людей, яких і в очі не бачив. Хай працює в нашій газеті...» (Ще й тепер, коли я чую про успіхи молодих газетярів, що беруть інтерв'ю в іноземців, які не прибули через поломку літака, моє серце сповнюється гордістю за своїх колег).

Я почав працювати у вечірній газеті. Там було чотири газетярі та шість ножиць. Двоє ножиць від частого користування дуже затупились, і натомість редакція придбала двоє нових. Отже, на шість ножиць припадало чотири газетярі. У місті виходила ще одна вечірка, що була нашою суперницею. Якось шеф зібрав нас і сказав:

— Наша газета в скрутному становищі (коли тираж падав, він казав «наша газета», коли справи йшли на краще — «моя газета»). Треба щось придумати...

Милістю аллаха висувати різні ідеї доводилося мені. Я й порадив:

— Їхня газета виходить о тринадцятій годині. Якщо ми свою випускатимемо о шістнадцятій, то продавати мемо більше за них.

Мою авантюру зрозуміли не всі: колеги вважали, що та газета, яка виходить раніше, має більший попит. Однак шеф схвалив мою думку:

— Що ж, спробуємо зробити так, як ти кажеш.

Ми вирізували всі новини з газети, яка виходила о тринадцятій, трохи прикрашали їх і вміщували в своїй газеті. В такий спосіб четверо наших співробітників, користуючись чотирма старими та двома новими ножицями, значно краще справлялися з роботою, яку в тій редакції виконували п'ятнадцятеро працівників. І всі наші видатки обмежувалися лише тим, що доводилося платити точильнику.

Якось газета — наша суперниця — вмістила таке повідомлення: «Один наш співвітчизник, на ім'я Артін Яшабасмазян, побачив, що прапор на його будинку обкрутився навколо держака. Розправивши прапор, він хотів спуститись униз, але зачепився підтяжками за гострий залізний наконечник держака й повис на ньому. Держак, не витримавши ваги бідолашного Артїна Яшабасмазяна, зламався. З висоти п'ятого поверху той упав на бруківку й розбився. Тіло загиблого Артїна Яшабасмазяна було накрите прапором, який упав на нього».

У повідомленні вказувалася й адреса будинку, де стався цей нещасний випадок.

Не роздумуючи довго, я швиденько вирізав це повідомлення, трохи його підправив, прикрасив та й вмістив у нашій газеті під величезним заголовком: «Бідолашний Артін загинув як герой в ім'я того, щоб майорів наш прапор».

Дехто з працівників газети вважав, що писати таке про іновірця не годиться, і щоб спростувати можливі пліт-

ки, я пояснив, що Артін свого часу прийняв мусульманську віру. І, знаєте, чим усе це скінчилося? Тим, що мене вигнали з редакції. Бо наступного дня в газеті, яка суперничала з нашою, вмістили таку замітку: «Шмат паперу, що, пробачте на слові, називає себе газетою і суперничає з нами, безсоромно краде всі наші повідомлення, використовуючи для цього звичайні ножиці. У вчорашньому номері ми добре провчили злодіїв, коли написали про загибель від нещасного випадку якогось Артіна Яшабасмазяна. Цей брудний шмат паперу, який стверджує, що є суперником нашої газети, вкрав і повністю передрукував на своїх шпальтах нашу вигадку... Насправді ж немає людини з таким іменем, як і не було самого факту...» і так далі.

Цей випадок ще більше уславив моє ім'я, і тому невдовзі мене прийняли на роботу до однієї великої газети. Я шукав нагоди чимось відзначитися й тут. І ось тепер, коли минуло вже стільки років, хочу, мов на сповіді, розповісти про один випадок, який трапився у тій газеті. Бо й досі ніхто не знає, що газету було закрито через мою писанину.

Нарешті я таки дочекався слушної нагоди відзначитись. Почалося з того, що хазяїн газети запросив мене до себе й сказав:

— До Стамбула приїздить поїздом міністр внутрішніх справ. Інші газети не знають про його візит. Ідь мерщій на вокзал Хайдарпаша й візьми у міністра інтерв'ю!

Сподіваючись усіх випередити, я щодуху помчав на вокзал Хайдарпаша, але зустрів там цілий натовп газетярів, які чекали міністра. Поїзд на півтори години запізнився. Не гаючи часу, я взяв таксі й помчав на приміську станцію Пендік. Мій розрахунок був простий: зустріти міністра в Пендіку, сісти в його вагон і, поки доїдемо до Хайдарпаша, взяти в нього інтерв'ю.

З гарним настроєм я чекав поїзд у Пендіку. Коли ж він прибув, сталося щось дивне: міністр вийшов з вагона й разом з тими, хто його зустрічав, сів у машину. Протиснувшись до міністра, я передав йому привітання від хазяїна газети. Побачивши мою настирливість, він промовив:

— Якщо хочете — сідайте, поїдемо разом!

Тієї ж миті я вмовився поряд з шофером і попросив міністра дати спеціальне інтерв'ю для моєї газети. Хай собі інші газетярі чекають міністра на вокзалі Хайдарпаша... Я всім їм утру носа. Міністр внутрішніх справ сказав мені те ж саме, що в усі часи казали всі міністри внутрішніх справ. Він наголосив на тому, що, порівняно з кількістю населення, поліцейських у нас дуже мало, отже, громадяни повинні допомагати поліції. З цим проханням він звертається до громадян особисто... Крім того, слід збільшувати кількість поліцейських, підвищувати якість їхньої підготовки. Досі в поліцейських дільницях ніколи не били співвітчизників і не битимуть у майбутньому. В жодному куточку країни ніколи не було й не буде громадських заворушень. Поліцейських треба вдягнути в нову сучасну уніформу й забезпечити їм ще кращі матеріальні умови... Подекуди міністр бачив поліцейських з довгими вусами й пишними бородами, тоді як це їм заборонено.

Одне слово, це була заява, яку ми завжди чуємо від усіх міністрів внутрішніх справ і давно вивчили її напам'ять...

Наступного дня цю заяву опублікувала лише наша газета. Всі інші газети спіймали облизня. Але того ж таки дня нашу газету було закрито, й до сьогодні ніхто не знає, чому саме. Я хочу про це розказати й сподіваюся, що моя розповідь увійде в історію нашої преси.

У той номер газети, де була заява міністра внутрішніх справ, вмістили також інформацію про вбивство. Крім того, щоб збільшити тираж газети, друкувався черговий

уринок з перекладного порнографічного роману. І всі ці три публікації — заява міністра, інформація про вбивство та порнографічний роман — випадково переплутались: окремі рядки з порнографічного роману та з інформації про вбивство потрапили до тексту заяви міністра внутрішніх справ. І вся ця плутанина сприймалася так, ніби хтось її підстроїв навмисно. Я зберіг вирізку з того номера газети й пропоную увазі читача. Ось вона:

«Заява шановного міністра внутрішніх справ нашій газеті.

Учора експресом прибув на деякий час у Стамбул відомий рецидивіст Зирил Шакір, шановний міністр внутрішніх справ. Після вчиненого вчора жахливого вбивства міністр внутрішніх справ зійшов у Пендіку й люб'язно зробив спеціальну заяву для нашої газети. Зокрема, він сказав: «Мені повідомили, що моя коханка, товстушка Меляхат, наставляє мені роги. Я вже давно стежив за нею. По всіх усядах у нашій країні панує цілковитий порядок». Вчинивши після душевного потрясіння страшний злочин, шановний міністр внутрішніх справ заявив, що в нас відчувається гостра нестача поліцейських кадрів, що шість місяців тривали його стосунки з коханкою, яку він убив, і що в ту страшну ніч, повернувшись додому, він почув з-за дверей голос Жанетти. Припавши оком до замкової щілини, він побачив голу Жанетту, яка сластолюбно стогнала: «Франку... Мій любий Франку... Ти — єдиний мужчина в моєму житті...» Мало не збожеволівши від побаченого, міністр так відповів кореспондентові: «Я прошу, щоб співвітчизники були помічниками поліції». І далі: «Підкресліть у вашій газеті важливість того, що я три місяці стежив за товстушкою Меляхат, поведінка якої здалася мені підозрілою. Повертаючись учора напідпитку додому, я проінспектував поліцію й побачив кількох поліцейських з довгими вусами й пишними бородами». Наказ про те, що поліцейські, які

перебувають на службі, повинні голитися, сповнив жахом Моріса, коли він побачив свою наречену Жанетту в обіймах її дядька Франка. Вона припала до волохатих грудей Франка, а він їй каже: «Нам треба дбати про умови життя поліцейських». Відповідаючи на запитання нашого кореспондента щодо нової уніформи для поліції, він сказав: «Її труси й бюстгальтер лежали долі». Відштовхнувши Жанетту, Франк промовив: «Поліцейські мають бути чисто виголені. Ця форма їм незручна, тому слід подумати про більш сучасну». Вчинивши злочин, вбивця хоча й хотів утекти, та наш шановний міністр сказав: «Я схопив зі столу ніж, і що було потім — не пам'ятаю».

Ніхто не знає, що нашу газету закрили саме через оцей плутаний репортаж, бо ніхто, крім зацікавлених органів, навіть сам хазяїн, її не читав. А ті органи закрили газету через те, що в репортажі, на їхню думку, занадто гостро критикується уряд.

МИ ЛЮДЬМИ НЕ СТАЛИ

Тільки-но хто-небудь скаже у натовпі: «Ми не стали людьми, мій брате!», як усі інші ствердно захитають головами: «Та-а-ак, ваша правда, не стали...» І не знайдеться жодного, хто б вийшов і сказав: «Що це ви верзете, пане? Хоча б самі себе поважали!»

Коли мені було двадцять п'ять і кров у моїх жилах аж кипіла, я був тим, хто саме так і сказав. Сталося це на пароплаві, який ішов до Принцових островів. Якийсь літній чоловік усе сердився на щось і час від часу вигукував:

— Ми людьми не стали!..

У відповідь пасажирки салону лише ствердно похитували головами.

А мені аж кров ударила в голову, і я вигукнув:

— Чому це ми людьми не стали? Ще й як стали!.. Так стали, що аж дух захоплює!

А пасажери салону, немов змовившись між собою, правлять своє:

— Людьми не стали...

— Далеко нам до людей...

— Ми не стали людьми...

Від цих вигуків обличчя сердитого чоловіка трохи пом'якшало, і він промовив до мене:

— Бачиш, сину мій, чуєш? Усі в один голос твердять: «Ми людьми не стали!» Значить, ми варвари. І люди ми не станемо... Адже їх ніхто не примушує казати таке...

— Станемо, обов'язково станемо людьми,— заперечив я.

Старий усміхнувся і знову до мене:

— Ось і ти кажеш, що ми станемо людьми; виходить, що тепер ми ще не люди, адже так?

Я йому нічого не відповів, але з того дня ось уже багато років розмірковую: чому ми не стали людьми?

З мого останнього ув'язнення я мав певну користь, бо саме у в'язниці збагнув те, чого не міг уторопати протягом років. У в'язниці, в камері для політв'язнів на п'ятдесят чоловік, я жив разом з визначними інтелігентами нашої країни, з відомими діловими людьми, генеральними директорами, уславленими громадянами, губернаторами, колишніми депутатами, помітними політичними діячами, вищими службовцями, інженерами, лікарями. Більшість моїх товаришів по камері навчалися в Європі, Америці, побували в багатьох інших країнах, знали по кілька іноземних мов. Наші погляди на життя були різними, але я багато чого від них навчився; і найголовніше — я довідався, чому ми не стали людьми.

У дні побачень я не одержував від своєї родини ніяких добрих звісток — дізнавався лише про те, що ми не змогли заплатити за житло, що заборгували бакалійникові та про багато чого іншого, такого ж сумного й нера-

дісного. Я не знав, що робити, не мав жодної надії. І раптом подумав: чи не написати роман? Можливо, його пощастить продати якійсь газеті й одержати хоча б трохи грошей. Що ж до сюжету майбутнього роману, то він визрівав у моїй голові давно. Тож, прийнявши таке рішення, я взяв ручку, папір і присів навколішки на тюремних нарах. Я не хотів гаяти жодної хвилини на зайві балачки та нікчемні справи. Та не встиг я написати й кількох рядків, як до мене підійшов один з товаришів по камері, відомий громадський діяч, і, сівши на краєчок мого ліжка, промовив:

— Ми людьми не стали, ми — не люди...

Я промовчав. А він почав розвивати свою думку:

— Ось послухайте, чому ми не стали людьми. Я навчався в Швейцарії. Потім шість років працював у Бельгії.

Він дуже довго розповідав про своє життя в Швейцарії і Бельгії, відриваючи мене від роботи. Це мене гнітило, та що я міг вдіяти? Час від часу я схилився над аркушем паперу, щоб показати йому, що дуже зайнятий і чекаю, коли він замовкне. Та це не допомагало. Він провадив далі:

— У тих країнах ви не побачите людини без книжки в руках. З'явиться в когось одна-дві вільні хвилини, так він одразу відкриває книжку й починає читати. В автобусі, в трамваї — скрізь, де тільки можна. А вдома — ви не повірите: в кожного, залежно від його уподобань, у руках книжка, і кожен читає... читає...

— Ах, як це гарно, як гарно, — уставив я, сподіваючись, що він зрозуміє мене й припинить свою розповідь.

— Звичайно, гарно, — підхопив він. — А тепер погляньте на нас. Ось у цій камері зібралось багато, я б сказав, інтелектуалів, та хоча б один з нас читає книжку? Ні, ми людьми не стали, пане, не стали.

— Так... — відповів я.

Тільки-но я підтакнув, мій співбесідник знову пожвавішав і далі почав розводитися, як бельгійці та швейцарці безперервно й повсюди читають.

Коли настав час обіду, ми разом піднялися.

— Тепер вам зрозуміло, чому ми не стали людьми? — підсумував він свою розповідь.

— Зрозуміло...

Так я втратив півдня, слухаючи теревені про швейцарців та бельгійців, які тільки те й роблять, що читають.

Нашвидкуруч пообідавши, я повернувся до свого ліжка і приступив до роману. Поклав на коліна аркуш паперу, взяв ручку і почав обмірковувати початок. Не встиг і рядка написати, як підходить до мене ще один з товаришів по камері, сідає поряд і питає:

— Що це ви робите?

— Хочу писати роман.

— Тут ви не напишете. Такий галас довкола. А ви в Європі бували?

— Ні, за межі Туреччини не виїжджав.

— А-а-а, шкода. Мені б дуже хотілося, щоб ви побували в Європі, пожили б там, щось нове побачили, розширили свій кругозір. Ось я майже всю Європу об'їздив; не залишилося такої країни, де б не побував. Та найдовше жив у Данії, Голландії, Швеції. От послухайте, як там живуть. Люди поважають одне одного, навіть не розмовляють голосно, щоб менше непокоїти свого співрозмовника. А подивіться на нашого брата, хоча б ось тут — всюди шум, гамір. Отож-бо й воно, ефендім. Може, мені хочеться спати, або щось написати, або почитати, або ще що... Та де там... Серед такого шуму роману ви не напишете — не дадуть...

— Серед шуму напишу. Я не можу писати лише тоді, коли хто-небудь розмовляє над вухом.

— Друже мій, але без шуму було б краще, чи не так? Яке вони мають право непокоїти вас? Можна ж розмовляти й тихіше. Ось, приміром, у Данії, Швеції, Голлан-

дії такого зовсім немає. Тому й розвиваються люди. Бо там людина поважає людину.

Він усе говорив і говорив про повагу, наводив численні приклади. А я під його розповідь схилився над папером і почав писати, хоча й розумів, що це неввічливо. Та що мені залишалося? Вірніше, я не писав, а лише вдавав, що пишу.

— Не силкуйтесь даремно, нічого не вийде, лише зіпсуєте собі нерви,— порадив він.— От у Європі — інша справа... Бути європейцем — це значить мати почуття поваги одне до одного. А у нас? Де там!.. Ось чому ми не стали людьми й не можемо ними стати...

Він би ще довго розповідав, та добре, що з'явився його адвокат і його покликали з камери. Це мене врятувало. Як тільки він пішов, я ще нижче схилився над аркушем паперу, щоб мене вже ніхто не турбував. Написав рядків зо два, аж ось підсів ще один і до мене:

— Успіхів вам!

— Дякую.

— Нам до людей дуже далеко,— повів він мову.

Я нічого йому не відповів, щоб він відчепився і скоріше пішов від мене.

— Ви не були в Америці? — не відступався він.

— Ні.

— Шкода... Якби вам довелося пожити там хоча б кілька місяців, ви зрозуміли б, чому ми такі відсталі. В Америці, ефендім, по-дурному, як у нас, не базикають, пустопорожніх теревенів не розводять. Там кажуть: «Час — це гроші!», або по-їхньому: «Тайм із мані». Американець розмовляє лише тоді, коли є якась справа, і говорить коротко, ясно, а потім кожен займається своїм... А у нас хіба так? Наприклад, отут: місяцями розмовляємо, а де результат? Нескінченні балачки. В Америці ж не так. Тому вони і йдуть уперед.

Я вже й зітхав, і позіхав, аби він зрозумів, що в мене є справи, і забрався б геть. Та він не вгавав: говорив і

говорив, аж до самої вечері. Пішли з ним разом, а він і каже:

— Ми не стали людьми і не можемо стати, бо звикли багато теревенити.

— Правда ваша,— промовив я.

Після вечері я одразу ж узявся писати роман.

— Без праці не можна... Головне — щось робити... — почув над собою чийсь голос. Підняв голову й побачив одного з товаришів по камері. Він підсів до мене й запитав:

— Що ви на це скажете?

— Авжеж, треба працювати...

— От я, приміром, дістав німецьке виховання.

Я ледь стримався... А він знай своє:

— Бо закінчив тут німецький лицей, а вищу освіту здобув у Німеччині і працював там багато років. У Німеччині ви не знайдете жодного, хто б не працював. А в нас хіба так? Подивіться хоча б на всіх присутніх тут. Ні, ні, ми людьми не стали... І далеко ще нам до людей...

Я зрозумів, що писати роман ніяк не зможу, лише даремно зіпсую собі нерви, і вирішив відкласти свою роботу на той час, коли всі в камері полягають спати.

А він усе про свою Німеччину торочить:

— У Німеччині не працювати навіть соромно, і що б там не було, німці не сидять без діла. Вони знаходять для себе заняття і обов'язково працюють. А ми? Місяцями сидимо отут, й ніхто з нас нічого не робить. А скажи кому про це — він тобі у відповідь: мовляв, хіба в тюрмі працюють? Інтелігентний же німець так не скаже. Він писатиме мемуари, вестиме щоденник, гортатиме книжку, одно слово — без діла не сидітиме. А ми? Ні, що не кажіть, а людьми ми не стали...

Він пішов од мене лише десь опівночі. І тільки-но я почав писати роман, сподіваючись, що вже ніхто не підійде і не читатиме лекцію про те, чому ми не стали

людьми, як припхався ще один. Щоб не розбудити інших, він говорив тихо. Виявляється, він довгі роки жив у Франції. З його розповіді я дізнався, що французи вміють і працювати, і розважатись, що вони не переплутають години роботи з годинами відпочинку і що мені не слід працювати після опівночі.

— Зараз краще відпочиньте,— порадив він,— а завтра зранку на свіжу голову будете працювати. А то в нас усе перемішують — роботу, відпочинок, розваги. Коли слід відпочивати — ми працюємо, в робочий час, навпаки, відпочиваємо. Тому й продуктивності немає. Саме в цьому й полягає причина того, що ми не люди. Людьми ми не стали...

Коли він пішов, я вже не міг писати роман. Очі злипалися, і я заснув.

Рано-вранці, коли ще ніхто не прокинувся, я знову взявся до роботи. Та ось один з моїх товаришів по камері, якого я особливо поважав, повертаючись з убіральної, підійшов до мене й мовив:

— В Англії не так. Ви не були в Англії?

— Не був...

— Вах, вах!.. В Англії, наприклад, сядете ви в поїзд, і годинами ваш товариш по купе не промовить жодного слова. У нас про такого скажуть, що він відлюдник і чванько. А в нього ж це не від нелюдимості, не від чванства, а від увічливості та гарного виховання... А може, ви з ним розмовляти не хочете, то чому він має вас непокоїти? У нас же не так. Знайомий чи незнайомий, зайнятий хтось чи ні — нікому таке й на думку не спадає, починають лізти з розмовами... Тому ми людьми й не стали...

Я зім'яв аркуші паперу, що лежали в мене на колінах, і кинув їх під нари. Ручку поклав у кишеню. Все, досить.

Так я там роману й не зміг написати. Зате дізнався про щось важливіше, ніж той роман, який колись,

можливо, напишу. Я дізнався, чому ми не можемо бути людьми...

Тепер як хтось розсердиться й скаже: «Ми людьми не стали!..» — я піднімаю догори пальця й вигукую:

— Я знаю чому!

Це й є моїм надбанням за час останнього ув'язнення.

ТАТЗЕЧЕ

Тривалий час я був безробітним. Одного разу, йдучи через Галатський міст, я сам з собою вголос розмовляю. «Що таке самогубство? — розмірковував я. — Сміливість чи страх?»

Раптом хтось торкнув мене за плече:

— Чи ти здурів, Нурі?

Я впізнав свого шкільного приятеля. Тільки зразу не пригадав, як його звати.

— Не знаю, — відказав йому, — може, й здурів. Сам не розумію.

Ми пішли з ним разом.

— Де ти працюєш?

— Ось уже два роки кожного дня о восьмій ранку я виходжу з дому... І аж до дев'ятої вечора шукаю роботу.

— Важке це діло.

— Важке не важке, а куди подінешся. Скільки є в Стамбулі державних і приватних установ, усюди залишив свою адресу. Куди б не звертався — скрізь казали одне: «Залиште свою адресу, ми вам повідомимо листом».

— Для початку тобі вистачить три сотні на місяць?

— Не жартуй?

— Ходімо зі мною.

Ми взяли таксі. Доїхали до величезного магазину і вийшли. На скляній вітрині написано «ТАТЗЕЧЕ».

Зайшли всередину, піднялися нагору й опинилися в чудовій конторі.

— Дивуюся,— сказав мій приятель,— у школі ти був найбільшим ледарем і неробою. Ледве закінчив ліцей. Про вищу освіту й не думав. До того ж ти великий дурень. І як же це сталося, що не завів свого діла?

— Мабуть, щось у мене не так,— відповів я.

— Це «ТАТЗеЧе» — моє.

— А що таке «ТАТЗеЧе»?

— Турецьке Анонімне Товариство Запасних Частих. Склади перші літери — й вийде «ТАТЗеЧе».

— Хто твої компаньйони?

— Ніяких компаньйонів нема. Про людське око записав свою дружину та своячку. Бо коли йдеться про «товариство», то покупець більше вірить й легше його обдурити. Та й з податками не так важко. Згодом і сам усе зрозумієш.

— А чим ти торгуєш?

— Нічим!..

— Як так нічим?

— Отак — нічим. Ти лише подивись на цей величезний магазин. Що-небудь у ньому бачиш?

І справді, у величезному магазині, крім кількох пальм у чималеньких ящиках та якихось рослин з широким листям, нічого не було. Полиці зовсім порожні.

— Моє товариство має п'ять філій — в Адані, Коньї, Малат'ї, Ізмірі та Анкарі. Якщо хочеш, я й тебе прилаштую — зроблю директором однієї з нових філій. Поки що три сотні лір. Підучишся трохи — до тисячі буде.

— А що я робитиму?

Він витягнув з шафи грубезний зошит.

— Ось тут записані назви товарів та їхні ціни.

Я глянув на першу сторінку: «Акумулятор, карданний вал, маховик, корпус циліндра, малий конус...»

— Можеш одразу братися до роботи.

Ми спустилися вниз. Підійшли до чоловіка, що стояв біля довгого верстата з горіхового дерева. Мій приятель познайомив нас:

— Саїм... Нурі-бей...

Потім сказав:

— Нурі-бей у тебе стажуватиметься.

І пішов.

Прагнучи якнайшвидше навчитися справі, я уважно до всього придивлявся. Саїм-бей пригостив мене сигаретою. Не встигли ми й покурити, як зайшло двоє селян.

— Селям-ун-алейкюм.

— Алейкюм-селям, братове. Ласкаво просимо.

Саїм-бей зустрів селян дуже люб'язно.

— Що накажете? Прошу, сідайте.

— Здоровий будь, пане. У нас така неприємність.



— Щось з трактором?

— Та так... Зламалася тяга. І робота зупинилась. Що нам тепер робити? Чи у вас немає?

— Вах, вах, вах! Була, щойно продали. Якби ви прийшли хвилини на п'ять раніше...

— От не щастить! — зітхнув селянин і лягнув себе долонею по колінах.

— Є тут, здається, в одного. Якщо тільки він її не продав.

— Пане, голубчику... Допоможіть...

— Залиште гроші і днів через два заходьте.

— Слава аллаху! Скільки?

— Клянуся аллахом, зовсім дурниця... П'ять хвилин тому ми продали цю штуковину за двадцять п'ять лір. Якби мали ще одну — все було б просто.

— Ми заплатимо, скільки треба. Не стояти ж робі.

— О-о, він дуже безчесний чоловік. Не знаю, чи й віддасть за двісті п'ятдесят?

Селяни пошепотілися між собою, потім відрахували двісті п'ятдесят лір.

— Ми прийдемо післязавтра, бею. Хай береже вас аллах!

— Бувайте здорові.

Хвилин через п'ять зайшов ще один селянин.

— Чи є у вас тягова шестерня?

— Є лише дзеркальна, тягової нема.

— А мені потрібна тягова.

— Зараз немає. Тут в одного є, але дуже вже безсовісний чоловік. Утридорога злупить.

— Та біс із ним. Адже вже тиждень трактор стоїть у полі, як укопаний.

— Залиш триста лір, може, я його вмовлю, і він погодиться. Якщо проситиме більше, я йому заплачу, а ти мені потім віддаси.

Селянин відрахував триста лір.

— Приходь завтра.

— Бувай здоровий, бею.

Невдовзі зайшов ще один. Йому потрібна була дзеркальна шестерня.

— У нас є лише тягова, а ось дзеркальну щойно продали, — сказав Саїм.

Тому, хто питав проміжний вал, він казав, що є лише шатун, а кому потрібен був шатун, казав, що є лише проміжний вал.

— Чи є у вас поршневий шток?

— Є лише поршень, а штока немає. Тільки-но продали. Але він є в того безчесного чоловіка... Якщо не продав...

Одні входять, інші виходять.

— Чи маєте шестерню заднього ходу?

— Ах, на жаль, щойно продали.

— Шарикопідшипники є?

— Є лише роликові. Але якщо хочете, я вам дістану в одного типа. Тільки він дуже безчесний чоловік... Продає їх за цінами чорного ринку.

Кожен, хто приходив, залишав тут по триста-п'ятсот лір.

Ось завітав ще один селянин.

— Я за рефлектором. Уже є? — запитує.— Вчора я залишив вам сімсот п'ятдесят лір.

— Знайшов, але знаєте,— каже Саїм-бей,— цей тип такий безсовісний, аж сором за нього. Вимагає ще сто лір.

Селянин віддає ще сотню. Тоді Саїм-бей звертається до прикажчика:

— Біжи до Апостола й візьми в нього рефлектор.

Коли приходили ті, хто раніше залишив тут гроші і щось замовив собі, Саїм-бей посилав прикажчика то до Апостола, то до Василя, то до Аврама.

Надвечір з'явився і мій приятель, хазяїн ТАТЗеЧе.

— Ну як? — поцікавився він.

— Дуже добре,— відповідаю.

— Ось бачиш, у нас тут нічого немає. І нічого ми не продаємо. А коли ввечері зачиняємо двері, в касі лежить щонайменше три-п'ять тисяч лір. А наш зошит у повному порядку. Чи не так, Саїм-бею?

— Авжеж, бей-ефенді.

— У зошит ми записуємо ціни за фактурою. Ну що, Нурі, впораєшся?

— Ясна річ... Суть справи я збагнув. Тепер уже можу працювати.

У цей час до магазину прийшло двоє селян.

— Ну, побачимо, як виходитиме в тебе.

Я одразу ж звернувся до селян.

— Будь ласка, шановні, прошу.

— Чи є ремінь для вентилятора?

— Ех, ремінь для вентилятора у нас був, та ми його щойно продали. Якщо хочете, є ремінь для брюк. Але зачекайте хвилинку... ага... Один тип, здається, має такий ремінь.

— А скільки коштує?

— Про ціну й не питайте. Навіть сказати соромно. Такий він безсовісний, тварюка, що й рідну матір ладен продати. Менше сотні не візьме, негідник... Нікчема безсовісний, справжній спекулянт, так і обдирає народ. Хай його покарає аллах!

Селяни дали сто лір. А я не вгавав:

— Ще й погану вдачу має, мерзотник. Подумати тільки, за якийсь там ремінь для вентилятора сотню лір править! Але що вдієш? Усі ми в лабетах спекулянтів. Сучий він син, бездушне створіння.

— Ваша правда, ваша правда, бею,— підтвердили селяни й пішли геть.

Я подумав, що передав куті меду й мене зараз виженуть, тому намірився піти слідом за селянами. А приятель мені й каже:

— Bravo! Чудові здібності! Молодець! За день освоївся. Кладу тобі п'ятсот лір на місяць.

Ось уже півроку я працюю в магазині ТАТЗєЧе. Платня моя зросла до тисячі лір. Щоб заробити цю тисячу, я зранку до вечора лаю на всі заставки матір і жінку свого шефа.

Слухаючи все це, він мене хвалить:

— Bravo! Саме такого я й шукав...

КОТИМОСЯ В ПІРВУ

У кав'ярні почувся раптом дзвінкий ляпас. Розмови, гра в кості, карти — все припинилося, стихло. Голоси завсідників обернулися на звук. Ляпаса дістав якийсь здоровань. А вдарив його, навпаки, щуплявий, хирлявий, маленький на зріст чоловічок. На лівій щоці здорованя виднівся відбиток п'ятірні хирлявого. По цьому відбитку навіть рядовий поліцейський зміг би знайти того, хто вдарив.

Відвідувачі кав'ярні були впевнені, що здоровань зітре на порох цього недоростка, та сталося інакше.

— Я буду скаржитись,— заgrimав здоровань.

Усі принишкли. Помовчав і здоровань, а потім додав:

— Усі ви бачили! — І, повернувшись в бік хирлявого, який не діставав йому й до плеча, грізно сказав:

— Ходімо в поліцію!

Замість відповіді кривдник лише вигукнув: «Пс-с-с-ум» — і махнув рукою, немовби відганяючи від себе муху.

Здоровань вискочив на вулицю.

Відвідувачі кав'ярні знову почали розважатись, загомоніли.

Невдовзі здоровань повернувся разом з поліцейським. Показавши на хирлявого, він кинув:

— Оцей!

Потім подивився на відвідувачів і додав:

— Усі вони бачили.

Поліцейський наказав хирлявому, а також чотирьом чоловікам, що сиділи найближче до нього, піти до дільниці.

У поліцейській дільниці здоровань, тримаючись рукою за ліву щоку, гнівно промовив:

— Пане комісарє, я подаю на нього в суд. Він дав мені ляпаса. Вони бачили.

Комісар продиктував поліцейському, що сидів за друкарською машиною, анкетні дані спочатку відповідача й позивача, а потім — свідків.

Позивач сказав далі, що відповідача він зовсім не знає.

— А ми нічого не бачили...— заявили свідки.

— Хіба ви не чули звуку ляпаса?— запитав здоровань.

Ні, свідки нічого не бачили, нічого не чули.

Хирлявий чоловічок сам зізнався:

— Так, не заперечую. Я вдарив цього чоловіка.

— За віщо?— запитав комісар.— Ви посварились? Він вам погрожував?

— Ні, між нами нічого не було. Я навіть не знаю його.

— Гаразд. Як же це сталося?

Низенький хирлявий чоловічок почав розповідати:

— Учора ввечері я прийшов з роботи додому. Бачу — а у нас відімкнули електрику. Бо ми не могли платити. Цілу ніч провели в темряві. Я навіть не міг заснути... А моя матір вже два роки хворіє. Замучив нещасну біль у шлунку. Лікар приписав їй ліки. Коли їх дістаємо — їй легшає. Але де тепер ми дістанемо ліків?

Зранку я підвівся з ліжка, чую — лівий бік прихопило. В моїй спальні вже три місяці, як вибито вікно. Я не можу знайти скла. Ми запнули вікно простирадлом, та з того користі мало. Цілу ніч гуляє в кімнаті вітер, холодно. От і прихопило мені лівий бік. Устав я рано і, пробачте, пішов до вбиральні. А там води немає. Надворі дощ ллє мов з відра, а в крані сухо.

Я повернувся до кімнати, а сам увесь аж тремчу від холоду. Нам не дають ордера на вугілля. Купили ми трохи дров, та вони вже скінчилися. А тепер і дров знайти не можемо — немає.

Листоноша приніс газету. Щоранку перед роботою я читаю газету. Розгорнув і сьогодні. Переглянув заголов-

ки: «Конкурс краси», «Команда «Галатасарай» стала чемпіоном», «Що станеться з трьома сотнями тонн кави, які лежать у митниці?», «Корпус вантажного судна «Абідін Давер» поступово іржавіє»...

Мені захотілося вийти на вулицю. Тільки-но вийшов, аж дивлюсь — на порозі судовий виконавець з адвокатом. Ми не можемо платити за житло, і хазяїн будинку подав на нас у суд. Удома в нас вони не побачили речей, які можна було б описати. Страх як неприємно, що в мене побували судовий виконавець та адвокат. Вони не знайшли речей, які можна було б описати, а мені соромно.

«Візьмімо хоч оцю кушетку», — розпорядився адвокат і пішов у куток кімнати. Доторкнувшись до того, що йому здалося кушеткою, він побачив, що це були звичайні ящики з-під цукру, застелені старими штаньми, якимись лахами та драними ковдрами. Роздивившись довкола, адвокат сказав: «Радіоприймач...» Я подумав: «Хай вони заберуть цю кару божу, звільнять мене від неї». Приймач буває в ремонті десять місяців на рік. Заробляй не заробляй гроші, а за ремонт плати. Хтозна, може, радіо й довело нас до злиднів...

Коли я зібрався на роботу, дружина сказала: «Сьогодні дочка до школи не йде...» — «Чому?» — «Учитель фізкультури вимагає, щоб у неї був спортивний костюм і білі гумові тапочки. Попередив, що інакше не допустить до занять». — «Гаразд, гаразд...» — «Немає й оливкової олії...»

Я вискочив на вулицю. На роботу спізнився і вирішив не йти зовсім. А дощ — мов з відра. Трамвай з нашої вулиці зняли. Ходить автобус раз через півгодини. Сісти на нього неможливо, бо він завжди переповнений. Долмуш¹ теж ущерть набитий. Пролітає без зупинки. Черевики в мене драні. А дощ так і періщить. Я змок до

¹ Долмуш — турецьке маршрутне таксі.

нитки. Тремчу весь від холоду. Аж тут підійшов якийсь парубок і до мене: «Пробачте, дядечку...» Я подумав, що він питає, котра година. А парубок: «Ви не знаєте, як закінчився вчорашній матч?»

Шайтан би його вхопив... Я пішов далі. Аж бачу — кав'ярня. Завітав до неї. А з мене струмками стікає вода. Замовив собі чаю. До мене підсів оцей чоловік, якого я вдарив, і почав читати газету. А в мене на думці одне: «Боже, що ж то з нами буде? Коли все це скінчиться?» Раптом він спересердя відкинув убік газету й вигукнув: «Ви чуєте, країна котиться в прірву!» Мені подумалося, що він такий же бідолаха, як і я, що ми з ним знайдемо спільну мову, поговоримо про свою скрутну долю. «Що з вами, бей-ефенді? — звернувся я до нього. — Пробачте, не зрозумійте це як настирливість, ви чимось засмучені?» Він знову вибухнув: «Ще б пак! Чуєте, я вам кажу: в країні немає футбольного судді! Немає судді, клянуся вам!»

Не знаю, пане комісаре, що сталося зі мною тієї миті. Йй-богу, я нічого не тямив. За своє життя я й мухи не скривдив. А тут... Наче хтось натиснув на вмикач, і мене аж підкинуло. Права рука якось сама піднялася в повітря, і я вдарив цього чоловіка по обличчю. Не заперечую: я дав йому ляпаса. Але мимоволі. Слово честі, без усякого наміру... Я не хотів цього. І лише після того, що сталося, я наче прозрів. Мені подумалося, що зараз він розірве мене на шмаття... І треба ж було зважитись на таке! Я злякався... Мабуть, тієї миті великий аллах вклав у мою правницю силу могутнього героя Залоглу Рустема, і я вдарив.

Комісар подивився на скривдженого здорованя і, скреготнувши зубами, пошкріб праву долоню. Тоді, поволі піднявшись зі стільця, мовив:

— Ну, не зволікайте, миріться!

— Миритися не буду,— уперся здоровань.

Комісар, повернувшись до поліцейського, що сидів за друкарською машинкою, звелів:

— Друкуй!

І почав диктувати: «Позивач, який сказав, що наша країна котиться в прірву...»

Зробивши паузу, він повернувся до здорованя і знову запропонував:

— Миріться швидше!

Потерши рукою ліву щоку, здоровань промимрив:

— Я згоден, ефендім. Мирюся.

ВЕЛИКИЙ СТРАЙК

Мудрість народну знаючи добре,
Оповідач нам каже:
«У світі багато є схожих речей:
Є назви подібні, є схожі місця,
Є люди подібні, як цей і оця...»
Не будемо й ми називати
Ні місце подій, ні людей імена,
Ніхто щоб ніколи не зміг догадатись,
Де ж та лежить сторона.
Тямущий з півслова усе зрозуміє,
А дурню — тому все одно,
Йому ти про тиждень святковий товкмачиш,
А він собі дума, що ти — про вікно.
Проникливість ваша хай буде із вами,
Шановні мої читачі!
Було це не в Коньї...
Де Конья? Де Ханья?
Юнак — то одне, а цукор — щось інше.
Мужик — то одне, солома — щось інше.
Після заспіву такого
До теми перейдем.

В країні якійсь...
У якій, вас цікавить?
Але ж, ефендім,
Ми вище казали,
Щоб ви не просили
Тут назви давати.
В країні якійсь...
А коли?
Аллах мій, аллах!
Чи, може, нам все розжувати й розкласти,
Мов на верблюда ряднину покласти?
Коли б не було —
Різниці немає,
Про це хай питає юрист,
А ми почнемо...
В країні якійсь, невідомо коли,
Один багатій проживав...
Питаєте — хто він?
Та вмокніть нарешті!
Ви казку мою не губіть,
Воду не лийте в страву готову
І самі себе не ганьбіть.
Повірте на слово —
Інакше ображусь,
Дуже вас прошу:
Дайте спокійно писати мені...
Значить, так, в якійсь країні
В дуже давню давнину
Жив ділок один спритнющий,
В скринях мав грошей без ліку
І не знав, де їх подіти,
Довго голову сушив.
Ось послухайте уважно,
Що ділок отой придумав
І сказав, щоб всі почули:
«Батьківщину свою

Я разом з народом
Миттю підніму.
Грошей моїх якусь частину
Хай бере собі народ,
Тоді стане моїм
Все багатство його.
Отак і зросте батьківщина!»

Отже, цей найбагатший з багатих патріот по всіх усядах країни мав свої фабрики. Були в нього фірми по збуту товарів, що вироблялися на цих фабриках, були й крамниці. Мав він також різні банки, товариства, фірми — анонімні, колективні, командатні та багато іншої всячини.

Права робітників, які працювали на його фабриках, він дуже поважав, але не любив, коли права одного ро-



бітника переходили до іншого, так само як і не любив, щоб бодай крихта його власних прав перейшла до якогось робітника.

У нього працювали фахівці, які розробляли нові способи й методи, щоб примусити робітників працювати ще більше. Це були: соціологи, соціальні психологи, експлуатаційники, промислові економісти та інженери, спеціалісти по умовлянню, майстри по примушуванню працювати, дрібні торговці й багато-багато інших...

Якщо людина знає, що її люблять, вона і сама усіх полюбить.

Досить того,
Щоб знала людина,
Що люблять її.
Якщо ти людина —
Все людство полюбиш,
Бо люди ж — брати!
А кропивця
Хай кров собі смокче...
Знав і ділок-багатій,
Що люди прихильні до нього.
І був не лише патріотом,
А й благодійником теж,
Любив і тварин він, як кажуть.

Він був таким великим благодійником, що подавав руку допомоги розумним, сумлінним і здібним юнакам, які через свою бідність не могли вчитися. Він посилав їх за свій кошт у найбільш розвинуті країни, щоб вони здобули там освіту. Потім, коли ці здібні юнаки поверталися додому, він брав їх на свої фабрики, у банки, фірми, різні анонімні та інші товариства, бо не хотів, щоб в його країні зростало безробіття. Так він зажив собі слави щиросердого благодійника. А молодь, обдарована його милістю, вже не була простою худобиною. Вона безмежно дякувала йому за всі щедроти, за те, що він зробив для неї навіть більше, ніж бідні батьки, і була перед ним у неоплатному боргу. У народі кажуть: «Навіть собака служить тому, хто його годує». Саме так віддячує він своєму годувальникові. А якщо так робить собака, то що ж робити людині, яка п'є не водичку, а незбиране молочко?..

Отже, ті фахівці, які вчилися за кошти великого патріота, стали його довічними боржниками. І щоб хоч трохи віддячити своєму благодійникові за милість, вони, мов

вірні пси, служили йому, зціпивши зуби й згнітивши душі. Адже всі вони хоч і вийшли з гущі народу, але дістали блискучу освіту.

Тривалий час на фабриках наших
Роботи багато було,
По три зміни працювали затято
Люди робочі, аж серце гуло...
Робітники працювали,
Товари виробляли,
А люди повсюди
Ці товари з прицмоком,
Ці товари з пристуком,
Ці товари з притопом
Весь час споживали.

Це тривало багато років. Прийдіть подивіться... Річ у тім, що промисловість на місці стояти не може, бо як зупиниться, то відразу й зникне. Вона існує лише в не-впинному зростанні.

Отож фабрики, що належали тому підприємцеві, виробляли вже не сотні, а тисячі різних товарів. Потім сотні тисяч — і все було замало. Стотисячне виробництво зросло до мільйонного. А народ усе споживав і споживав, фабрики давали все більше й більше одиниць продукції — не мільйон, сто мільйонів. А народ? Йому вже досить. Фабрики збільшили свою потужність ще в кілька разів, але народ не міг уже споживати. І хоча в діловій людині було багато всяких фахівців, що здобули освіту за кордоном, та роботи їм ставало дедалі менше. Вони почали замислюватись, радитись між собою.

Виробництво невпинно зростало,
А споживалось товарів замало.

На те, що уряд встановить нові торгові зв'язки, надії було мало, тож хазяїн щосили пробивав дорогу на

зовнішні ринки. Хіба для цього ми створили уряд?.. Ми їм ще покажемо!.. Хай начуваються!..

Товари не розходилися. Усі склади, підвали та інші приміщення було вщент заповнено нерозпроданими товарами.

Вдалися й до розстрочки, а справа не поліпшилась. Фахівці підраховували: в кожному домі, в кожній сім'ї є вже не по одному, а по кілька товарів, що їх випускають фабрики цього підприємця. Організували рекламу, крутили й сьяк і так — нічого не допомагає. І справді, навіщо людям купувати зайві речі? Може, треба знизити ціни? Та й це не вихід, бо життя дедалі дорожчає, а крім того, наш ділок зацікавлений ще й в інших галузях промисловості. Тут виграєш, там втратиш... Зниження цін може дати якусь користь, але незначну й тимчасову.

Усі склади й сховища були забиті товарами. Гинуло національне добро, страждала людська совість.

Фахівці так сказали про це скупчення товарів:

Ще Маркс назвав такий процес
«Надмірним виробництвом».

А чи й справді виробництво надмірне? У того ж бороданя Маркса є й інше поняття: додаткова вартість... Але ви його не вживайте, хай вже буде надмірне виробництво, та й край.

Наш великий підприємець змінився на виду і всього тепер боявся. Боявся, що надмірне виробництво задушить його так само, як золото задушило царя Мідаса.

А тут ще й робітники збунтувалися — вимагають підвищити їм платню. Завели розмову про колективний договір в найскрутніший для підприємця час. Тьху!.. Ганьба! Вигодує крука, а він тобі очі виклює!

Б'ючи себе в груди, великий підприємець казав:

«І це вони роблять мені?.. Мені, хто так сильно любить людей. Я, я вам дав роботу, голодні собаки!..»

Але таке він казав лише подумки, щоб заспокоїтись, а вголос дорікав фахівцям:

— Хіба для цього я витратив на вас стільки грошей? Та ви ні на що не придатні... Становище у нас поганіше. Виробили стільки продукції, аж склади всі тріщать...

Фахівці почали радитись, як притиснути робітників, щоб вони не страйкували.

Народна мудрість каже: «Ти — велика людина, та є й більші за тебе». За кордоном, де навчалися ті фахівці, були ділки куди спритніші за нашого. Отож наш підприємець і звернувся до своїх багатіючих колег у тій високоцивілізованій країні з закликом про допомогу:

— Допоможіть... Розорююся!..

Ділові люди тієї високоцивілізованої країни не хотіли, щоб він розорився. Бо між ділками різних країн є різноманітні зв'язки — фінансові, виробничі, торгові... І вони послали до нього головного фахівця. Коли він приїхав, йому принесли відомості, рахунки та документи й пояснили:

— Якщо будемо збільшувати випуск продукції — прогоримо, не будемо збільшувати — теж прогоримо. Якщо позакриваємо фабрики — прогоримо, не позакриваємо — теж прогоримо, задоволимо вимоги робітників — прогоримо, не задоволимо — вибухне страйк, і зовсім загинемо.

— Скажіть, будь ласка, що нам робити? — запитав великий ділок, коли його фахівці пояснили гостеві сумну ситуацію.

Головний фахівець, попихуючи люлькою, саме вивчав розкладені перед ним відомості, документи й рахунки. Спочатку він ледь усміхався, потім став сміятися все дужче й дужче і, зрештою, зайшовся реготом, аж сльози на очі набігли. Місцеві фахівці й великий підприємець здивовано витріщилися на головного фахівця, який, здавалося, мало не лусне од сміху. Чи, бува, не здурів, думали вони. Невдовзі той угамувався.

— Гаразд, та чи стану я вам у пригоді? — запитав він у підприємця.— Навіщо було мене викликати? Шукаєте порятунку, а того й не відаєте, що він у ваших руках...

Тоді повернувся до молодих фахівців і додав:

— Ви ж мусите здогадатися самі. Недаремно ж ми викладали вам історію профспілкового й робітничого руху. Шкода! Кажете, ваші робітники хочуть страйкувати?

Великий підприємець почав клясти робітників на чім світ стоїть, а потім мовив:

— Вони збираються влаштувати страйк саме тоді, коли я потрапив у важке становище й ось-ось збанкрутую. Собачі діти! Ледве утримую їх від страйку.

— Ніде в світі робітники так не люблять свого хазяїна, як тут. Та вони ж хочуть вам допомогти,— сказав головний фахівець.

І раптом у фахівців сяйнула думка. Оце так, і як вони раніше не здогадалися! А головний фахівець, не гаючи жодної хвилини, того ж дня відбув літаком, щоб давати розумні поради й допомагати іншим великим ділкам, які опинилися в скрутному становищі.

А молоді фахівці вже пригадали, чому їх вчили за кордоном. Робітники влаштовують страйк — чудово! Треба наказати підбурювачам узяти страйк під свій контроль. Крім того, направити в середовище робітників нових підбурювачів, щоб вони закликали усіх страйкувати.

І нехай собі тішаться профспілкові керівники, нехай кажуть, що страйк — це єдина зброя робітника, підприємцеві боятися нема чого.

А тут вихопиться якийсь навіжений писака та й наскрябає:

«Благаю вас, не страйкуйте... Зараз не час для страйку. Страйкувати тоді, коли у вашого благодійника-роботодавця видирають зуби,— це значить грабувати його. Аллах милостивий, ви ж обмануті, це ж ошуканство...

Страйк — єдина зброя робітника, але вона не для того, щоб його ж самого і вбити...»

Якщо він таке нашкрябає, то, щоб підлестити отим поганим профспілковим діячам, слід накинутися на нього й привселюдно насварити: «Я тобі покажу, підлий зраднику, ворог робітників, противник страйку!»

За наказом великого підприємця його прислужники активно діяли на кожній фабриці, а тим часом газети, кіно, радіо, телебачення аж розпиналися, визначаючи правоту робітників та підтримуючи їх (певна річ, що робилося це за згодою підприємця).

Зрештою перемогли профспілки: почався страйк... Це було надзвичайно захоплююче видовище. Молоденькі, мов весняні пагінці, дівчата-робітниці стали на чергування. Неподалік від них групами розмістилися робітники. Навколо діялося щось неймовірне — грали зурни й били барабани, хтось вигравав на сазі, хтось на якомусь іншому інструменті. Від тих звуків повітря аж гуло... Робітники готували в казанах їжу, а чергові по страйку, жінки та діти приносили робітникам не лише харч, а й любов та біль своїх сердець. До молодих робітників приходили дружини — одні вагітні, інші — з немовлятами на руках. Робітники страйкували, і кожна дружина казала своєму чоловікові:

— Будь стійким, любий, домагайся свого, знай, що я завжди з тобою.

Заможні жінки на власних автомашинах під'їжджали до фабрик і з цікавістю споглядали барвисту картину страйку; глибоко зворушені побаченням, вони манірно витирали собі очі й носи матерчатими або паперовими носовичками. Тільки прикро, що фарба, яка стікала з вій разом зі сльозами, забруднила їхні обличчя... Біля кожної страйкуючої фабрики вешталися газетярі й увесь час фотографували. А ще в тій країні було багато чудових поетів і страйк надихав їх на нові творчі злети. Вони запалювали страйкарів своїми віршами, бо знали, що

саме в цьому полягає найперший обов'язок поета. А письменники... Вони підтримували страйк, читаючи робітникам свої твори.

Облишмо тепер це захоплююче й хвилююче видовище й згадаймо про нашого великого підприємця. Він, його фахівці та прибічники два тижні мовчали. Це був період вичікування. Та він тривав недовго, бо життя не стояло на місці. Люди будували нові будинки, а для цього потрібні були матеріали, що їх виробляли страйкуючі фабрики.

Люди одружувалися і шукали нові меблі для своїх жител. А все це вироблялось на фабриках, які тепер страйкували.

Люди не сиділи вдома, життя не завмерло. Вони їздили, куди їм треба, одягалися, їли й пили; вони потребували нових товарів, а їх знову ж таки виробляли на цих фабриках.

За два тижні розійшлися всі товари, завезені перед страйком до крамниць. Люди заметушилися, але купувати було нічого.

Керівники фабрик їм відповідали:

— Розумієте, наші фабрики страйкують. На жаль, ми не можемо забезпечити вас необхідними товарами. Ще через тиждень ринок і зовсім спорожнів.

Фахівці скликали на нараду представників страйкуючих фабрик, а також головних збутовиків і простою, дохідливою мовою пояснили їм таке: для того, щоб частково задовольнити попит народу і не викликати ускладнень, необхідно пустити в продаж певну кількість товарів. Але через те, що ніхто не знає, скільки часу триватиме цей страйк, а товарів не так уже й багато, слід підвищити на них ціни. Спершу ціни підвищать головні збутовики і надішлють товари збутовикам по районах, які, в свою чергу, теж підвищать ціни й передадуть товари збутовикам на місцях, ті — оптовикам, а вже ті — продавцям.

Представники фабрик і головні збутовики відповіли так.

— І справді, народ чекає товарів. Ми й самі хочемо що-небудь йому продати. Наші покупці кажуть, що їм однаково, яка ціна, аби тільки були товари. Отже, і ви, і ми маємо право підвищити ціни. Народ не заперечує.

Так помалу стали звільнятися численні склади й сховища, які аж тріщали від величезного скупчення готової продукції. Ціни на товари зросли вдвічі, але торгівля зрушила з мертвої точки. Представники фабрик, збутовики й продавці потирали руки від задоволення. Ще дужче раділи покупці — адже було що купувати. Та найбільше втішався великий підприємець: гроші потекли до нього рікою, хоча робітники й страйкували. Вряди-годи він припиняв продаж товарів — і це зразу ж відчувалося на ринку, тоді він знову підвищував ціну й давав товари.

Фахівці підраховали: склади й сховища вмщали таку величезну кількість продукції, що нею легко можна було б задовольняти потреби ринку навіть в тому разі, коли б фабрики не працювали цілих три роки. А хазяїн міг би кожні півроку підвищувати ціни...

Три роки для профспілок забагато... Значить, як не крути, а найбільший виграш від страйку матиме великий підприємець. Бо, по-перше, він розпродас товари, які нагромадились за час роботи фабрик; по-друге, він на свій розсуд підвищує ціни, і через те швидко зростають його прибутки; по-третє, поки фабрики не працюють, можна оглянути й відремонтувати технічне оснащення; по-четверте, робітникам не треба платити; по-п'яте, і це найголовніше, профспілки вилетять у трубу. Адже, ухваливши рішення про страйк, вони повинні виплачувати страйкарям щоденну допомогу. Фахівці вважають, що за таких обставин профспілки не витримають і року, бо не матимуть більше грошей. І милістю аллаха збанкрутують.

Великий підприємець не ходив, а літав від задоволення.

Але голова профспілки в заявах до преси казав:

«Ми поставимо наших роботодавців навколішки. Ми доб'ємося своїх прав!..»

Територія біля входу до страйкуючих фабрик перетворилася на місця прогулянок. Тут збиралися цілі натовпи, які й далі аплодували страйкарям... Важко зрозуміти цих людей, що скуповували товари за підвищеними цінами, а тоді йшли до страйкарів, щоб звеличувати їх. З натовпу чулося: «Усім серцем підтримуємо вас! Ми разом з вами!» Робітники вітали їх, вони вітали робітників. Та найдивніше, що серед цього натовпу була дочка великого підприємця зі своїм чоловіком. І приходили вони сюди частенько... Приходили й дуже співчували робітникам. Добре забезпечені, освічені, вони аплодували страйкарям, а інколи й плакали від хвилювання. Однак дуже боялися, щоб великий підприємець не дізнався про їхню витівку. Та шила в мішку не сховаєш. Великий підприємець таки пронюхав, що вони навідувались до страйкарів. А треба сказати, що його дочка та її чоловік самі були власниками кількох фірм.

Якось після вечері, коли вся сім'я була вдома, великий підприємець мовив:

— Я дізнався, що ви часто ходите до страйкарів...

Дівчина ураз почервоніла, а її чоловік зблід. Та великий підприємець додав:

— І тому я дуже зрадів. Чудово! Цього я й чекав від вас.

Що це, глузування? Начебто ні. А підприємець вів далі:

— Це — одне, а ось інше... Людині властиво сумувати, навіть плакати... І я маю серце. Не раз уже думав провідати страйкарів. Якби певність, що вони мене не впізнають, то пішов би, поплескав їм у долоні.

— Боже мій,— вигукнула дівчина,— не роби цього, тату!

Вона не хотіла, щоб батько побачив гасла, що закликали робітників до боротьби з такими, як він. Та великий підприємець з удаваною поблажливістю розводився:

— Коли горить душа, скажеш що завгодно, доню моя. А в них тепер душа горить. Це їх право — хай собі галасують, може, полегшає...

Зять навіть здивувався:

— О, яка терпимість!..

Минула весна, минуло літо, настала осінь, почалися дощі. Профспілка вже не могла утримувати страйкарів, як раніше,— грошова допомога зменшилася майже вдвічі.

Стало ще холодніше, випав сніг. Намети страйкарів, розбиті неподалік від фабрик, нагадували тепер намети наполеонівської армії, яка зазнала поразки під Москвою. Транспаранти забруднилися й порвалися, немов знамена розбитої армії.

А профспілка не могла вже дати робітникам і половини грошової допомоги. Як повідомляли газети, вона мусила розпродувати нерухоме майно, щоб виплатити робітникам бодай третину грошей.

Прочитавши ці сумні повідомлення, великий підприємець запитав у дочки й зятя:

— Ви, певне, що-небудь даруєте страйкарям, коли ходите до них? Носіть їм подарунки, носіть... Мої бідолашні робітники...

Дехто з робітників уже звернувся до керівників фабрики і виявив бажання повернутися до роботи. Дехто вийшов з профспілки, а дехто вступив, зневірившись у всьому іншому.

Однак профспілкові керівники почали турбуватися, бо профспілка помалу розпадалася. А це могло недобре позначитись на профспілковій касі, на платні профспілкових діячів, на їхніх посадах.

Профспілка розпродала нерухоме майно, але вида-

вати страйкарям допомогу вже не могла. Профспілкові ж керівники регулярно одержували свою платню... Усі чекали, що великий підприємець ось-ось збанкрутує, а він, подумати тільки, вистояв. Хоча загалом і зазнав великих збитків. Чи легко, коли десятки фабрик такий тривалий час не працюють? Та хай там як, а він міг би вистояти й більше. Він би вистояв, та не вистояли б робітники. І вони доручили посередникам шукати шляхів до угоди.

Фахівці доповіли великому підприємцю, що склади ще не спорозніли. А він до посередників:

— Зачекаймо трохи...

Минула важка зима. Настала весна, пішли дощі. Великий підприємець запросив до себе посередників та профспілкових керівників і сказав їм:

— Я готовий задовольнити вашу вимогу про підвищення платні на третину того, що ви просите. Якщо робітники згодні, то хай припиняють страйк й почнемо переговори.

Почувши таке, фахівці в один голос до хазяїна:

— Але ж, ефендім, склади ще не зовсім спорозніли, щоб розпочинати з робітниками переговори...

— Та майте ж хоч крихту людяності! — відказав їм підприємець. — Нічого з тими товарами не станеться, хай собі лежать.

Бачите, який гуманний чоловік.

Потім він пояснив свою думку так:

— Профспілка розвалиться раніше, ніж спорозніють наші склади. А де я ще знайду таку лагідну профспілку? Коли збільшується виробництво продукції, саме така профспілка мені й потрібна.

Зрештою профспілкові представники провели переговори з представниками роботодавця й досягли угоди. Робітники з радістю пішли на фабрики. Знову запрацювали машини.

Голова профспілки зробив таку заяву для преси: «Закінчився найбільший і найтриваліший в історії нашої

країни страйк, у якому взяла участь величезна кількість робітників. Вони відстояли свої права і здобули визначну перемогу».

А що ж великий підприємець? Він не зробив для преси ніякої заяви... І слова не сказав. Лише усміхнувся.

Таким чином, роботодавець навчився, як треба діяти, коли з'являються надлишки готової продукції. А що ж профспілка? Вона уроку не дістала — вона здобула перемогу.

Тямущий з півслова усе зрозуміє,
А дурню — тому все одно,
Йому ти про тиждень святковий товкмачиш,
А він собі дума, що ти — про вікно.
Проникливість ваша хай буде із вами,
Шановні мої читачі!

ЧОМУ ЧУХАЄТЬСЯ РИФАТ-БЕЙ?

— Алло, алло!.. Рифат-бею! Привіт, старий! Ну й ну, друже, куди це ти подівся? Уже скільки днів я тебе ніде не бачив.

— Кемальчику мій, це ти, мій любий? Ах, Кемаль-бею!

— Я дуже занепокоївся, коли не побачив тебе на прийомі у пана губернатора. І вечорами тебе не видно. А без тебе у нас і гра в безік¹ не клеїться. Як можна так надовго десь зникати!

— І не питай, не питай...

— Що сталося?

— Хворий я, хворий...

— Вах-вах-вах! Хай минеться все погане, ефендім. Дуже прикро. Що ж з тобою?

— Кропивниця.

¹ Безік — гра в карти.

- Що?
- Кропивниця.
- Кропивниця?
- Еге... Скрізь свербить, брате, та ще й як свербить!
- Свербить, кажеш... Вах-вах!
- Увесь час чухаюсь... Аж роздираю шкіру.
- І де ж тобі найбільше свербить?
- Скрізь свербить так, що й живого місця нема.
- А-а-а... Аллах, аллах! То ж кропив'яна лихоманка.
- Так, лихоманка... Лікарі її називають кропивницею.
- Гаразд, і звідки ж вона взялася?
- Клянусь богом, брате, не знаю... Зготували вдома фаршировану індичку — дуже смачна, апетитна. Я не стримався, з'їв аж три порції. То, може, від того? Що ти скажеш?
- Та ну, мій друже. Хіба від трьох порцій фаршированої індички може бути кропивниця? Тоді б у мене роками була кропивниця... Я за одним разом з'їдаю фаршировану індичку, і все гаразд.
- І тобі не свербить?
- Анітрохи.
- Але ж перед цим я ще поїв смаженини з цибулею.
- Якої саме?
- Смажені нирки.
- Тобто нирки у соусі... Де це бачено, щоб від нирок у соусі починало свербити? Може, ти ще чогось поїв?
- Може... Так, здається, щось їв, але що саме — не пригадую. Ага, для апетиту з'їв салат з огірків та кисляку, приправлений часником.
- Ні, ефендім, від часнику не свербить, тільки спати хочеться.
- Де там спати! Так чешеться скрізь, що не приведи боже! Невже від халви? Після обіду я поїв трохи халви.
- І на здоров'ячко.
- Воно-то так, дякую, але ж свербить усе...

— Ось що, друже, про халву не кажи. Бо я ще учора ввечері з'їв дві тарілки халви, і нічого мені не сталося. Ти, мабуть, їв іще щось?

— Звичайно, їв... Але що саме? На вечерю був морський окунь під майонезом, може, від нього?

— Не вигадуй. Добре відомо, що від окуня під майонезом погано не буває.

— Але ж я з'їв одразу два окуні.

— Хоч двадцять два. Якщо вони під майонезом, то ніколи нічого не станеться. Я також люблю окунів під майонезом.

— Ось я, дасть бог, одужаю, то ми вдвох поїмо.

— Дай боже, тільки одужуй швидше... А ти, виходить, так і не знаєш, від чого в тебе кропивниця?



— Може, від тістечка з вершками?

— Таке скажеш, Рифатику. Якщо б від тістечок з вершками, то що б тоді сталося зі мною?

— Але ж я з'їв аж чотири чашечки вершків, жирних, з молока буйволиці.

— Від вершків свербіти не буде.

— Гаразд, то чому ж я чухаюсь?

— А ти часом не їв ще чого-небудь?

— О, аллах, не ковтав же я мікстури для чухання! З'їв трохи бананів, покуштував кокосового горіха.

- І багато ти його з'їв?
- Та ні, небагато, півтори штуки.
- Кокосовий горіх — цілющий, він не зашкодить...
Благословенний плід.
- Згоден, але ж від чого в мене кропивниця?
- А може, це не кропивниця? Може, лікар помилився?
- Якщо не кропивниця, то чому ж я так несамовито чухаюсь?
- Чухаються не тільки від кропивниці.
- А від чого ще?
- Може, ще від чогось...
- Ага, згадав: лягаючи спати, я поласував солоним мигдалем, смаженими горішками і фісташками. Може, від них і почалося?
- Оце маєш! Я щовечора в ліжку ласую.
- І тобі не свербить?
- Ні-і-і... Мигдаль і горішки тільки сили додають.
- Ефендім, може, від молока засвербіло? Я щовечора випиваю перед сном по склянці молока. А вчора випив дві.
- Молоко — то здоров'я, мій Рифате. Від нього, навпаки, перестає свербіти.
- Зранку я збовтую кілька свіжих яєць з молоком і випиваю. Може, від цього?
- Якби було так, я б тридцять років чухався.
- За день до того я з'їв чорної ікри з маслом... І трохи бринзи чи швейцарського сиру — не пригадую... Їв небагато.
- Скільки б ти не з'їв, але від ікри шкоди не буває.
- Я й не кажу про шкоду, а кажу, що напала сверблячка — і я чухаюсь.
- Гарненько подумай, що ти ще їв?
- Ще, ще... Я не пригадую, що їв учора ввечері, звідки ж мені знати, що було тиждень тому? Може, від фар-

шированих овочів? До смаженої баранини були фаршировані овочі.

— Які саме?

— Баклажани на оливковій олії. Я їх з'їв штук п'ять чи шість.

— На оливковій олії?

— Так.

— Нічого... Вони легкі. А потім?

— Ще трохи макаронів... Вірніше, макаронної бабки з кашарським сиром... Слухай, а може, це від оцту?

— Ти його пив?

— Та ні... Був салат з оцтом.

— Навпаки, салат з оцтом поліпшує травлення.

— Але в ньому був гіркий перець... Тому я випив мінеральної води.

— Гарненько подумай, що ти ще їв?

— Що їв, що їв... Нічого не їв... Пив... Віскі пив... А як запекло усередині, то випив склянку зельтерської води і ковтнув ложечку соди... Ага-а-а... Ми ж у ресторані їли шашлики, а потім я з'їв три пиріжки з м'ясом... І ще плов... Не пошкодував і гірчиці — дуже я люблю м'ясо з гірчицею... Ти б глянув на мене: в одній руці тримаю телефонну трубку, а другою безбожно чухаюсь... З'їв я ще листковий пиріжок, то, може, через це? І салат із скумбрії, але ж від нього погано не буває?

— Не буває.

— А гороховий суп з тельбухами? Я дуже за ним скучив. Дружина відмовляла, каже, спека надворі, суп з тельбухами у спеку не годиться, але я наполіг... Вона зварила дуже смачний суп.

— І багато ти з'їв?

— Ні-і-і... Дві тарілки.

— А що каже лікар, від чого буває сверблячка?

— Я розповів йому, що їв, а він каже, що від такої їжі ніякої сверблячки не буває. А може, це від соління?

— Якого соління?

— Та всякого... А ще я їв товчений мигдаль.

— Якби чухалися від товченого мигдалю, то, мабуть, позачиняли б усі кондитерські.

— Так чому ж на мене напала сверблячка?

— Ще раз гарненько подумай, що ти їв останніми днями?

— Нічого поганого наче не їв. Та й апетиту немає... Колись, здається, об'ївся, то запив кисляком, щоб краще перетравити.

— Любий мій, а останніми днями ти з'їв хоч шматок хліба?

— Хліба?

— Еге ж.

— Якого хліба?

— Звичайнісінького, який випікають у пекарні.

— Від хліба мені погано... Хліб сприяє ожирінню... Через те я й їм лише сандвічі, щоразу тільки сандвічі... Або шматочок булки... Ага-а-а, зрозуміло, я ж їв... Справді, з'їв хліба... Того дня прийшов до мене гість, булки вдома не залишилось, і в булочну теж не завезли... Ось у чому річ... І в закусочній не знайшли ми сандвічів. Отож я й з'їв півкусня хліба.

— Усе зрозуміло. Тому ти й чухаєшся, брате, твоя сверблячка від хліба. Ти казав лікарю, що їв хліб?

— Ні-і-і... Забув... Добре, що ти нагадав. Так, це в мене від хліба. Чухаюсь, аж шкіру на собі роздираю. Побачив би ти мене...

— Дякуй аллахові, що з'їв лише півкусня, бо якби ти з'їв цілий кусень, то валявся б долі й ревів, мов навіжений... Нічого, Рифат-бею, все минеться.

— Дякую, друже.

— Я тобі ще подзвоню... Бувай.

— До побачення, дру-у-уже.

УСІМ, УСІМ ДОБРЕ!

Чи знаєте ви, що є люди другого сорту? Більша половина мого життя проминула саме серед таких людей, тому я їх добре знаю. Знати їх водночас і досить важко, і досить легко, бо зовні майже всі вони одне на одного схожі. Придивіться хоча б до пасажирів другого класу на пароплавах, що курсують від Кадикьоя до Принцових островів та по Босфору. Всі вони люди другого сорту. Мое дитинство проминуло на острові Хейбелі, це було тридцять років тому. І здається, що пасажирів другого класу за цей час не змінилися зовсім. Коли б я не заходив до салону другого класу, завжди бачу, як і тридцять років тому, однаковісіньких людей, що сидять на тих самих дерев'яних лавках. Ті ж беззубі діди, ті ж літні бородані, ті ж молодики, що передчасно зістарілись... Та й жінки — також ті самі, ті ж самі й діти. Не змінився навіть вилинялий одяг тих людей, їхні латані-перелатані панчохи. Більше того, зовсім не змінилися їхні розмови, окремі слівця, жарти.

Тепер я живу в Еренкьойі. Вечорами сідаю на так званий «народний» автобус, який забирає в Кадикьойі пасажирів з пароплава, що прибуває о дев'ятій годині. Це останній автобус на Ічеренкьой. Він набитий людьми другого сорту. І коли я при тьмяному світлі автобуса вдивляюся в пасажирів, мені здається, що серед людей другого сорту, які прибули пароплавом, немовби є я сам тридцять років тому.

В автобусі нема місць першого чи другого класу. Тому пасажирів першого класу їздять у долмушах чи на таксі. Але трапляється, що й вони сідають інколи в автобус, змішуючись з пасажирями другого класу.

Одного з них я побачив учора в автобусі. Він увійшов передостаннім і через те стояв. Високого зросту, огрядний, він майже впирався головою у стелю автобуса, а здоровою правою рукою ухопився за підвісний

ремінь. На чолов'язі було грубе темно-синє пальто. На голові — дорогий капелюх. Зовні він скидався на Муссоліні — широке квадратне обличчя, ще ширше важке підборіддя. Опинившись серед людей другого сорту, він, здавалося, почував себе ні в сих ні в тих. Потім узяв квиток до Ічеренкьоа, тобто до кінцевої зупинки.

Якраз перед відправленням автобуса увійшов ще один. Дивно, але мій погляд відразу ж упав на його залатані галоші. Ліва дужка його окулярів була поламана, і він прив'язав їх до вуха ниткою. Стареньке пальто, на лікті — латка. Одно слово, другий сорт випирає у всьому. Чоловік прилаштувався якраз навпроти здорованя і привітався:

— Доброго вам вечора!

— Здрастуйте,— відповів здоровань і повернувся до нього спиною. Було видно, що вступати в розмову він не хотів. Але другий не вгавав:

— Як поживаєте, Джафер-бею?

— Добре,— відказав той, навіть не повернувшись.

Та чоловікові в окулярах кортіло продовжити розмову. Можливо, він натякав пасажирам, що здоровань колись теж був таким, як вони, чи хотів похизуватися, що знає його. І він спитав знову:

— Ну, як ви там?

Здоровань спробував пройти вперед, але не зміг, бо салон був переповнений, і кинув у відповідь:

— Та нічого...

Йому аж ніяк не хотілося розмовляти... Боявся, мабуть, щоб не здогадалися, що й він колись був людиною другого сорту. Чоловікові ж в окулярах не терпілося поговорити. І він ще раз звернувся до здорованя — може, тому, що відчув його настрій, а чи просто так, для гідності:

— Як ваші справи, Джафер-бею?

Джафер-бей розсердився:

— Чудово...

— Ох, ох, хай буде з тобою милість аллаха. А як же твої діточки?

— Добре...

— Ох, ох, хай буде з тобою милість аллаха.

Автобус рушив, і всіх пасажирів хитнуло. Скориставшись нагодою, здоровань просунувся на крок уперед. Між ним і його співбесідником увіпхався якийсь інший пасажир. Чоловік в окулярах до нього:

— Пане, станьте, будь ласка, на моє місце. Він — мій приятель...

Вони помінялися місцями. І чоловік в окулярах знову опинився у здорованя за спиною.

— Ще що нового, Джафер-бею?

Щоб уникнути подальших розпитувань, Джафер-бей сердито і навмисно грубо відповів:

— Добре, мій брате, добре...

— А-а-а... Хай буде з тобою милість аллаха.

Помовчавши трохи, він знову запитав:

— А ще що нового, Джафер-бею?

Джафер-бей — ані пари з вуст. Той запитав ще раз, а здоровань мов і не чує. Не діставши відповіді і втретє, чоловік в окулярах торкнув здорованя рукою за плече.

— Слухай-но, чого ти хочеш? — прошипів Джафер-бей.

— Новинами цікавлюся, новинами...

— Усе, усе гаразд, мій друже.

— Це дуже добре, хай буде з тобою милість аллаха. А що поробляє Ахмед-бей?

— І в нього гаразд.

— А як той негідник шеф? І в нього все гаразд?

— І в нього.

— Дуже добре, дуже добре... Хай їм усім буде гаразд...

Так ми проїхали три зупинки від Кадикьоя. Чоловік в окулярах напружено думав, про кого б іще запитати, і коли згадував, одразу ж запитував...

— Чуеш, Джафер-бею, пригадую, був у вас сусіда, здається, Наджі... чи Неджет? Як там він?

— Добре...

Щоб якось позбутися чоловіка в окулярах, Джафер-бей просувався й просувався вперед слідом за пасажирами, які виходили на зупинках, а той і собі не відставав ні на крок.

— У вас був ще один сусіда. Забув, як його звати. Запеклий рибалка...

— І в нього все гаразд...

— А як його дружина, дітки?

— Чудово.

— А ще один з ваших сусідів...

— Усі сусіди живуть добре. Добре, чуеш? Усі добре живуть, геть усі...

— Ох, ох... Хай всім їм щастить. А як отой?.. Ім'я його з голови вискочило... Ну, як же його...

— І в того все гаразд, друже. Сказав же тобі, у всіх гаразд... Геть у всіх...

Чоловік в окулярах і далі пригадував спільних знайомих, про кожного запитуючи, як той, а як інший. Здоровань у відчаї вигукував «добре», але так, ніби лаявся. Слухав я їх і розмірковував: чого хоче оцей в окулярах? Певне, його дратує те, що на кожне запитання він дістає однакову відповідь. А може, якби Джафер-бей сказав про кого-небудь, що в нього не все гаразд, то чоловік в окулярах заспокоївся б і відчепився? Мабуть, це лихий чоловік? Ніяк не вгамується, поки не почує чогось поганого?.. А може, все зовсім й не так, може, чоловік в окулярах чекає, коли ж давній приятель нарешті поцікавиться: «Ну, а ти як?»

Чоловік в окулярах хоче, щоб і його вважали людиною. Ото зрадів би, почувши від Джафер-бея таке просте запитання: «А як тобі ведеться?» Певне б, відповів: «Слава аллаху, добре»,— та й замовкнув би. А може, в нього

щось сталося і йому вкрай необхідно з кимось поділитися горем, щоб утішитись. Та здорованеві байдуже.

— Джафер-бею, а як ваш бухгалтер, заради аллаха?

— Сказав же я, добре. Усім добре... Усім добре, чуєте?

Чоловік в окулярах стоїть мовчки, думає, потім згадує ще когось:

— А отой, як його?

— Добре...

— Отой, що...

— Та добре ж!..

— А жінка, що влаштувалась друкаркою?

— Та добре ж, добре. Друкарка не друкарка — усім добре.

Щоб позбутися нарешті надокучливого співрозмовника, здоровань у новому пальті крок за кроком просу- нувся аж до водія і став біля передніх дверей. Далі йти вже нікуди. Чоловік в окулярах, човгаючи драними га- лошами, просунувся за ним.

— А як там Фатьма, що ходила по людях прати?

— Добре...

Я чекаю, коли зрештою чоловік в окулярах запитає про себе: «А як там я?» І справді, чую схоже запитання:

— Останніми днями я щось занедужав, Джафер-бею. Помічаєте, навіть схуд? Як я виглядаю?

— Добре, добре... Чудово...

До Ічеренкьоя ще далеко. І півдороги не проїхали. Джафер-бей скоро не витримає, неодмінно вибухне, мов бомба.

— А як шоферів хазяїн?

Джафер-бей мовчить. Чоловік в окулярах легенько його штовхає:

— Я не про шофера питаю, а про того...

— І він добре...

— А старший майстер Кязим?

— І він добре, чуєш? Усім добре...

— А був ще лаз¹, садівник?

— Сказав же — добре. Аллах, аллах, усі, геть усі живуть добре.

Кондуктор оголосив чергову зупинку «Нове Поле». Автобус зупинився. Відчинилися передні двері. Чоловік в окулярах знову:

— А була ще кравчиня Меляхат-ханім...

Не встиг він запитати, як Джафер-бей зіскочив з автобуса. І чоловік в окулярах вигукнув голосніше:

— Як там Меляхат-ханім?

— Добре.

— А її чоловік?

— Чоловік також добре, дружина — добре, діти — добре... Усім добре, чуеш?.. Усім, геть усім добре... Хай тобі абищо, усім добре... Негіднику, падлюко, усім добре...

Вигукнувши «усім добре», Джафер-бей зник у темряві. Автобус рушив далі. Чоловік в окулярах говорив сам до себе, але так, щоб чули інші пасажери:

— Бреше пройдисвіт. Йй-богу, бреше. Хіба в наш час може бути усім добре? Чи може бути усім добре? Хіба всі люди вступили у партію? — Він стиха усміхнувся: — У цю пізню годину він не знайде ні долмуша, ні таксі, ні автобуса. Нехай, тварюка, у такий холод почимчикує до Ічеренкьоя пішки, може, порозумнішає, скнара поганій... Має стільки грошей і не взяв у Кадикьойі таксі. І привело його саме у наш автобус... Але ж і добре подратував я цього пройдисвіта...

УРОК МОРАЛЬНОСТІ

У класі йде урок моральності.

— Моральність, діти, чудова річ. Якщо людина аморальна, це дуже погано.

— Пане вчителю!

¹ Лаз — одна з національних меншостей у Туреччині.

— Що?

— Гляньте-но на Четіна!

— Замовкніть! Людина повинна бути моральною. Моральність має так багато позитивних моментів, що й полічити їх важко. Якщо ж людина виявляється аморальною, це дуже погано.

— Як погано?

— А так, що кожний каже такій людині, що вона аморальна. Аморальність — кепська річ. Тому треба бути моральним. Саме тому, що моральність чудова річ, у школах є такий урок. Це ж так? Якби вона була справою негідною, то хіба б її викладали в школах? Моральність... Що я сказав?

— Чудова річ!

— Так, чудова річ. Спитаєте — чому? Бо всі великі люди про це казали.

— Пане вчителю!

— Що там знову? Що сталося?

— Скажіть Алтану, він штовхає мене в спину.

— Замовкніть, діти. Я вам зараз прочитаю з книжки, що таке моральність: «Моральність — це значить, що не можна порушувати встановлених суспільством правил, звичаїв, традицій, не можна діяти супроти законів». Зрозуміли? Ви повинні поводити себе так, як більшість людей, що вас оточують, як дорослі. Встань-но, Сунаю! Скажи, чи гарна річ спекуляція?

— Дуже гарна, пане вчителю.

— Дуже гарна, кажеш?

— Звичайно. Вона відповідає моральним правилам, пане вчителю. Бо виступати проти того, що робить більшість людей, — це аморально. Ось чому всі високоморальні люди займаються спекуляцією.

— Що це ти кажеш?

— Слово честі, пане вчителю. М'ясник, бакалійник, вугляр, городник — усі спекулюють. У нас є один знайомий, він дуже багатий. Тато казав, що він спекулював.

Колись ми пішли до нього в гості. Він мені пояснив, що завдяки моральності можна досягти чого завгодно. Коли я виросту, то буду дуже моральним. Матиму багато будинків. Я зроду не бачив таких аморальних людей, як мій батько.

— Замовкни... Як можна таке про батька...

— А я скажу... Він навіть за квартиру платити не може.

— Сядь на місце! Діти, ніколи не порушуйте моральних правил!

— Пане вчителю!

— Що тобі, Ергуне?

— А в мене є дядько. Він усе каже, що через оцю моральність ніяк не може звести кінці з кінцями. Я буду аморальним.

— Замовкни! Якщо людина аморальна, то що про неї кажуть люди? Га-а? Ану, скажіть усі разом!

— А-мо-раль-на.

— Ось бачите? Хай у людини будуть мільйони, але якщо вона аморальна, то кому вона потрібна?

— Вона буде спокійно жити, пане вчителю!

— Людина повинна мати совість. Усі великі люди були моральними.

— То, мабуть, було колись, пане вчителю. Ось у нашому кварталі живе велика людина. З Адани... У неї три «кадилаки». Бавовняний король...

— Я вам кажу про великих людей. Наприклад, про великих учених, мислителів, митців. Таких, наприклад, як Сократ...

— Сократа я знаю, пане вчителю. ●

— Звичайно, ви його знаєте.

— Він має біля нас майстерню. Чистить одяг... Але він не такий вже й багатий. Зате дуже моральний. Моральніший за всіх.

— Я вам кажу про філософа Стародавньої Греції Сократа. Будьте такими ж моральними, як Сократ, Арістотель, Галілей!

— Пане вчителю, хіба та людина, яку ви називаєте Сократом, була моральнішою, ніж ваш знайомий торговець залізом Ахмед-бей?

— Діти! Мораль не має нічого спільного з грошима. В історії були такі моральні люди, які вмерли від голоду, але свою совість не заплямували.

— Пане вчителю, значить, мораль, мабуть, не така вже й гарна річ?

— Дуже гарна. Моральна людина не боїться сказати правду в очі.

— А мого дядька виключили з партії за те, що він сказав правду.

— То інша справа... Я вам кажу не про політику, а про моральність. Скажи-но, Огузе, чи гарна річ брехня?

— Дуже гарна, пане вчителю. Якщо вмієш брехати, то це дуже добре. Якби я вдома не брехав, мене б щодня били.

— Я вам що казав? Треба брати приклад з старших.

— Це так, пане вчителю. Але моя старша сестра обманює матір, а мати — батька... А батько, коли приходять до нього по гроші, наказує, щоб сказали, що його немає вдома.

— Вийди за двері! Виходь! Невихований хлопчисько.

— Пане вчителю, ви ж казали, що моральна людина повинна говорити правду.

— Сядь на місце! Діти, моральність — це найкраща річ. Усі ви повинні бути моральними. Запам'ятайте: якщо ви комусь дали слово — обов'язково, за будь-яких обставин мусите дотриматись його.

— Пане вчителю, мені тато розповідав про одного чоловіка — я забув, як його звати, — так він обіцяв зробити життя дешевшим.

— Та замовкни вже... Не стромляй носа не в свої справи! Діти! Нема нічого кращого від моральності. Коли ви почитаете книжки про моральність, ви будете вражені. Про це кажуть навіть пророки. Хіба ви краще від

них це знаєте? Моральність — дуже гарна, надзвичайно гарна річ. Така гарна, що й... Моральність — дуже гарна річ. Йй-богу, дуже гарна, клянуся вам честю.

Аж ось і дзвоник. Учитель витер з чола піт і полегло зітхнув:

— О-о-ох!

КОЛИ НАРОДИВСЯ ШЕРМЕНДІ?

— Він дуже великий вчений.

— Має якісь відкриття?

— Хіба ж у тому річ? Ваше запитання аж надто дивне. Хай вже прості люди, але ж інтелігенція і та бай-дужа до науки. Він уточнив одну дату з історії нашої літератури, яку до сьогодні, виявляється, писали неправильно.

— Що ж це за дата?

— Є такий поет Шерменді, котрий жив у чотирнадцятому столітті...

— Не чув про нього.

— Він має великий диван¹...

— Ну то що?

— А ось що: в книжках з історії літератури пишеться, що той поет Шерменді народився четвертого травня. Наш же вчений доводить, що він народився не четвертого травня.

— А як саме?

— Він написав книгу на шістсот сторінок...

— І в отій книзі довів це?

— Ні... Хіба ж можна вирішити таке складне питання в одному-єдиному томі? Перший том лише підводить до проблеми...

— Тобто?

¹ Д и в а н — збірка віршів.

— Тобто в першому томі вчений доводить, що Шерменді народився не четвертого травня.

— А далі?

— Далі, десь у другому, третьому, а може, й четвертому томі він зрештою доведе, що ця дата помилкова, і в п'ятому чи шостому томі повідомить справжній день народження Шерменді.

— А скільки всього буде томів?

— Поки що невідомо. Дотепер він зміг написати лише один. І працював над ним п'ятнадцять років.

— Як? П'ятнадцять років?

— Звичайно... Одрозу видно, що ви нічого не тямите в науці.

— Коли ж він напише решту томів?

— Якщо аллах продовжить йому життя, то десь років через п'ятнадцять-двадцять він завершить другий том. Бо йому вже тепер шістдесят чотири...

— А якщо... не приведи боже...

— Тоді... що ж, за роботу візьмуться інші вчені, почавши з того місця, де він зупинився.

— О, ви мене зацікавили! Можна вас запитати? Якщо цей Шерменді, якого ви називаєте поетом, народився не четвертого травня, то коли ж він народився?

— Оце якраз і є саме те, що треба з'ясувати в історії нашої літератури. Шерменді народився не четвертого травня, а в ніч з третього на четверте. Він з'явився на світ до дванадцятої години ночі, тому правильною буде дата трете травня. Виходить, що всі історики літератури припускалися помилки, коли писали четверте травня.

— І оце все?

— А хіба замало? Встановити дату народження стародавнього поета — хіба цього не досить?

— Так, але ж про це можна повідомити кількома рядками. Чи варто марнувати аж шістсот сторінок?

— Якби він написав про це лише кілька рядків, то чим би він відрізнявся від тебе? Вчений — то людина, яка

всім зрозумілі речі так заплутає, що ніхто нічого й не второпає. Вчений може й п'ять слів розтягнути на п'ятсот сторінок. У цьому й полягає відмінність між ученим і невченим.

— Гаразд, якщо це так, то звідки ви дізналися, що поет Шерменді народився не четвертого, а третього травня? Ви прочитали книгу?

— Пусте запитання. Хіба можна щось утямити, прочитавши працю вченого? Наука — річ така глибока, що...

— Отож я й питаю, як ви дізналися?

— Звичайно, не з книги. Він мені сам сказав. Бо такі книги пишуться не для того, щоб їх читали.

— Отакої... А навіщо ж їх друкують?

— Тепер зрозуміло, що ви й уяви не маєте про науку. Адже цінність усякого твору відповідно зменшується від того, наскільки швидко його розкупувають, розуміють, читають. Саме через це вчені віддають перевагу таким працям, які б стояли собі тихесенько на полицях і пилом припадали, а не таким, які б хтось читав і розумів. Книжка, яку мало читають або зовсім не читають, яку важко, навіть зовсім неможливо зрозуміти, підвищує престиж автора.

— О, я вражений!

— Що ж тут дивного? Гадаєте, легко говорити так, щоб ніхто не зрозумів? Ми ось з вами розмовляємо вже кілька годин і один одного розуміємо. А спробуйте хоча б п'ять хвилин порозмовляти так, щоб ніхто не зрозумів. По-вашому, легко?

— Важко.

— Не важко, а неможливо. Тепер подумайте не про п'ятихвилинну розмову, а про написання п'ятисот сторінок. І не абичого. Деякі дурні цілими днями сперечаються один з одним і таке плетуть — не приведи боже, але ж не стають ученими. Різниця між ученим і дурнем ось у чому: коли вчений напише нікому не зрозумілу книжку на п'ятсот сторінок, то в ній усе на місці — до

останньої крапки, до останньої коми. Ви не знайдете ні граматичних, ні синтаксичних помилок, ні кострубатих речень, ні бодай найменшої відсутності логіки. Дурневі ж усе це не під силу.

— Хотів би я дізнатися ось про що: як саме наш учений доводить, що поет Шерменді народився не четвертого, а в ніч з третього на четверте травня?

— Нічого такого він не доводить... Справа ось у чім: в одному з своїх віршів, що ввійшли до дивану, сам Шерменді каже: «Я з'явився на світ, вітаючи вчорашній і завтрашній день». Усе зрозуміло, чи не так? Коли вітають учора й завтра? Опівночі. Адже так? А якщо сказано «вітаючи», значить, він ще не привітав, а лише готувався привітати. От і виходить, що це було до двадцять четвертої години. Можливо, за п'ять хвилин, а може, й за дві. Отож Шерменді народився не четвертого травня, а третього.

— Ну, гаразд, мій друже, хай так. Але навіщо все це потрібно — я не розумію.

— Ви вважаєте, що це нікому не потрібно? Але ж дивіться: якийсь учений напише тритомну працю про те, що Шерменді народився третього травня об одинадцятій годині тридцять хвилин. Інший у своїй п'ятитомній праці спростує ці одинадцять годин тридцять хвилин і доведе, що це сталося об одинадцятій годині тридцять п'ять хвилин. Отак поступово і з'ясується з усією достовірністю місце й година народження поета Шерменді.

— Пробачте, але я знову не зрозумів: що б змінилося, якби Шерменді народився не третього, а четвертого травня і не об одинадцятій тридцять, а об одинадцятій тридцять п'ять?

— Друже мій, а якби всього цього не було, то хіба існувала б тоді історія літератури? А так глянь: один вчений скаже «третього травня», а другий — «ні, четвертого», і починається дискусія. І хто з них напише більше.

незрозуміліше, неймовірніше, той і доведе свою більш високу вченість.

— Не розумію, кому з цього користь?

— Отакої! Скільки людей, займаючись такими справами, стають викладачами, професорами. Легенько, спокійненько здобувають собі славу, і в той же час вдають, ніби вони працюють і вдень і вночі. Живуть собі спокійно, і повагу до себе відчувають, і славу по собі для нащадків залишають. А якби не було вчених, то ми так і не дізналися б, наприклад, в який саме день і о котрій годині народився Шерменді. Ми не змогли б дізнатися й про багато що інше. Так би й жили собі темними, неосвіченими.

Тим часом людство саме в такий спосіб і розвивається. Один учений з нічого зробить проблему, другий скаже: ні, треба не так, а отак. Зав'язується суперечка. З'являється ще хтось третій і каже, що треба не так і не отак, а зовсім інакше. Отож крок за кроком і просувається вперед наш грішний світ.

— Ваша правда. Людина звикла до думки, що коли б не вчені, то й жодної істини не було б. О, великий аллах! Як би ми й жили у такій непроглядній темряві? Не будь учених, ми б ні про що не відали. Не дізналися б навіть і про те, коли народився поет Шерменді. Так би й вважали, що він народився четвертого травня. Ні, в такому світі й жити було б неможливо. Не знаю, що й робили б, якби не було вчених...

ЧОМУ МИ СЛАБОРОЗВИНУТІ?

На гроші американського «Фонду Карта» кілька відомих американських економістів виїхало у слаборозвинуті країни, щоб дослідити їх і з'ясувати, чому вони слаборозвинуті. Спочатку ця поїздка іменувалася «Дослідницькою поїздкою до нерозвинутих країн». Але через те, що тамтешні народи могли образитися, коли їх називати

«нерозвинутими», було вирішено для завоювання їхніх симпатій вдатися до тонкощів міжнародних правил і замість слова «нерозвинуті» вживати «слаборозвинуті».

До Туреччини як представник цієї дослідницької групи прибув професор економіки містер Чарльз Уайт. Йому заздалегідь було сказано, з ким у Туреччині він має зустрітись, щоб дістати необхідні дані. Насамперед йому рекомендували пана Сіткі, найкомпетентнішого в цих питаннях чоловіка.

Усі американські професори й фахівці, які за дорученням «Фонду Карта» виїжджали до слаборозвинутих країн на два-три місяці, закінчили свою роботу й повернулися до Америки. Не повернувся лише професор Чарльз Уайт з Туреччини. До того ж тривалий час від нього не було ніяких звісток.

«Фонд Карта» занепокоївся й доручив учасникам групи поцікавитися станом здоров'я містера Чарльза. Вони звернулися до офіційних американських властей у Туреччині, з'ясували його адресу і 24 квітня надіслали йому листа. Містер Чарльз негайно відповів. «Фонд Карта» надіслав йому другого листа. Містер Чарльз знову не забарився з відповіддю. Після цього між «Фондом Карта» і містером Чарльзом почалося жваве листування.

Скоро це листування буде опубліковане у вигляді тритомника, і вже тепер стверджують, що воно стане бестселером не тільки в Америці, але й у всьому світі.

Американський видавець тритомника, мій давній приятель, надіслав мені рукопис, щоб я висловив про нього свою думку.

Я наважився опублікувати деякі листи і пропоную їх увазі читачів...

* * *

24 квітня 1958 р.

«Дорогий містере Чарльз Уайт!

Крім вас, усі учасники дослідницької поїздки до слаборозвинутих країн, організованої «Фондом Карта»,

повернулися додому. Ми занепокоєні тим, що від вас упродовж чотирьох місяців немає ніякої звістки. Чекаємо на відповідь.

З повагою...»

* * *

28 квітня 1955 р.

«Джентльмени!

Дякую вам за листа від 24 квітня. Я дуже засмучений, що до цього часу не зміг нічого вам повідомити. У зв'язку з тутешніми святами я протягом чотирьох місяців не міг побачитись і порозмовляти з тими особами, до яких мені порадили звернутись.

Я не можу приїхати на батьківщину, не виконавши доручення «Фонду Карта», через те й залишився тут до сьогодні. Сподіваюсь найближчим часом побачитися з паном Сіткі та іншими.

Щиро ваш *Чарльз Уайт*»

* * *

1 травня 1958 р.

«З вашого цінного листа ми зрозуміли, що ви пожартували з нами. Зважаючи на те, що в жодній країні свята не можуть тривати чотири місяці, ми сподіваємось, що нарешті в травні ви зустрінетесь з паном Сіткі та іншими, про все їх докладно розпитаєте, проведете власні дослідження й найближчим часом повернетесь з доповіддю про те, чому Туреччина є слаборозвинутою країною.

Щиро ваші...»

* * *

5 травня 1958 р.

«Шановні панове!

1 травня, коли ви писали останнього листа, я саме розшукував пана Сіткі. Цього дня в Туреччині відзна-

чають Свято весни і тому побачитися з паном Сіткі мені не вдалося, але я вже наступаю йому на п'яти. Сподіваюся, що в один з несвяткових днів таки знайду його.

У своєму останньому листі я написав, що в зв'язку зі святами я протягом чотирьох місяців шукаю пана Сіткі. І ніякий це не жарт. Бо свята й справді тривають тут аж чотири місяці. Я ще не втратив надії 6 травня побачитися з паном Сіткі або з іншими і мати з ними розмову.
Щиро ваш Ч. Уайт»

* * *

18 травня 1958 р.

«Дорогий Ч. Уайт!

Усі ми дуже зраділи, коли дізналися, що 6 травня ви зустрінетесь з паном Сіткі. Але до сьогодні, не одержавши від вас нового листа, ми знову засмутилися. З нетерпінням чекаємо на відповідь.

«Фонд Карта».

* * *

2 червня 1958 р.

«Шановні панове!

Справді, я писав вам, що 6 травня сподівався на зустріч з паном Сіткі, але вдома його не застав. Бо 6 травня відзначається Перший день літа. Цього дня ні вдома, ні на роботі нікого побачити неможливо. Я залишив свою візитну картку, повідомивши в ній, що прийду 15 травня. Але пан Сіткі подзвонив мені по телефону і сказав, що 15 травня відзначається День пам'яті загиблих авіаторів і він має виголосити промову, тому зустріч не відбудеться. Я подзвонив йому вранці 19 травня. Виявляється, було якраз Свято спорту й молоді, і ми знову перенесли нашу зустріч. Повірте, я увесь час прагну

виконати доручену мені справу і як тінь ходжу за паном Сіткі. Думаю, що в червні якогось несвяткового дня обов'язково зможу з ним побачитись.

З глибокою повагою *Чарльз Уайт*»

* * *

27 червня 1958 р.

«Шановний містере Уайт!

Одержавши вашого листа, в якому ви повідомляєте, що в червні обов'язково зустрінетеся з паном Сіткі та іншими особами, ми всі дуже зраділи. Але скоро кінець місяця, а від вас знову нічого немає, і це нас починає непокоїти. Дуже просимо вас, якщо не вдасться зустрітись з паном Сіткі та його друзями, зустріньтесь з кимось іншим і дістаньте потрібні відомості. Чекаємо вашої відповіді.

З повагою...»

* * *

18 липня 1958 р.

«Панове!

Я трохи затримався з відповіддю через те, що хотів порадувати вас гарною звісткою. Запевняю вас, що ні в якому разі не відступлюся від наміру побачитися з паном Сіткі та його колегами. Учора я знову пішов до нього. Але, на жаль, ми не зустрілися, бо 14 липня було Свято землі, а коли через два дні я пішов ще раз, то виявилось, що був якраз переддень великого мусульманського свята жертвоприношення — Курбан-байрама. Ясна річ, що турбувати людину в ці дні не можна. Курбан-байрам триває чотири дні, аж до 20 липня, тому наша зустріч так і не відбулася.

2 липня одержав вашого листа і згодом мало не зустрівся з паном Сіткі. Та, на жаль, зустріч наша не від-

булася, бо саме 1 липня у Туреччині відзначається День каботажного свята¹. Не думайте, що я сиджу склавши руки. Учора знову ходив до пана Сіткі. Але дізнавшись, що на 17 липня припадає мусульманське свято Ашура², я не зміг його потурбувати.

Ви мені радите зустрітися з іншими фахівцями, якщо не вдасться побачити пана Сіткі або його колег. Таке й мені спадало на думку. Але ж цілих вісім місяців я тінню ходив за паном Сіткі. І якщо саме тепер, коли, як мені здається, всі свята вже позаду, відмовитися від зустрічі з ним, то це означатиме, що всі мої зусилля були марними. Крім того, не забувайте, що поки ми знайдемо нових осіб, з якими можна було б поговорити, мине ще вісім місяців. Зважаючи на всі ці обставини, я твердо вирішив дочекатися якогось несвятого дня й поговорити саме з паном Сіткі. Сподіваюся ще до кінця липня порадувати вас доброю звісткою.

Чарльз Уайт»

* * *

2 вересня 1958 р.

«Містере Чарльз Уайт!

Вже минули липень і серпень, а від вас знову жодного слова. З нетерпінням чекаємо вашого листа».

¹ Унаслідок антиімперіалістичної боротьби 1919—1922 рр. Туреччина повернула собі право, якого вона була позбавлена імперіалістичними державами до першої світової війни, мати свій флот, в тому числі й для каботажного плавання.

² А ш у р а — десятий день місяця Мухаррем, річниця мученицької смерті Хюсейна — онука пророка Мухаммеда; М у х а р р е м — перший місяць мусульманського календаря.

10 вересня 1958 р.

«Джентльмени!

Коротко розповім вам про свою роботу протягом двох місяців. Як я й писав вам у останньому листі, 23 липня я пішов до пана Сіткі. Але через те, що 23 липня відзначалася річниця проголошення Конституції, знайти його до обіду мені не пощастило. Після обіду, щоб не гаяти часу, я розшукував його по телефону. Зрештою дізнався, що він пішов на збори, присвячені Дню Лозанни, який відзначається 24 липня¹. Але надії на зустріч я все-таки не втратив. Найкраще було б зайти до нього ввечері. У перший же тиждень серпня я так і зробив, але вдома нікого не застав. Виявляється, саме був Вечір фісташок, і всі пішли розважатись. У країні, де народився й виріс пан Сіткі, вирощуються фісташки і щороку влаштовують з цього приводу свято. Наступного дня був день народження дружини пана Сіткі, і ми також не зустрілися. Не занепавши духом, через три дні я знову подався до нього. Але зустріч не відбулася, бо пан Сіткі пішов до мечеті, щоб послухати молебень, який він замовив у пам'ять про свого батька. А потім настало 30 серпня, Свято Перемоги². Звичайно, знайти його було неможливо. Учора знову пішов до нього, але дізнався, що він виїхав на свято звільнення міста Ізміра³. Як тільки він повернеться з Ізміра, обов'язково з ним зустрінуся. Вірте, що я ні на день не випускаю його зі свого поля зору.

З повагою...»

¹ 24 липня 1923 р. у Лозанні (Швейцарія) було підписано мирний договір між державами Антанти та кемалістською Туреччиною.

² 30 серпня 1922 р. турецькі війська під командуванням Мустафи Кемалю (Ататюрка) здобули перемогу над військами інтервентів Антанти біля Домлу-Пинара.

³ 9 вересня відзначається щороку як день вступу турецьких військ в Ізмір (1922 р.) після перемоги над грецькими військами.

* * *

8 жовтня 1953 р.

Містере Уайт!

«Фонд Карта» прийняв рішення відмовитись від дослідження причин того, чому країна, де ви перебуваєте, вважається слаборозвинутою. Дякуємо за ваші турботи. Просимо вас повертатися додому й братися до своїх обов'язків.

«Фонд Карта».

* * *

6 листопада 1958 р.

Джентльмени!

З вашого останнього листа я зрозумів, що «Фонд Карта» припиняє фінансування моїх досліджень у цій країні. Але для того, щоб мої зусилля протягом цілого року не пропали марно, я всю свою подальшу роботу провадитиму за власний кошт і до останнього подиху буду прагнути зустрітися й побалакати з паном Сіткі та його друзями. Бо й сам дуже зацікавився, чому ця країна є слаборозвинутою. Я неодмінно повинен це з'ясувати.

Незважаючи на ваш останній лист, я даю вам короткий звіт про свою роботу, оскільки я не сидів тут склавши руки увесь цей час. 15 вересня був День знаменитого османського адмірала Барбаросси, і зустрітися з паном Сіткі не вдалося. Нарешті я дізнався, що його можна побачити на робочому місці 27 вересня. Однак виявилось, 27 вересня було Свято турецької мови, і всі мої надії тепер на жовтень. Але 6 жовтня ми знову не змогли зустрітися з ним через те, що відзначався День звільнення Стамбула. Я пішов до нього через три дні й потрапив якраз на ювілей його одруження. Після 28 жовтня країна три дні відзначала Свято Республіки, і турбувати його в ці святкові дні якось незручно. Хоч-не-хоч, а доводиться чекати листопада.

Найближчими днями я все-таки сподіваюся зловити пана Сіткі між двома святами і з'ясувати, чому ця країна слаборозвинута.

З повагою...»

* * *

2 грудня 1958 р.

«Дорогий містере Ч. Уайт!

Хоча «Фонд Карта» вже давно припинив фінансування програми досліджень слаборозвинутих країн, але через те, що й нас також дуже цікавить, чому є слаборозвинutoю та країна, де ви тепер перебуваєте, ми були б вам вдячні за вашу люб'язність інформувати нас про результати ваших зусиль.

З повагою...»

* * *

18 грудня 1958 р.

«Панове!

Коротко повідомляю вам останні новини. 10 листопада був День великого національного трауру¹. Я чекав аж три дні, поки він закінчиться, і 13 листопада знову почав шукати пана Сіткі, але скоро дізнався, що саме відзначалася річниця перенесення столиці до Анкари, і він поїхав у Анкару. Повернувся звідти лише через тиждень, та побачитися з ним знову не пощастило, бо він пішов на футбол.

Через три дні був день народження його дитини, і мені здалося нетактовним турбувати його в цей день. Довелося чекати середини місяця. 17 грудня був День Мевляни², і він подався до Коньї. Я чекав його повер-

¹ 10 листопада 1938 р. вмер М. К. Ататюрк.

² Мевляна — почесний титул Джеляледдіна Румі (1207—1273), відомого поета, засновника релігійного мусульманського ордену Мевлеві.

нення. Потім було Свято Всесвітньої декларації прав людини. Коли минуло це свято, похолоднішало й почалася боротьба з мухами. Ось так і закінчився мій робочий 1958 рік. З великими надіями зустрічаю Новий рік. Хай там як, а все-таки я впіймаю пана Сіткі того дня, коли не буде ні свята, ні торжества, ні якоїсь річниці чи футболу, і дізнаюся від нього, чому їхня країна слаборозвинута.

Щиро ваш *Чарльз Уайт*»

* * *

28 лютого 1959 р.

«Шановний містере Ч. Уайт!

Після вашого останнього листа, який дуже нас зацікавив, ми не мали від вас ніякої звістки. Стурбовані вашим мовчанням.

«Фонд Карта».

* * *

10 березня 1959 р.

«Шановні панове!

У 1959 році я сповнений надій. Хай допоможе мені аллах, я вірю в свою зустріч з паном Сіткі. Ви також переконаєтесь у цьому, коли я вам хоча б коротко розповім про свої зусилля на шляху до зустрічі з паном Сіткі. 1 січня я не ходив до нього, бо було новорічне свято. Потім відзначалася ніч зачаття пророка Мухаммеда, і я знову не пішов. Потім — річниця перемоги під Інею¹. Цього дня зустрічатися з ним було б нетактовно. Вирішив чекати до наступного місяця. Знову пішов до нього, але пан Сіткі виїхав у пропагандистську подорож,

¹ 10 січня 1921 р.— день першої перемоги турецьких військ над грецькими інтервентами.

бо саме відзначалася ніч вознесіння пророка Мухаммеда. Я доскіпливо вивчив календар і дуже зрадів, дізнавшись, що 10 лютого немає ніяких свят. Не роздумуючи довго, я знову подався до нього, але виявилось, що якраз був День плову, і пан Сіткі пішов кудись святкувати. 22 лютого відзначалася ніч, коли на пророка Мухаммеда зійшло одкровення. Я не ходив до пана Сіткі. Думав піти завтра, але дізнався, що 11 березня починається рамазан¹. Повідомлятиму вам про свою подальшу роботу.

З повагою
Ч. Уайт»

* * *

24 квітня 1959 р.

«Шановні панове!

Упродовж двох років я не мав можливості знайти хоча б один несвятковий день, щоб зустрітися й поговорити з паном Сіткі та з іншими особами. Закінчився рамазан, і почалося триденне свято розговіння — Шекербайрам. Почекавши кілька днів, щоб люди відпочили, я пішов до пана Сіткі. А мені сказали, що сьогодні, 23 квітня, Свято дітей, і пана Сіткі немає. Завтра виїжджаю з цієї країни.

Ч. Уайт»

* * *

Професор економіки Чарльз Уайт повернувся до Америки. «Фонд Карта» запропонував йому виступити з лекцією про результати досліджень. Містер Чарльз Уайт сказав:

¹ Рамазан — у мусульманському календарі дев'ятий місяць, протягом якого мусульманам, за догмами ісламу, не можна їсти й пити від сходу і до заходу сонця.

— Джентльмени! Я багато працював, доклавши чимало зусиль для того, щоб виконати доручену мені справу. Але свята не дали мені поговорити з ким-небудь і з'ясувати, чому їхня країна слаборозвинута. Тому я нічогосінько не знаю. Можу лише сказати, що сам я надзвичайно цікавлюся цим питанням.

Примітка. Я вже казав, що американського видавця цікавила моя думка про майбутню книгу й тому він люб'язно надіслав мені рукопис. У відповідь я написав йому листа, в якому просив цю книгу не видавати. Побачимо, чи виконає шановний видавець моє прохання.

ДЗЕРКАЛА «ДИВО»

У будинку постачальника імпортих запасних частин Давуда Соювара давали обід. На це велике торжество було запрошено: керівника «Лябада Банку» з молодою дружиною й огрядною своячкою, відомого політичного діяча Хамзу Ятмаза з безплідною дружиною, великого землевласника Медені-бея з секретаркою пані Іпек, що мала мигдалевидні очі, нарешті, торговця з Адани Хаджі Османа Баїра з коханкою.

З радіоприймача чувся голос диктора:

«Шановні радіослухачі! На цьому ми закінчуємо сьогоднішній вечірній концерт турецької класичної музики. Тепер слухайте передачу з циклу «Нові відкриття». Біля мікрофона дипломований інженер Меккі Ішлев».

Молода дружина керівника «Лябада Банку» промовила:

— Ах, мені дуже не подобається голос цього типа.

— Благаю вас, дозвольте нам його послухати,— став просити аданець Хаджі Осман Баїр.— Минулого тижня він розповідав, як з паперу роблять бавовну.

Дипломований інженер Меккі почар:

«Шановні радіослухачі! У ці хвилини, коли в щотижневій передачі «Нові відкриття» я починаю розповіді про те, як атомна енергія може бути використана в інтересах людства, в американському місті Атом-Йорк уведено в дію велику атомну станцію. Це нове атомне відкриття є справжнім дивом, яке вразить людство. Атомні промені вплинуть на дзеркала всього світу, і вони покажуть геть усі відображення, що їх робило те або інше дзеркало з моменту його виготовлення й дотепер. Скажімо, у вас вдома є дзеркало, яким ви користуєтесь уже двадцять років. І тільки-но розпочнеться атомне випромінювання, як у вашому дзеркалі, мов на екрані, з'являться зображення тих, хто хоча б раз за двадцять років подивився в нього. Усі досліди, проведені до цього часу, завершилися успішно. Завдяки такому надзвичайному відкриттю ви зможете побачити в дзеркалі вашу молодість, ваше дитинство, згадати дні вашого кохання.

Завтра після дев'ятої ранку будьте біля своїх дзеркал!»

Дружина керівника «Лябада Банку» аж заплескала в долоні:

— Як це чудово, як чудово! В мене є дзеркальце, в яке я дивлюся з дитинства. Тепер я побачу в ньому все своє життя.

Гості повставали з-за столу і, розбившись у залі на невеличкі групи, жваво обговорювали атомно-дзеркальне диво.

Відомий політичний діяч Хамза Ятмаз неголосно вів розмову з шанованим землевласником Медені-беєм.

— Мон шер¹,— майже пошепки сказав він,— це нове відкриття — справжнє диво... Воно зможе воскресити багато фактів. Яюсь в управлінні безпеки мене, прошу вибачення, добре відлупцювали. А коли відпустили, я пішов до судово-медичної експертизи, взяв там довідку

¹ Любий мій (франц.)

про побої, яка має двотижневу чинність, і звернувся до суду. Проте суд не зміг установити, хто мене так побив, і було вирішено, що це зробив я сам.

— Гаразд, Хамза-бею, — сказав Медені-бей. — Але що спільного тут з дзеркалом?

— Що спільного? Та багато чого. Адже коли мене били, я помітив на стіні дзеркало. Воно про все й розповідь.

— Це справді так, — промовив Медені-бей. — А я завдяки цим магічним дзеркалам матиму сорок, а то й усі п'ятдесят тисяч лір.

— Як це вам вдасться?

— Дуже просто. За допомогою кришталевого дзеркала, що на дверцятах буфета. Ви ж знаєте, що тривалий час в мене був роман з Алтингюль — дочкою Қалляві-заде.

— Так... Чутки про це відомі кожному.

— Батько не віддав її за мене. І дівчина дуже скоро про все забула. Тепер же я або одружуся з нею, або матиму мільйони.

— Яким чином?

— Ми з Алтингюль цілими днями віддавалися любовним втіхам у мене вдома якраз перед буфетним дзеркалом. Завтра зранку всі любовні сценки відновляться у дзеркалі. Я понесу його до Қалляві-заде. Зрозуміло? І він буде змушений або віддати за мене дочку, або викупити дзеркало.

— А якщо він не схоче?

— Тоді ще краще!.. Це дзеркало, немов театральну виставу, я показуватиму людям за плату і зароблю величезні гроші. Слава дивовижним дзеркалам!

Дружина постачальника імпортих запчастин Давуда Соювара розмовляла з Фистикою-ханом — коханкою Хаджі Османа Баїра.

— Ніяк не можу забути того юнака, — сказала Фистика-ханом.

— Каплана?

— Так... Ах, Каплан... Як скоро він мене забув. Тепер я підйду до дзеркала і знову від початку до кінця зазнаю тих солодких хвилин.

— Я теж покажу в дзеркалі своєму чоловікові, якою я була колись, і тим самим помщуся йому. Хіба я такою була, коли познайомилася з ним? А тепер, бачите, я йому не подобаюся. Чоловіки всі такі...

Гості були радісними, жваво розмовляли про новий винахід, увесь час посміхалися.

— Скоріше б настало завтра,— з нетерпінням промовила Фистика-ханім.

— І як ми тільки доживемо до завтра? — озвалася огрядна своячка керівника «Лябада Банку». — Ах, давні спогади! Ах, молодість!

Одні раділи з того, що в дивних дзеркалах побачать своїх покійних матерів, інші — своє дитинство.

Тим часом у двері подзвонили. Увійшов відомий хірург-гінеколог доктор Шахаб Дженабеттін-бей. В нього було жовтаве обличчя, пригнічений вигляд.

— Що з вами, докторе? — запитав господар дому. — Ви хворі?

— Хіба ви не чули? — простогнав, затинаючись, доктор. — Не чули?

— Що, докторе? Ви чули щось погане?

— Куди вже гірше?.. Ви ще нічого не знаєте. Нещодавно по радіо сказали, що завдяки атомним променям у дзеркалах буде видно всі колишні відображення.

Радісні гості вибухнули сміхом.

— Це ж добре, докторе! Що може бути більш радісним?

Доктор Шахаб Дженабеттін вигукнув:

— Всі ви, мабуть, збожеволіли!

Вибачившись перед дамами, він відвів убік чоловіків і промовив:

— Цей новий винахід — смерть для мене. В моїй опе-

раційній якраз перед операційним столом стоїть велике дзеркало.

— Ну то й що?

— Розумієте? Я загинув. Аборти, прийняття дитини... Так, усе це, і навіть усе інше завтра зранку з'явиться у дзеркалі, мов на параді.

Почувши таке, чоловіки лише почухали собі потилиці.

— Оце так!

— Таке нам і на думку не спадало.

— Увесь наш сором...

— Навіть мій таємний злочин... ой... я не те хотів сказати...

Жінки почули шепотіння чоловіків, і дружина постачальника імпортних запчастин Давуда Соювара заскиглила:

— Пропало мое двадцятилітнє сімейне щастя. Чоловік про все довідається. Про шофера, потім про другого шофера... Все відбувалося перед дзеркалом.

— Звідки людині знати, що одного дня дзеркала візьмуть та й порозголошують усі секрети,— додала Фистика-ханім.

— Ах, чорт забирай, чорт забирай... Подумати тільки...— тричі простогнала дружина відомого політичного діяча.— Кожного ранку з його кишені... ах, ах... я діставала гаманець. Робила це, коли він спав. Він нічого не помічав... Тепер про все дізнається.

— Ох, дайте нашатирю... Швидше, дочко моя... Мені щось погано стало.

Хаджі Осман Баїр бурмотів:

— Мені не слід було б зв'язуватися зі служницею. І як ото мене чортяка поплутав...

З усіх кутків кімнати чулося: «ах», «ох», «ой». Не вдовзі у залі запала мертвотна тиша.

Цю тишу порушив басовитий голос відомого хірурга-гінеколога Шахаба Дженабеттіна:

— Шановні пані й панове! Ви ще й досі сумніваєтеся в тому, що це нове відкриття, ці атомні дзеркала розіб'ють щастя кожного з нас?

— Ні.

— Не сумніваємось.

— Ці дзеркала погублять нас.

Старанно вимовляючи кожне слово, доктор вів далі:

— Оці дзеркала, які зазнають на собі вплив атомних променів, підірвуть увесь соціальний лад у країні.

З різних куточків зали почулися голоси:

— Так... І що ж нам тепер робити?

— Як нам тепер бути?

— Чи можна якось врятуватись?

Доктор Шахаб Дженабеттін вигукнув:

— Єдиний спосіб врятуватися полягає в тому, щоб порозбивати всі дзеркала.

Медені-бей докинув:

— Цього замало... Ми їх повинні розбити на дрібненькі шматочки.

Секретарка з мигдалевидними очима, пані Іпек, вигукнула шовковистим голосом:

— Ми їх розтовчемо в ступі, перетворимо на порох...

Гості розійшлися по домішках.

Тієї ночі в місті в кожному будинку аж до самого ранку люди не спали, звідусіль чувся дзенькіт.

Наступного ранку двірники та сміттярі, які забирали біля будинків сміття, були дуже здивовані. Повсюди валялися уламки дзеркал, блищав скляний пил.

О дев'ятій годині ранку під час музичної радіопередачі почувся голос диктора.

«Шановні співвітчизники! Дзеркала фірми «Диво» — найкращі в світі. Вони дадуть ваше відображення лише тоді, коли ви подивитесь в них, а потім усе зникне. Купуйте дзеркала «Диво», дзеркала «Диво»...»

Власник дзеркальної фірми «Диво» за один день став мільйонером.

ПРИМХИ ТЕХНІКИ

Американська фірма «Інтернейшнл Хістер Корп.», яка володіє найбільшим і найбагатшим у світі виробництвом машин і моторів, постачала Туреччину всіма видами машин і механізмів. Вона виготовляла і відправляла в Туреччину холодильники, пылососи, радіотовари, трактори, каструлі зі свистком, грузовики,— одне слово, найрізноманітнішу технічну продукцію двадцятого століття.

Зрештою фірмі було доручено збудувати канал і провести бурові роботи в Середній Анатолії.

Представник цієї відомої американської фірми в Туреччині безперервно надсилав скарги на завод у місті Мільвоки. Усі товари, експортовані в Туреччину,— від електробритв до автобусів і грузовиків,— дуже швидко псувалися настільки, що не підлягали ремонту.

Тим часом фірма «Інтернейшнл Хістер Корп.» мала рівно сто п'ять магазинів, агентств, відділень і служб в багатьох країнах на всіх п'яти континентах. І з жодного місця не надходила така кількість скарг, як з Туреччини. Фірма почала звертати особливу увагу на ті товари, які призначалися для продажу Туреччині; до них додавалося більше запасних частин, підвищувалася якість самих товарів. Та кількість скарг не зменшувалася.

Спочатку підозра впала на фірми-конкуренти, зокрема на такі крупні, як «Джо і Чалмерс К°», «Трак компані» та на багато інших. Туди заслали своїх шпигунів. Результатом було те, що скарги з Туреччини посипалися й на адресу цих фірм.

Ось чому «Інтернейшнл Хістер Корп.», взявшись провести буріння і збудувати канал, вирішила з'ясувати й причину скарг. Директор фірми доручив групі технічних спеціалістів на чолі з інженером Гаррі Скоттом поїхати до Туреччини і розібратися в причинах такого явища.

Крім того, у Туреччину було відправлено три великі пересувні майстерні для ремонту зіпсованих машин і моторів.

Технічна група у складі двадцяти осіб, яка мала завдання дослідити і вивчити причини скарг, прибула на місце водночас із обладнанням для бурових робіт. Вона розкинула свої намети на широкій рівнині, де передбачалися бурові роботи. До найближчого села було вісімнадцять кілометрів. Наступного дня містер Гаррі Скотт, узявши з собою найбільш тямущих у техніці інженерів і двох техніків, а також перекладача, вирушив на машині по селах.

У першому селі, в яке вони завітали, перекладач звернувся до відвідувачів кав'ярні та старости з такими словами:

— У кого є несправні машини фірми «Інтернейшнл Хістер Корп.», негайно доставте їх сюди. Вони будуть відремонтовані безкоштовно. Ці люди заради цього прибули до вас з Америки.

Селяни спочатку не могли добрати, в чім справа, і перекладач мусив пояснити їм докладніше:

— Трактори, комбайни, буксири, грузовики, радіоприймачі, швейні машини тощо... Чи є у цьому селі щонебудь із названих механізмів?

— Є! Є! — загомоніли селяни.

Перекладач вів далі:

— Якщо у вас є несправні машини цієї фірми, то ці люди вам їх безкоштовно відремонтують.

— Хай подивляться моє радіо,— сказав якийсь селянин і послав свого сина додому. Коли той приніс приймач, інженери й техніки почали розглядати його з усіх боків. Але марки приймача так і не знайшли. Вона була стерта. На корпусі приймача красувалися нашкрябані ножем малюнки та написи. Спереду на матерії, яка прикривала гучномовець, було причеплене виготовлене з

міді слово «Машаллах»¹ і висіла голуба бусинка². У приймач були позабивані цвяхи; три з них зігнулися й наполовину стирчали. Зсередини звисали якісь мотузки, шнурки. Подекуди окремі деталі були перев'язані або обмотані ганчір'ям.

Покрутивши приймач на всі боки і старанно оглянувши його, інженери і техніки розгублено презирнулись між собою. Потім спитали перекладача:

— Що це?

Перекладач — до селян:

— Що це?

Кілька селян відповіли в один голос:

— Сліпий ти, чи що? Це радіо...

Почувши таке, головний інженер Гаррі Скотт блиснув на них оком і сказав:

— Радіо? Хіба це радіо? Певно, це радіо вашої місцевої фірми. Чи грало воно хоча б раз? Чули ви щонебудь?

— Звичайно,— відповів селянин.— Ми слухали його кілька тижнів.

Гаррі Скотт знову спитав через перекладача:

— Ну, гаразд, а навіщо тут стирчить цей здоровенний цвях?

— Відламалася ручка. Тоді я витягнув його зі свого стрекала³ і встромив сюди. Ми його крутимо і знаходимо хвилю...

— А оці проводи? — запитав містер Гаррі, показавши на товстий провід, що звисав зсередини.

— Старі були дуже тонкі, порвалися, замість них я приладнав дріт від плуга...

¹ М а ш а л л а х — вживається у різних значеннях. Тут у значенні: «Не наврочити б».

² Мусульмани вважають, що голуба бусинка — це амулет, який оберігає від наврочень.

³ С т р е к а л о — довга палиця з цвяхом на одному кінці, якою підганяють пару волів.

Інженери й техніки все роздивлялися ту коробку і ніяк не наважувалися назвати її радіоприймачем. Вони були безсилі чимось зарадити і почували себе ніяково. Що тут відремонтуєш, коли ця коробка навіть не схожа на радіоприймач!

Хтось із селян сказав:

— І в мене є такий. Я знаю, як ним користуватись. Справний — несправний, а вже цілий рік працює.

Він підійшов до столу і зв'язав в один вузол усі кінці, що звисали з тієї коробки. Потім покрутив цвяхом, який правив за ручку, і раптом засвітилися радіолампи. Але звуку не було. Селянин кілька разів сильно трусонув приймач, і з нього почулася пісня.

Американці здивувалися вкрай.

Через якийсь час приймач замовк. Селянин знову його добряче потрусив, кілька разів перевернув, і з нього почулася музика. Та скоро він знову замовк. Тоді селянин стукнув по ньому своїм здоровенним кулачиськом, і він загорлав так сильно, що в кав'ярні аж шибки зазеленчали.

— Тільки це він і розуміє,— сказав селянин.— Якщо знову замовкне — підніміть його і киньте на підлогу. Зразу почне грати!..

* * *

Американці лише роти пороззявляли від здивування. Вони вийшли з кав'ярні, сіли в свою машину й поїхали до повіту. Там вони мали оглянути зіпсовані автомашини фірми «Інтернейшнл Хістер Корп.». У цьому повіті фірма продала два автобуси, грузовик, трактор і легкову машину. Вони пішли до хазяїна готелю, щоб оглянути його автомобіль. Він стояв у закутку на якійсь кривій вулиці. Через розбите вітрове скло стирчала назовні труба

від пічки, з якої злегка курився димок. Зсередини на вікнах автомобіля висіли ситцеві завіски, розбите заднє скло було заклеєне газетою. Дверцята були зірвані, замість них на двох клаптях шкіри висів шмат фанери. Одне колесо було без резини, друге стояло на домкраті. Заднього крила не було зовсім. Розбиті фари, погнутий, схожий на якесь місиво радіатор. Лише уважно придивившись до латаного кузова автомобіля, можна було вгадати під різноколірними плямами його первинний голубий колір. Номерний знак ззаду автомобіля був написаний вапном.

Містер Гаррі Скотт через перекладача запитав:

— Це що таке?

І почув у відповідь:

— Сліпий ти, чи що? Зроду автомобіля не бачив?

Почувши, що це чудовисько зветься автомобілем, у містера Гаррі Скотта і його товаришів аж очі на лоба полізли від здивування. Тим часом зібралося кілька місцевих жителів.

— Ми його купили шість місяців тому,— почав розповідати син хазяїна готелю.— А через чотири місяці він, клятий, зламався. Бачу, не буде з нього діла, от і здав його в оренду під житло.

— Те ж сталося і з моїм автобусом,— сказав один із присутніх,— тільки я використовую його інакше. Роблю на ньому більше ста кілометрів на день. А бензин у вас є?

Заправили бензином. Дірки в бензобаку позатикали чорною резинкою. Син хазяїна готелю сів за баранку, половина якої була відламана. Власник автобуса промовив «в ім'я аллаха», позадкував трохи, тоді побіг і з розгону штовхнув автобус.

Після такої справи автобус заторохкотів.

Подиву американців не було меж.

Потім вони пішли оглянути зіпсований трактор. На тракторі висіли пучки часнику й цибулі, а також старий черевик, підкова і якісь стрічки. Зверху лежали наповнені чимось мішки, с'як-так прив'язані вірвочками. Американцям не вірилося, що перед ними трактор, тому вони не могли зрозуміти, що саме в ньому поламано. Та селянин, який теж не розумів, що саме в тракторі зламалося, зголосився кілька разів ударити по ньому кувалдою, мовляв, тоді запрацює.

Містер Скотт поцікавився:

— Якщо ви можете в такий спосіб завести трактор, то чому тоді скаржитесь?

— Коли вдариш кого кувалдою, то хай і не хоче, а почне працювати,— відповів власник трактора.— В усьому треба уміння: скажеш волам «дех» так, щоб вони зрозуміли,— вони підуть, скажеш їм лагідно «чюш» — вони й зупиняться...

Звідти вони пішли подивитися на автобус. Зсередини увесь салон автобуса був прикрашений численними аятами, тобто віршами з корана. На дзеркалі було наклеєне щось незрозуміле. Замість крісел були поставлені стільці з кав'ярні, подекуди лежали циновки. На кузові автобуса чітко виднілися написи: «Щасливої дороги!», «Щасливої дороги, щасливого повернення!», «Бувайте здорові!», «О, хранителю мій!»

Американці не повірили, що ця машина прибула з Америки.

Автобус штовхали ногами, били кулаками, кувалдою — ніщо не допомагало.

— Стійте-но!..— сказав один і, ставши до присутніх спиною, підняв капот і помочився на мотор.

— Тепер працюватиме,— сказав він.

І справді, автобус одразу заторохкотів.

Увечері вкрай засмучений містер Гаррі Скотт, повернувшись до свого намету, відразу ж сів за листа. Генеральному директорові фірми «Інтернейшнл Хістер Корп.» він написав таке:

«У технічному відношенні турки розвинуті краще, ніж ми чи будь-які інші народи. Таємно від нас на своїх власних заводах вони виготовляють за невідомими нам схемами радіоприймачі, автомобілі, трактори, грузовики, і це своє виробництво вони приховують від усього світу.

Здавна відомі своєю силою, турки успішно примушують працювати: радіоприймачі — ударом кулака, автомобілі — штовханням ногою, трактори — ударом кувалди й штовханням, автобуси — мочінням у мотор. Цей технічний секрет перевершує секрет атомного ядра. Тому необхідно, щоб фірма негайно направила сюди досвідчених, технічно грамотних агентів, які змогли б викрасти цей секрет».

А У ВАШІЙ КРАЇНІ НЕМА ВІСЛЮКІВ?

Тримаючись рукою за щоку, немов у нього боліли зуби, і похитуючи головою, він увійшов до кімнати. З його вуст невпинно злітали слова:

— Ох, ми й осоромились, ох, і осоромились...

Я знав його як порядного і стриманого чоловіка. Тому дуже здивувався, коли він, зайшовши до мене, навіть не привітавшись, розпачливо повторював одне й те ж: «Ох, ми й осоромились...»

— Прошу, заходьте, сідайте, будь ласка,— сказав я.

— Осоромились, зганьбились...

— Як ви себе почуваєте?

— Як почуваю, питаєте? Хіба тепер це має значення? Осоромились ми... Ох, як осоромились!..

Мені подумалося, що з ним або з його сім'єю сталося якесь лихо.

— Зганьбили себе, куруша мідного не варті.

— Чому? В чім річ?..

— Що може бути гіршого?.. Старезного, паршивого віслюка всучити людині за дві з половиною тисячі лір!..

Я відступив крок назад, уважно подивився на нього: чи не здурів, бува? Мені стало навіть боязко, і я намірився покликати дружину, тому й запропонував:

— Може, вип'єте кави?

— Яка тут кава?! — відмовився він.— Ганьба... Паршивий, непідкований віслюк — і дві з половиною тисячі лір... Скажіть, чи вартий він того?

— Я ніколи не купував віслюка і не продавав. Не знаю...

— Друже мій, я теж не торгував віслюками, проте знаю, що віслюк не коштує дві з половиною тисячі лір...

— Може, у вас нервовий розлад?

— Розлад... Якщо вже з моїми нервами не все гаразд, то з чіми ж тоді гаразд? Скажіть, ви коли-небудь чули, щоб віслюк коштував дві з половиною тисячі?

— Та вже років з двадцять, чи й більше, я не бачив віслюка...

— Я вас питаю: може чи не може один поганий віслюк коштувати дві з половиною тисячі лір?

— Що тут казати, коли не знаю... Якщо віслюк здібний, то, певно, на стільки й потягне...

— Де там здібний, пане... Одне слово, віслюк... Промов не виголошує... Звичайнісінький віслюк... До того ж старий, та ще й шолудивий... А його продали людині за дві з половиною тисячі лір... Знаєте, що найгірше в цій справі? Те, що я був посередником.

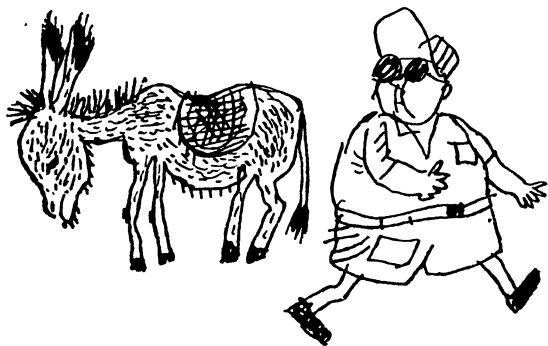
— А-а-а... Як же це сталося?

— І сам не збагну... Ви, мабуть, знаєте, що нас з дружиною було запрошено до Америки як представників Стамбульського університету. Прожили там цілий рік.

— Знаю.

— В Америці я познайомився з одним професором, і ми заприятелювали... Він мені багато в чому допоміг. Дуже порядний чоловік. Після мого повернення додому почали листуватися... Він — справжній друг Туреччини, дуже любить турків... Якимось він написав мені, що в Туреччину має приїхати його товариш, фахівець по старовинних килимах, який збирається провести дослідження у цій галузі й написати книжку. В своєму листі професор цікавився, чи зможу я допомогти йому в цій справі.

Я відповів, що з задоволенням зроблю для його товариша, фахівця по килимах, усе, що в моїх силах, аби тільки він приїхав під час моєї університетської відпуст-



ки. Оскільки ж той фахівець хотів відвідати Туреччину лише після того, як проведе свої дослідження в Індії та Ірані, то цей час мене влаштовував.

Спеціаліст по килимах приїхав у липні. Ще в Америці він узяв у професора мою адресу, телефони і з готелю подзвонив мені. Ми з ним зустрілися в його номері. Це був кремезний чолов'яга, схожий на єврея. Певне, німецький єврей, що осів в Америці.

З тих країн, в яких він побував раніше, він привіз з собою чотири чемодани, набиті саквами та килимами

машинної й ручної роботи, і все це з гордістю показав мені. Власне, в нього були не цілі килими й сакви, а клапти від них, і він був дуже задоволений, що йому пощастило зібрати стільки отих клаптів. За його словами, це були безцінні скарби. Так, наприклад, він запевняв, що шмат старовинного килима у три п'яді завширшки і п'ять-десять п'ядей завдовжки коштує щонайменше тридцять тисяч доларів. Сам же він похвалявся, що в якомусь іранському селі заплатив за такий шмат лише один долар. Більше того, злидений іранський селянин був дуже здивований і від радощів аж молився на американця, коли той заплатив йому вартість долара в туманах.

Я поцікавився, чому так дорого коштує клопоть старовинного килима. «Тому,— відповів він,— що на кожному квадратному сантиметрі такого килима налічується вісімдесят вузлів. Це — справжній шедевр». Він довго й з величезним захопленням розповідав мені багато чого цікавого про килими. Так від нього я дізнався, наприклад, що у всьому світі є лише один-єдиний килим, на кожен квадратний сантиметр якого припадає по сто вузлів, і що цей настінний килим знаходиться в якомусь музеї.

Він показав мені ще й вовняний килимок і, хитро всміхнувшись, додав, що заплатив за нього лише п'ятдесят центів, а цей килимок коштує не менше п'яти тисяч доларів.

«Як вам удається так задешево купувати такі цінні речі?» — запитав я.

«Сорок років займаюся цією справою,— з гордістю пояснив він,— і знаю чимало способів, як усе влаштувати».

Потім він розповів мені таке про свої способи, що я аж рота роззявив од здивування, бо зрозумів, що він і справді найбільший у світі авторитет з питань килимового мистецтва. Досить сказати, наприклад, що його ім'я красувалося на двох альбомах та трьох книжках про

килими і що йому належала найбагатша в світі колекція килимів.

Через день-два ми подалися до Анатолії, їздили по вілайєтах, повітах. У мечетях він фотографував на кольорову плівку найцінніші, на його думку, килими і весь час щось занотовував. У місцевих жителів купував старі сакви, килими машинного й ручного в'язання та інше. Він був незадоволений тим, що тутешні килими й рівняти не можна до індійських, афганських чи іранських, шматки яких він придбав. «У Туреччині є дуже цінні килими,— досадував він,— та ми ніяк не можемо на них натрапити».

Нарешті ми прибули в район археологічних розкопок. На порівняно невеликій площі розбили свої табори і старанно копирсалися в землі дві археологічні експедиції — американська і німецька. Вони перевернули тут увесь ґрунт догори дном, порозкидали кургани, розрили гори.

Розкопки велися майже по цілому повіту. То тут, то там бовваніли намети. Археологи вже знайшли кілька культурних шарів, що лежали один на одному. В них відбилася трьохтисячолітня історія людства — від десятого століття до нашої ери і аж дотепер. Розкопали кілька міст, палаців, поховань тощо.

Місце тут дуже цікаве, перспективне, тому й тягнуться сюди юрби туристів, що захоплюються історією та археологією. Туристів можна зустріти через кожних дватри кілометри — і групами, і поодинці.

Тут же сновигають і селяни з навколишніх сіл. Вони відкопують уламки стародавнього глиняного посуду і продають їх туристам. Черепки йдуть нарозхват. Навіть селянські діти стоять уздовж дороги і продають туристам знайдені в землі каблучки, розписані камінці, уламки античних ваз. Босоногі хлопчики й дівчатка ганяються за туристами, весь час вигукуючи: «Ван долар», «Ту долар...»

Я теж вирішив придбати собі щось на згадку, коли вже доля закинула мене в ці місця. Скоро я побачив перед собою світловолосу дівчинку років десяти з ручкою від глека та поряд з нею хлопчика, який тримав у руці голубий камінець, схожий на людську голівку. Я подумав, що цей голубий камінець можна буде вправити у каблучку.

«Скільки за нього хочеш, дитино?» — запитав я.

Дівчинка запросила за ручку від глека сорок лір, а хлопець за свій голубий камінець у формі людської голови — п'ятнадцять.

Не знаючи, дорого це чи дешево, я все ж сказав: «Дорого...»

Дівчинка та хлопчик, мов дорослі, почали розхвалювати свій товар. Хіба він може бути надто дорогим? Батько, мовляв, днями копав тут землю і знайшов усе це на п'ятиметровій глибні.

Я вже хотів було взяти, але мій американський товариш, спеціаліст з килимової справи, почав запевняти мене, що ці речі не мають ні історичної, ні археологічної цінності, і послався на те, нібито в країнах Сходу, де він побував, картина однаковісінька. «Скрізь ми бачимо одне і те ж,— сказав він.— Місця розкопок приваблюють багатьох туристів, і селяни користуються з цього. Що б їм до рук не потрапило, вони нав'язують туристам, видаючи за античний витвір. Хитруни-селяни так майстерно підробляють старожитності, що вводять в оману навіть знаменитих археологів, які за високу ціну скуповують у них усякий непотріб. А одному американцеві всучили навіть дохлу вівчарку, яку перед тим старанно поголили й запевнили, що то мумія короля.

Розповідаючи про цю махінацію, він хитро-хитро посміхався.

Проте слід сказати, що фальшиві вироби спритних селян шкода викидати геть, бо зроблені вони талановито, з великою майстерністю. Як, наприклад, отой ма-

лесенький голубий камінець у формі людської голівки, який тримав хлопчик... Хіба легко виробляти такі художні речі?..

Ми сіли в джип і поїхали далі. Стояла спека... Невдовзі побачили біля дороги дві чи три тополі й криницю. Хотіли було сісти в затінку, щоб перепочити. Аж бачимо, лежить під тополею якийсь літній селянин, відпочиває. Неподалік пасеться віслиук.

Ми привіталися з селянином і завели розмову. Я виступав у ролі перекладача.

«А що вирощують у цих селах?»

«Нічого тут не росте,— відповів селянин.— Раніше ми сіяли хліб, а коли почалися ці розкопки,— мабуть, уже років з двадцять тому,— селяни зледачили й нічого більше не сіють!..»

«І в інших краях те ж саме»,— зауважив американець.

«А з чого живуть тутешні селяни?» — поцікавився я.

«Відтоді, як стало модою викопувати з землі биті глечики, уламки каміння тощо, селяни перестали працювати в полі і зайнялись перекопуванням землі. І все, що знаходять під землею, продають іноземцям, які вештаються тут...»

«Таке ж саме і в інших краях»,— знову підтвердив американець.

«І повірте мені,— вів далі селянин,— розвелось чимало негідників, які за безцінь розпродують іноземцям справжні скарби нашої країни... Тут повідкопували такі кам'яні колони, такі поховання, що коли б усе це продати за належну ціну, то можна було б заново забудувати десять Туреччин... А цей іноземець, якого ти возиш? Та всі вони злодії... Понаграбовують наших старожитностей, і шукай вітра в полі. Розкрадають наші скарби, везуть їх у свої країни і будують за них величезні міста... Хто сам відкопує, хто скуповує те, що знаходять селяни, але загалом усі вони ошуканці й беруть скарби задарма».

«Таке саме і в інших місцях»,— підтакнув американець.

«Тепер уже й під землею, мабуть, нічого не залишилось,— не вгавав селянин.— А коли й залишилось, то май на увазі, що уряд нарешті прозрів і будь-кому розтягувати наші багатства не дозволить. І якщо цей іноземець теж краде, то він обкрадає уряд. А може, й сам уряд продає все за підходящою ціною...»

Американець знову підтвердив:

«Так, так... Це ж саме робиться і в інших місцях».

«Гаразд, а з чого ж тепер живуть селяни?»

«І не питай... Тут поблизу є шість сіл. Піди до кожної хати — і ганчірки драної не знайдеш. Ні склянки, ні глека, ні миски... Повсюди сама порожнеча...»

«Чому?»

«А ось чому. Бо все чисто продають отим туристам. В хатах і голки не залишилось. У кого що є — все перероблюють на старожитності й продають. Позакопують у землю, щоб воно підгнило, поіржавіло, а потім роблять з того шматки старожитностей. Весь навколишній люд мов з глузду з'їхав. Учора, дивлюсь, якесь хлопча, від горшка два вершка, підійшло до мого віслюка й поцупило з шиї дзвіночок. А тоді закопає його в землю, розумієш, а через якийсь час відкопає — і ось тобі старожитність... Молодиці в селах геть усі поставали антикварами: знайдуть невеличкий камінець, зроблять у ньому дірку, майстерно відшліфують і несуть на продаж як старовинне прясельце... З осячих підков роблять медалі, старовинні монети».

«Я ж вам казав,— знову озвався американець,— що в інших краях те ж саме робиться».

А я все допитувався в селянина:

«Ну, а ти з чого живеш? Чим промишляєш?»

«Перепродую віслюків...» — сказав він.

Потому дістав з криниці води і налив у корито, спеціально поставлене поблизу водопою. Коли віслюк почав

пити, американець раптом підвівся і підійшов до тварини. А ми з селянином тим часом розмовляли далі.

«І ти можеш жити з торгівлі віслюками?»

«Хвалити бога... Вже ось п'ять років живу з цього, аллах свідок».

«І скільки ж ти заробляєш?»

«Коли як... Залежно від віслюка...»

«За який час ти можеш продати одного віслюка?»

«І це коли як... Їноді, розумієш, не можу одного продати і за три місяці, і за п'ять. А буває, що за день продаю відразу три або й п'ять віслюків».

Тут підійшов до нас американець. Він був дуже збуджений.

«Слухайте,— промовив,— слухайте... На спині у віслюка висить шмат килима, ви бачили?»

Він говорив по-англійськи, і селянин нічого не розумів.

На віслюкові була стара, заяложена попона...

«Оця брудна ганчірка?» — здивувався я.

«Та це ж чудово! Шедевр... Поки ви тут розмовляли, я вивчав той килимок. Незвичайні кольори, прегарна робота... У квадратному сантиметрі рівно сто двадцять вузлів. Нічого схожого я не бачив... Щось незвичайне...»

«Може, купите?» — поцікавився я.

«Так, так, але... щоб селянин про це не здогадався... Я їх добре знаю... Схочеш купити у них старі, драні чуні, які вони ладні викинути на смітник, як починають переконувати, що й це дрантя має ціну, що воно стародавнє, і загнуть за них таку суму, що тільки держись. І слухати нічого не хочуть... Скільки їм не давай — все мало, все набавляють і набавляють ціну... Тому зробимо так, щоб селянин ні про що не здогадався...»

«Що каже твій гяур, про що мова?» — запитав селянин.

«Та так,— збрехав я,— каже, що йому сподобалося тут...»

«Що тут може подобатись? Кілька лисих горбів, і все...» — здивувався селянин.

«Пригадуєте, я вам казав, що знаю кілька способів дешево купувати,— сказав американець.— Так ось зараз скористаюся одним з них...»

«Як?»

«Ми не будемо казати, що нас цікавить килимок. Купимо віслюка. Селянин же не знає, скільки коштує килимок, от він і продасть свого віслюка разом з ним... Коли ж ми від'їдемо трохи, килимок знімемо, а віслюка відпустимо. Тепер скажіть селянинові, що я хочу купити в нього віслюка...»

«Ти продаєш цього віслюка?» — запитав я.

«Еге ж... Продаю...»

«Скільки ж хочеш за нього?»

«А це — хто купуватиме...»

«Якщо, скажімо, ми його купимо?..»

Селянин засміявся:

«Ви жартуєте з мене? Навіщо ж таким панам, як ви, мій віслюк?»

«Що вдієш, любий?.. Купуємо ми цього віслюка — і край. За скільки віддаси?»

«Залежно від покупця... Ти його купуєш чи цей невірний?»

«Він...»

«А хто це такий?»

«Американець...»

«Хм-м-м... Слухай, а ти поясни йому, що віслюк дуже старий і ні на що не придатний».

Я сказав це американцю. А він аж зрадів:

«Так це ж дуже добре. Дешево, значить, віддасть...»

«Хай буде плішивий, він згоден», — мовив я до селянина.

«Соромно ж перед американцем, друже, — озвався селянин. — Він повезе його в Америку і там скаже, що турки його обдурили».

Усе це я передав американцю.

«Турецький селянин — дуже проста й справедлива людина, — відповів він. — Десь в іншій країні віслюка б негайно продали. Напевно, цей чоловік має добре серце, я йому непогано заплачу».

«Американець згоден», — сказав я селянинові.

«Гаразд, пане, але цей віслюк до Америки не дотягне, одубіє дорогою. До того ж він шолудивий. Один бік у нього весь узявся струпом...»

«Ну, що тобі, слухай... людина хоче купити...»

«Аллах, аллах... Та це ж навіть і не віслючка... І що він робитиме з цією здохлятиною?»

«Чого тобі сушити голову?.. Краще думай, скільки запросити за нього... За скільки ж ти його продаси?»

«Цікаво дізнатися, — сказав селянин, — ти спитай в того американського пана, хіба в його країні нема віслюків?..»

«Селянин цікавиться, — звернувся я до американця, — чи справді у вашій країні нема віслюків?»

Американець трохи замислився і відповів:

«Є, але таких нема, так і скажіть...»

«Гм-м-м... Виходить, американські віслюки йому не до вподоби, і він хоче мати турецького. Що ж вдієш, візьму гріх на душу... Я розказав про всі вади тварини... Нічого не втаїв про цього шолудивого віслюка... Якщо так, продаю...»

«За скільки?»

«Як для вас — за десять тисяч...»

«Що-о-о? Ти з глузду з'їхав чи й зовсім здурів? Адже чистопородний арабський скакун коштує дві-три тисячі лір...»

«В такому разі навщо йому віслюк? Хай купує собі арабського скакуна...»

Коли я переклав американцю, що селянин заправив за віслюка десять тисяч лір, той відповів:

«А не я вам казав, що тільки-но справа доходить до купівлі, вони завжди отак... Заломлюють 'карколёмну ціну, щоб продати товар якнайдорожче. А якби ми сказали, що хочемо купити килимок, він запросив би сто тисяч. Нехай я згоден на ті десять тисяч, але як тільки він збагне, що я вже ладен їх дати, він одразу ж назве двадцять тисяч. Якщо я згоджуся й на двадцять, то він запросить п'ятдесят... Тому слід торгуватися до останнього...»

«Скажи по правді,— звернувся я до селянина,— а за скільки ти сам купив цього віслюка?»

«Брехати не буду,— відповів селянин,— аллах свідок, що не брешу... Я купив цього віслюка за п'ять лір, щоб пошити з його шкіри чаріки. Не сьогодні-завтра він здохне, і я обдеру його... Ні на що інше він не годиться...»

«Ну й совість же в тебе... І як ото можна продавати віслюка за десять тисяч, коли сам заплатив за нього лише п'ять лір?»

«Друже мій, я його не продавав, ви самі захотіли купити... Я сказав, що він старий, та американцеві байдуже. Кажу — шолудивий, а він і згоден... Що це не віслючка — він теж згоден. Кажу, що й до завтра не дотягне, здохне дорогою, а він: «От і добре»... А-а-а забув: цей віслюк ще й кульгавий, припадає на задню ногу...»

«Нічого...»

«Бачиш? Виходить, що віслюк має таки добрячу ціну, тільки я того не відаю. Інакше навіщо б цьому американському гяурові купувати такого старого, плішивого і кульгавого віслюка, до того ж самця?.. Чи не так? Десять тисяч, і не менше... Дешевше не віддам...»

Я до американця:

«Дешевше не віддасть... То, може, заплатимо десять тисяч?»

«Як згодимося на це, то він запросить двадцять... Торгуйтеся ж...»

Ми торгувалися цілі дві години. Раз по раз вдавали, що передумали купувати, відходили вбік. А селянин усе правив свою ціну. Тоді ми поверталися й торгувалися далі... А він:

«Я знав, що ви повернетесь...»

«Звідки ти знав?»

«Хіба ж не видно? Ви так ухопилися за цього віслюка, що нікуди не подінетесь...»

Я звелів шоферові від'їхати трохи вперед і там зачекати нас. Відійшовши подалі від селянина, ми відпустили б віслюка, сіли б у машину й поїхали далі.

Хай там як, пане, нарешті ми зійшлися на двох з половиною тисячах, і американець тут же заплатив їх селянинові. А той зняв зі спини віслюка попону, передав повідок нам у руки і промовив:

«Беріть на здоров'ячко!..»

Потім додав:

«Продешевив я таки з цим старим і плішивим віслюком, та хай вже так... Що ж, користуйтеся...»

Очі в американця округлилися, він пильно дивився на попону в руках селянина. Як тепер бути? Потім сказав мені:

«Слухайте. Ми вдамо, що все гаразд, відійдемо трохи, а потім, мов і не було нічого, повернемося й скажемо селянинові, що у віслюка мерзне спина, хай віддасть нам цю попону... Тільки ви не кажіть, що ми того віслюка купили через оцей клопот...»

Узявши віслюка за повідок, ми пішли. Сказати точніше — ледве поповзли... Американець штовхає тварину ззаду, я тягну за мотузку спереду, а віслюк ні з місця... У нього, мабуть, не було вже сили й кроку зробити... Якби нам пощастило взяти у селянина попону, то віслюка ми тут би й залишили...

З великими труднощами ми проштовхнули віслюка кроків на двадцять-тридцять, як почули ззаду голос селянина.

«Стійте, зачекайте, ви забули...» — гукав він.

Боже милостивий! Як ми зраділи — селянин сам несе нам попону... Ось він підбіг до нас і каже:

«Слухайте, та ви ж забули шворинь з кільцем. За що ж прив'язуватимете віслюка, коли привезете в Америку? Ви їй не подумали! Хто ж отак купує віслюка? Нетямущі ви в цій справі...»

Ми взяли залізний шворинь з кільцем на кінці... Тоді американець і каже:

«Тепер уже час, просіть килимок... Тільки так, щоб селянин не розкумекав, що й до чого... Мовляв, дай нам цю брудну ганчірку...»

Я до селянина:

«Віслук дуже кволий і хворобливий... Шкода, замерзне дорогою. Ти накривав його спину якимсь клаптем, дай нам ту брудну ганчірку, ми теж накинемо йому на спину...»

«Ні-і-і... попону віддати не можу,— заперечив селянин.— Ви купили в мене віслюка, а не попону...»

«Так, віслюка, а попоною його прикриємо. До того ж вона вже стара і брудна... І нічого не варта».

«Авжеж, стара й брудна... І грошей ніяких не варта... Але не віддам...»

«Чому?»

«Не віддам, пане, і все... Ця попона — пам'ять про батька, віддати її неможливо... Від батька й діда тільки вона й зосталася... Не віддам...»

Я сказав американцю, що селянин її не віддає, бо це пам'ять про його батька. Він попросив, щоб я запитав у селянина, чи вона йому справді потрібна.

«Ну, навіщо тобі цей шматок брудної ганчірки, га?»

Селянин посерйознішав:

«Що значить «навіщо»? Тепер я куплю собі ще одного шолудивого віслюка і вкрию йому спину цією попоною. А якщо знову пощастить зустріти таких диваків, як ви, то і його продам з божою поміччю. Ця попона

приносить мені щастя, багато щастя... Я й так задарма віддав вам залізний шворінь. Хоч слово сказав про це?»

«Друже, ми заплатимо тобі за попону кілька курушів, тільки віддай її, щоб накрити тварину...»

«Та змилуйся, що ти верзеш? Як же без неї я віслюків продаватиму? Вже ось п'ять років продаю їх завдяки цій попоні... Ну, бувай... Нехай щастить тобі з віслюком...»

Відійшовши кілька кроків, селянин голосно порадив:

«Якщо надумаете покинути віслюка, то не тягніть його далеко, щоб я не дуже втомився, коли піду за ним...»

Ми залишили віслюка на місці, а самі попленталися до нашого джипа.

Американець мені й каже:

«В інших краях такого нема, і це трапляється зі мною вперше. Усі вони однакові, але тут випадок особливий...»

Ми сіли в машину. Американець тримав у руках залізний шворінь.

«Що ви з ним робитимете?» — запитав я.

«Візьму собі на згадку, покладу до колекції килимів,— відповів американець.— Шворінь цей дуже цінний — адже ми його дешево купили, всього за дві з половиною тисячі лір...»

Ох, осоромилися ми перед усім світом, осоромились!..

З цими словами оповідач ухопився за голову і стояв отак посеред кімнати.

ОБОВ'ЯЗОК ПЕРЕД БАТЬКІВЩИНОЮ

В'язниця схвилювалася, новина облетіла всі камери.

— Ти чув, Вазеліна Іхсана зловили?..

— Ти що?

— Будь я негідником, правда...

— Слухай, і як же це так, адже він зарікався...

— Скільки вже років, як займається кавовою справою.

— Мабуть, років з десять не потрапляв до в'язниці.

— Не вірте, це брехня.

— Ні, не брехня, мій друже, його привезли прямо з суду ввечері, я сам його бачив під дверима. Він уже і в лазні був, а тепер його навіть відправили до карантину...

— Бач, як воно виходить, га... Він, певне, й дорогу до в'язниці забув, а його знову схопили й привели... отак...

— Слухай, друже, а хто такий цей Вазелін Іхсан?

— Ви його не знаєте, бо жовтороті. А я його знаю ще по камері старої в'язниці.

— Тоді цієї в'язниці не було. Була лише стара, зрозумів?.. І ми там сиділи...

— Він дуже сильний... Сильнішого й нема...

Після двотижневого карантину Вазеліна Іхсана посадили в одну з камер другого відділення в'язниці. Його знали всі літні рецидивісти.

— Хай минеться погане, друже Іхсане!..

— Ласкаво просимо, друже Іхсане.

— На чому спіймався, друже Іхсане?..

Тут же, в камері, нагріли чаю, почаювали. Вазелін Іхсан недбало кинув на чайний піднос столірову банку. Знову заварили міцного чаю.

Вазелін Іхсан почав розповідати, як його схопили. Навпроти нього сидів Нурі-бей — один з постійних в'язнів цієї привілейованої камери, засуджений на вісім років за зловживання по службі. Вазелін Іхсан, якому вже було за п'ятдесят, ніби й не бачив тих, що зібралися в гурт навколо нього, і вів свою розповідь, звертаючись лише до свого приятеля Нурі-бея, який перебирав перламутрові чотки. На ньому були пантофлі й халат кольору гнилої вишні.

— Як же це сталося, брате мій Іхсан-бею? — запитав Нурі.

— Слово честі, мій друже, ти ніколи не повіриш, скажеш — брехня.. Бо й сам я не можу повірити в ту пригоду. Ось уже кілька років, як голова моя вкрилася сивиною, розумієш, але такого ще не бувало. Ти сміятимешся, коли я скажу, що мене схопили в ту мить, коли я виходив з мечеті, але так воно й було, клянуся тобі... Цього разу я опинився тут, бо виконував свій обов'язок перед батьківщиною, розумієш.

У мене є кав'ярня, в якій я й працюю, розумієш... Одного дня зайшли до мене двоє з таємної поліції й кажуть: «Тебе через якусь там дрібницю викликають



в управління». Старих поліцейських я знав усіх... Ці ж були нові, розумієш, їх я не знав... Не об'ївся ж я гірких баклажанів... Звичайно, я пішов з ними... Дивлюсь, а там — Добряга Хайдар... Давно колись, ще замолоду, розумієш, він був таємним поліцейським, а тепер став старшим комісаром... Він трохи косить на одне око і дивиться на всіх дуже вже млосним поглядом, за що його й прозвали Добрягою... Насправді ж, аллах свідок, він гірший від гіркого перцю, розумієш...

«Маєш до мене якусь справу, брате?» — звернувся я до Добряги Хайдара. «Прошу, сідай, Іхсане», — у відповідь запропонував він і показав на стілець.

З тону, яким було промовлене оте «прошу, сідай», я вловив, що тут щось не те. Інакше мій знайомий Добряга Хайдар одразу ж затопив би мені в пику і почав би лаятись останніми словами.

Я сів і до нього: «Знаєш, брате, я цілком зав'язав; покаюся і виправився. До старого буття нема вороття». — «Маю до тебе справу», — сказав Хайдар-бей.

Я зніяковів. Які можуть бути до мене справи? Адже за останнє своє діло я геть-чисто з усіма розплатився і на власний пай відкрив кав'ярню.

«Брате мій, — сказав я Хайдар-бею, — розумієш, ще тоді, коли я мав «лівий» заробіток, я з усіма розрахувався до куруша і завдяки тобі не повертався більше до старого, що мене і врятувало. За давністю часу старі рахунки закрито, що ж тобі тепер від мене треба?»

Коли я промовив такі нелюб'язні слова в цій делікатній установі, він мені й каже: «Старі рахунки закрито, й можеш більше не розгортати своїх зошитів. А тебе я запросив сюди для того, щоб ти виконав свій обов'язок перед батьківщиною».

А що я знаю про обов'язок перед батьківщиною? Військова служба? Звичайно! Виходить, мене викликали сюди для того, щоб узяти в армію.

«Слухай-но, друже, — промовив я до Добряги Хайдара, — ладен цілувати твої п'ятки, але я вже виконав свій обов'язок перед батьківщиною — відслужив своє у флоті, рівно шість років, день у день, як не рахувати тих місяців, що провів у підвалі, коли мене заарештовували. Саме через те, що я не раз намагався дезертирувати, мені й довелося, дякуючи аллахові, виконувати свій обов'язок перед батьківщиною аж цілих шість років. А тепер уже мені за п'ятдесят, брате мій, то якого ж іще обов'язку перед батьківщиною ти хочеш від мене?»

Коли я все це сказав, розумієш, Добряга Хайдар пригостив мене кавою, ще й сигарету дав. Отоді я й змики- тив, розумієш, якого саме обов'язку перед батьківщиною вони хочуть від мене: щоб я придивлявся до своїх відві- дувачів. Адже в мене — кав'ярня, і кожного відвідувача добре видно...

«Брате мій,— озвався я,— якщо ти маєш на увазі щось особливе, коли ведеш мову про обов'язок перед батьківщиною, то скажи відверто, будь ласка, я — до твоїх послуг... Вважай, що моя кав'ярня — це й твоя ка- в'ярня...»

«Ти не так зрозумів,— відповів Добряга Хайдар.— На цей раз твій обов'язок перед батьківщиною — не військо- ва служба, а зовсім інше... Це — обов'язок перед краї- ною... Тепер ти, з божою допомогою, повинен врятувати честь нашої країни і уряду... Нашому урядові ти так потрібен, що і слів не вистачає сказати про це...»

«Слухай, друже,— мовив я,— ти мастак хитрувати. Благаю тебе, брате, ну навіщо могутньому урядові по- трібен такий старий кишеньковий злодій, як я?»

«Це справа уряду,— вів своє Добряга Хайдар,— а такі справи ніколи не бувають зрозумілими. Б'є година, і стає потрібним кожен співвітчизник. Тепер ось і про тебе згадали, адже ти теж співвітчизник, і уряд чекає, щоб ти виконав свій обов'язок перед батьківщиною».

«Будь ласка, друже,— сказав я.— Якщо йдеться про обов'язок перед батьківщиною, то, розумієш, я й крізь вушко голки пролізу, а треба буде — то й померти гото- вий...»

Ось тоді Добряга Хайдар і розкрив мені суть справи. Розумієш, до нас у країну прибула досить численна іно- земна делегація. Тут тобі й американець, і німець, і дат- чанин, і француз — люду з усіх усюд понаїжджало... Се- ред них і торговець, і лікар, і інженер, і професор, і вся- кі інші... Вони хотіли побувати в усіх куточках країни, придивитися до всього, щоб потім надати грошову

допомогу нашому урядові, розумієш... Але куди б не поїхала ця делегація, їй ніщо в нас не подобалося. Зайшла мова про ліс — їй не до вподоби наша лісова промисловість, розумієш... Про заводи й фабрики — і вони не такі, розумієш... Тому й осоромився наш уряд перед іноземцями... І вирішив утнути ще щось таке, щоб воно сподобалося іноземній делегації...

Розповів мені Добряга Хайдар про цю халепу та й каже: «Тепер справа за тобою, Іхсанчику мій, це й є твій обов'язок перед батьківщиною».

Я зрозумів, що наш уряд не зміг показати іноземцям нічого такого, щоб їм сподобалося, тому він вирішив, хай вони побачать злочинство, і тепер йому потрібна моя послуга.

«Зрозуміло, брате мій,— сказав я Добрязі Хайдару,— ми їм покажемо злочинство найвищого класу. Тоді іноземна делегація скаже: «Хоч усе інше й погано, але злочинство тут на високому рівні» — і матиме задоволення від наших крадіжок...» — «Приблизно так,— промовив Хайдар.— Тепер ми їм доведемо, що в нас дуже сильна поліція, яка чудово працює». — «Важке це діло, друже...» — зауважив я. «Так, важке,— погодився Добряга Хайдар,— тому ми тебе й викликали... Тепер ти нам допоможеш як старий рецидивіст, відомий кишеньковий злодій, досвідчений грабіжник і тим самим виконаєш свій обов'язок перед батьківщиною...»

Від пропозиції Добряги Хайдара в мене аж в голові замакітрилось. «Тобто як це так?» — питаю.

І він пояснив. Мені покажуть готель, де зупинилась делегація, познайомлять з її членами, розумієш... А я повинен буду обікрасти їх, обікрати до нитки, розумієш. Вони, звісно, зарепетують: «Вай, обікрали!..» І поспішать до поліції. А там їм скажуть: «Не турбуйтеся, поліцейську службу в нас поставлено добре, за якихось п'ять хвилин ми злодіїв зловимо». Розумієш?.. Крадене я зразу ж віддам у поліцію, й іноземці негайно одержать назад

свої речі. Поліцейський ще й примовить: «Будь ласка, ось ваше добро!» Вони ж, розумієш, аж остовпіють від захоплення чіткою роботою нашої поліції.

Оце так! А щоб тобі пуття не було з твоєю милістю, Добряго Хайдаре!..

«Не зможу я, брате»,— почав благодіяти я. «Чому?» — запитав він. «По-перше,— кажу,— через те, що вже давно кинув це діло... Відвик... Не зможу...» — «Нічого, вкрадеш...» — запевнив він. «Зарікся ж я...» — «На твій зарок мені наплювати, сину мій Іхсане...» — відповів він. «Серед молодих же є чимало вправних злодіїв, брате,— пояснив я,— доручить їм цей обов'язок перед батьківщиною, і вони впораються краще од мене...» — «Молоді злодії — то все покидьки й негідники,— відрізав він.— На них покластися не можна. Красти вони вміють: вкрадуть, пограбують, але до нас нічого не принесуть — повтікають... А тоді шукай вітра в полі... Похвалимося перед іноземцями своєю поліцією і тут же сядемо в калюжу. Ні! Нам потрібен чесний злодій, такий, як ти!» — «Вибач, брате, дякую за довір'я, ноги твої ладен цілувати, але не зможу»,— наполягав я на своєму. «Тобі видніше, Іхсане, але тоді не нарікай на мене. Якщо не виконаєш свого обов'язку перед батьківщиною, я влаштую наскок на твою кав'ярню. Адже нам відомо, що там процвітає картярство і що ти торгуєш наркотиками... Отже, подумай, тобі видніше...»

Я збагнув, що діватися нікуди, і погодився. Потім кажу: «Але за спасибі я виконувати свій обов'язок перед батьківщиною не буду... Принесу вам крадене, віддам, а що сам матиму з того?»

Добряго Хайдар розсердився і гримнув на мене: «Як тобі не соромно казати про гроші, коли йдеться про обов'язок перед батьківщиною?» — «Не сердься, брате,— відповів я,— ти ж сам, наприклад, своєю службою у поліції виконуєш обов'язок перед батьківщиною, проте щомісяця одержуєш за це платню. Або, скажімо, депутати — хіба

задарма виконували б вони свій обов'язок перед батьківщиною? Дружба дружбою, а служба службою... Одне діло — духовні справи, і зовсім інше — земні... Одне діло — обов'язок перед батьківщиною, а зовсім інше — платня..» — «Ну, гаразд, гаразд,— примирливо сказав він.— Від сьогодні роби в своїй кав'ярні що хочеш... Тільки не забувай: щó б ти не поцупив у делегації, не гаючи часу, принось сюди, щоб ми могли повернути іноземцям, замиливши їм очі, мовляв, ми самі все знайшли». — «Що ж, згоден...»

Він дав мені адресу готелю, де зупинилася іноземна делегація, розказав, що в неї є, показав фотографії.

«Ну, аллах тобі в поміч... Послужимо, Іхсане, батьківщині, вся надія на тебе... Було б чудово, якби тобі пощастило обібрати керівника делегації... А тепер — з богом... Іди...»

Брате мій, доручена мені справа була дуже легкою, для мене — раз плюнути. Пішов я до готелю й почав стежити. Надвечір дивлюсь — виходять. Глянув на фотографію — так, ось керівник делегації, а поруч його мадам... Недовго думаючи, я до нього, притиснувся якнайближче, щоб намацати місце, де лежить гаманець. Так... зрозуміло... Потім притиснувся вдруге і витягнув гаманець. Не забув, виявляється, старої навички. І мерщій дремував у людський натовп на площі Таксім... Відкрив гаманець, і — о боже! — ціла купа ненаших грошей... Аллах свідок, шайтан мене не спокусив, відніс їх у поліцію, не взяв собі й куруша, розумієш... Добряга Хайдар, побачивши мене, зрадів, обійняв і аж поцілував у лоба.

«Де це ти пропадаєш, мій брате? Браво! Ти врятував нашу честь...» — сказав він.

А за п'ять хвилин до мене тут побував керівник іноземної делегації, який заявив, що в нього вкрали гама-

нець... У поліції його заспокоїли, мовляв, не турбуйся, ще до завтра ми його знайдемо, адже поліція в нас на висоті.

«Свій обов'язок перед батьківщиною я виконав,— сказав я Добрязі Хайдару,— а тепер будьте здорові...» — «Постривай,— відказав він,— цього мало, будеш увесь час їх грабувати...» — «Брате, змилуйся... Адже так я можу й звикнути до крадіжок і тоді не стримаюсь»,— відмовлявся я, але він і слухати не хотів, розумієш...

І почав я обкрадати членів тієї іноземної делегації... Якось одного типа до нитки обчистив... Забрав у нього не тільки гаманець, але й ключі, носовичок, запальничку, сигарети, з кишені штанів витягнув дрібні монети, зняв значок з піджака, а він, роззява, й не помітив нічого. Якби я штани з нього зняв, то й цього не помітив би... Потім я сказав собі: «Ану, Іхсане, зріж-но ще й гудзики...» Розумієш, жодного гудзика не залишилось на його одязі.

Упорався з ним — і прямо в поліцію. Висипав усе перед Добрягою Хайдаром. А він: «Браво, друже Іхсане, ти мені подобаєшся. Правильним шляхом ідеш...»

Одне слово, брате, впродовж двох тижнів обкрадав я чоловіків та жінок їхніх. Мені здавалося, що я, наче той хірург, міг би з божою допомогою відрізати в них легені, та іноземці не відали б нічого, аж поки не пішли б на рентген,— так би й жили, бідолашні, без легенів, розумієш...

«Брате мій,— звернувся я до Добряги Хайдара.— Відпусти мене, інакше я вкраду в цього керівника делегації його легені з печінкою й селезінкою...»

Добряга Хайдар лише засміявся у відповідь...

Слухай далі, брате. У складі делегації була жінка, то я, прости мене боже, відкрив її сумочку, яку вона завжди носила з собою, все повиймав і віддав Добрязі Хайдару. А вона, розумієш, не пішла в поліцію і не

заявила про крадіжку... Тоді один з поліцейських, який знав іноземну мову, подзвонив по телефону:

«Пробачте, у вас нічого не вкрали?» — запитав він у делегації. «Нічого», — почув у відповідь. «Подивіться гарненько, напевно, щось украли...» — вів далі поліцейський.

Коли вони там добре роздивилися, то подзвонили в поліцію і сказали: «Так, обчистили сумочку в нашої дами...» — «І там був рожевий носовичок, чи не так?» — «Так, був... Але... звідки ви це знаєте?» — «Бо наша поліція — то ж сила! Ми все знаємо...»

Ти лише поглянь на цю силу нашої поліції, друже. Людину ще не пограбували, а з поліції її вже повідомляють, що затримали злодія, який її пограбує...

Перед від'їздом делегації один з наших газетярів запитав: «Що вам у нас найбільше сподобалося?»

Керівник делегації, як людина тактовна, не відповів нічого. Замість нього вихопився хтось з кореспондентів: «У нас дуже сильна поліція...»

Тоді не втримався й керівник делегації:

«Нас тут дев'ятеро, — сказав він. — Ми провели в Стамбулі два тижні, і кожного з нас обкрадали по дев'яносто разів... Ваша поліція сильна, але злодії ще сильніші...»

Наступного ж дня газети написали таке: «Керівник іноземної делегації заявив, що в Туреччині процвітає злодійство...»

Чи моя в тому вина? — скажи мені, друже. Але поліція розсердилася. Вай!.. І схопили мене... Вони ж самі звеліли: «Пограбууй!» І я грабував... Вони казали, що це мій обов'язок перед батьківщиною, розумієш, потім розпрощалися зі мною... І ось заарештували. Я — до Добряги Хайдара: «Розповім, — пригрозив йому, — про всю цю історію судді...» А він: «Слухай-но, якщо зробиш таке, звалю на тебе всі нерозкриті справи про пограбування, а їх у мене сотні. Будеш опиратися — запишу все у протоколі, і засудять тебе на тисячу років...»

Оце й все, мій брате... На суді я ані слова, мов води у рот набрав... Мені й припаяли два роки, розумієш...

— Пролетять — і не побачиш,— утішив Вазеліна Іхсана один із слухачів.— На одному боці полежиш, потім — на другому і незчуєшся, як минуть два роки.

— Це так,— з сумом відказав Вазелін Іхсан,— але ж чи годиться в моєму віці сидіти отут... Слава богу, що осудили мене всього на два роки. На цей строк я й справді завинив, дякуючи батьківщині...

АГЕНТ ОХ-13

Багато років шпигував він на Далекому Сході, в північних країнах і на Середньому Сході, виконав чимало важливих завдань. Він був найвидатнішим шпигуном своєї країни і мав у цій справі такі неперевершені успіхи, що ще за життя вписав своє ім'я в історію світового шпигунства.

Це був чоловік похилого віку, але виглядав молодо, завжди стрункий, підтягнутий. Думаючи, що він спроможний на ще більші успіхи, керівники його країни доручили йому особливо важливе завдання й направили до Туреччини.

У шпигунській організації своєї країни він мав кличку ОХ-13, а для роботи в Туреччині взяв собі ім'я Річарда Велінга. Вирушаючи до тієї чи іншої країни, агент ОХ-13 насамперед вивчав її мову. І перше, ніж поїхати до Туреччини, вивчив турецьку. Він був дуже здібний до мов, але все ж йому довелося пожити кілька місяців у країні, щоб пристойно розмовляти.

Відомо, що для досконального оволодіння іноземною мовою слід одружитися з корінною жителькою тієї країни. Тому й Річард Велінг, прагнучи якнайкраще виконати секретне завдання, змушений був одружитися з

туркенею. Це не тільки давало йому змогу чудово оволодіти турецькою мовою, але й забезпечувало успіх всієї роботи. Він знайшов собі молодицю. Але батьки її запротестували й почали вимагати, щоб він прийняв мусульманство. Інакше, мовляв, дочки за нього не віддадуть.

Річарду Велінгу було однаково, ким стати — мусульманином, іудеєм, християнином чи буддистом. Проте обережність йому не завадила б. Для уславленого агента ОХ-13 і справді могло не існувати різниці між релігіями, але слід було б знати, що навертання до мусульманства пов'язане для чоловіків з певними незручностями... В ім'я одержаного завдання пан Річард Велінг погодився на операцію, яка через його вік була для нього досить важкою. Але він мужньо стерпів увесь релігійний ритуал і замість Річарда Велінга став називатись Решадам Велі. Так Решад Велі створив для себе сприятливу обстановку, щоб спокійно працювати.

Хоча й нечасто, але трапляється, що зміна оточення змінює й саму людину. Перехід у мусульманство, життя в гущі турецького народу, одруження на туркені — все це раптом змінило світогляд Решада Велі. Він зрозумів, що повинен бути доброзичливим до людей, з якими разом жив і близько познайомився. Уславлений шпигун з багаторічним стажем уперше в житті відчув огиду до своєї професії. Він не міг чинити нічого поганого цим щиросердим людям. Важко повірити, щоб скам'яніле за сорок років серце шпигуна раптом пом'якшало, але, як то кажуть, немає правил без винятку. І таким винятком став Решад Велі. Місцеві щиросерді люди дуже його розчулили.

Він вирішив піти до органів контррозвідки, розкритися перед ними, розповісти про своє таємне завдання й відмовитися від шпигунства, щоб потім щасливо жити з коханою дружиною серед привітних, щиросердих людей.

І ось одного дня в післяобідню пору попрямував він до управління контррозвідки. Зайшов у приміщення

і якийсь час ходив коридорами. Йому думалося, що як тільки визнають, хто він є насправді, то дуже здивуються і, можливо, негайно ж його заарештують. А потім на довгі роки відправлять у заслання... І він ішов на все це свідомо.

На першому поверсі агент зазирнув до якоїсь кімнати. Чиновник за столом поцікавився, що йому треба. Решад Велі вирішив розповісти про все зразу, тому, не чекаючи нових запитань, назвав країну, на яку працював, своє справжнє ім'я й мету перебування тут.



Назва тієї великої країни подіяла на чиновника магічно, і він навіть уваги не звернув на слово «шпигун». А може, й зовсім його не розчув, бо саме думав про ту велику країну...

Не помітивши на обличчі чиновника здивування, Решад Велі повторив, що він шпигун такої-то країни.

Раптом чиновник підвівся й, подавши йому руку, промовив:

— Приємно познайомитись з вами, ефендім. Сідайте, будь ласка,— і показав на вільний стілець.

Так, так, Решад Велі не помилився в цих людях. Вони настільки лагідні, що навіть шпигуна зустрічають при-
вітно, запрошують сісти.

Він сів, і високопоставлений чиновник запропонував йому сигарету.

— Я відомий під кличкою «Агент ОХ-13», моє справжнє ім'я Річард Велінг,— ще раз сказав він.

— Вам щось треба від нас? — запитав чиновник, почувши його справжнє ім'я й дізнавшись про мету перебування в країні.

Решад Велі чекав, що чиновник здивується, але здивувався цього разу сам. Він вирішив, що його не зрозуміли, й вигукнув:

— Я — шпигун!

— А-а-а, от і гаразд,— відповів чиновник і, подумавши трохи, поцікавився знову: — Ви щось хочете від нас? — А тоді, не чекаючи на відповідь, поклав йому руку на плече й порадив: — У такому разі підніміться на другий поверх, кімната триста тридцять вісім, і зверніться до чиновника канцелярії.

Решад Велі пішов туди й пояснив, що він диверсант іноземної держави. З серйозним виглядом вислухавши його, чиновник запитав:

— Який саме диверсант? Тобто в якій галузі працюєте?

— Саботаж, а ще більше — підривна справа,— відповів Решад Велі.

— Ця галузь у нас цілком укомплектована, і є навіть зайві люди,— пояснив чиновник.— Взяти вас на роботу не можемо...

Нерви розвідника, який десятки років мав холодне серце, не витримали, і він майже крикнув:

— Кажу вам, що я шпигун!

— Можливо,— спокійно відказав службовець,— та що мені до того? Хочете, щоб ми вам сприяли?

— Кажу ж вам, що я агент. Хіба це нікому не цікаво? Я розкрию всі секретні плани...

— Ага-а-а, це інша річ,— сказав чиновник.— У такому разі вам треба пройти на третій поверх. Зайдіть до чиновника в кінці коридора праворуч. Підривна справа в його віданні.

Решад Велі побіг до вказаної кімнати й прямо з порога:

— Бей-ефенді, я шпигун!

Не відриваючись від паперів, чиновник запитав:

— Хто вас сюди послав?

— Я сам прийшов.

Чиновник підвів голову й запитав знову:

— Хто вас направив саме до мене?

— Ваш колега з триста тридцять восьмої кімнати. Він сказав, що підривна справа у вашому віданні.

— Це так, але що саме ви маєте на увазі?

— Наприклад, висаджування у повітря мостів...

— Мости, кажете?

— Так.

— Вас направили не за адресою, пане. Ми відаємо підривною справою, це так, але висаджування мостів — не наше діло...

— Гаразд, до кого ж мені звернутись?

Не знаючи, що сказати, чиновник кінчиком пера почав колупатися в зубах.

— Мости... мости... мости...— бурмотів він.— Підніміться на четвертий поверх і запитайте, хто займається мостами.

— А там знають?

— Ясна річ...

Відомий розвідник зробив так, як йому сказали. Від початку й до кінця розповів чиновникові, який відав диверсіями на мостах, що він іноземний шпигун і що його направили сюди для диверсійної роботи, тобто для висаджування у повітря мостів. Чиновник вислухав його дуже уважно, а тоді запитав:

— Яких саме мостів?

Решаду Велі здалося, що зараз він сам вибухне, але він стримався й відповів:

— Звичайних мостів...

Чиновник спокійно вів далі:

— Тобто дерев'яних чи бетонних? А може, кам'яних, залізних, підвісних? Пішохідних чи залізничних? Мостів усяких багато... А у нас різними мостами займаються різні відділи.

— Мене цікавлять переважно залізні,— сказав розвідник.

— А-а-а, тепер зрозуміло. Так ви не туди потрапили. Підніміться, будь ласка, на п'ятій поверх. Знайдіть шістсот першу кімнату. Передайте від мене привіт чиновникові, який там сидить. Він розгляне вашу справу.

Сповнений надією, Решад Велі, або Річард Велінг, зайшов до вказаної кімнати на п'ятому поверсі. Там він знову розповів усе від початку до кінця. І мовчки чекав відповіді. Високопоставлений чиновник також мовчав, певне, думав, як йому бути. Потім підняв телефонну трубку і почав з кимось радитись.

— Бей-ефенді, тут до мене прийшов один, каже, що шпигун і займається підривною справою, переважно висаджуванням у повітря залізних мостів. Що з ним робити?

Решад Велі подумав, що тепер усе з'ясувалося, зараз його схоплять і поведуть на допит. Тим часом службовець мовив: «Слухаю, ефендім» — і поклав трубку. Потім звернувся до агента:

— Найкраще зробіть так, як порадив директор. Підніміться на останній поверх, там є Хашім-бей. До нього й зверніться...

Решад Велі так і зробив. Усе від початку до кінця розповів Хашім-бееві. Той вислухав його і запитав:

— А чим ви підриваєте залізні мости?

Розвідник, почервонівши від люті, вигукнув:

— А вам не однаково?

— Не нервуйте, прошу вас,— м'яко відказав йому чиновник.— Кажете, що розвідник, а нервуєте. У нашому ділі головне — міцні нерви. Я вас розпитую для вашої ж користі. У нас підривною справою за допомогою бікфордського шнура відає один відділ, а електровибухами — інший. Кожен вид підривної справи потребує певних спеціалістів.

Решада Велі аж затрясло:

— Я підриваю і електрикою, і шнуром... Я шпигун, шпигун, шпигун!

— А-а-а, то ви не туди потрапили, пане. Спустіться, будь ласка, на перший поверх, зайдіть у третю кімнату праворуч. Там усе й розкажете.

Решад Велі спустився на перший поверх, зайшов у третю кімнату праворуч. Це була його остання надія. Він ще раз розповів усе від початку й до кінця. Службовець, який саме почав одягати пальто, скорчив на обличчі невдоволену гримасу і з нетерпінням поглянув на годинник.

— Гаразд, пане, але чому ви так запізно прийшли? Робочий день закінчився, установа зачиняється. А у вас важлива справа, затягнеться надовго.

Решад Велі пояснив, що він цілий день блукає з кімнати до кімнати.

— Розумію, розумію...— нетерпляче сказав чиновник,— то прийдіть завтра вранці... Хто ж приходиться під кінець робочого дня?

— Але...— хотів заперечити Решад Велі.

Чиновник вказав йому рукою на двері й промовив:

— Прощу, приходьте завтра зранку.

Річард Велінг, який став тут Решадам Велі, уславлений агент ОХ-13, глибоко замислившись, неквапно простував вулицею. Значить, він змушений мимоволі залишатися шпигуном у цій країні. Бідолашний агент ОХ-13, зовсім того не бажаючи, виконав доручене йому завдання.

ОЦЕЙ — ЗЛОДІЙ?

Ми з ним зустрілися на пароплаві. З нього градом котився піт.

— Що з тобою? — спитав я.

— Хіба ти не знаєш, що звалилося на мою голову?

— Ні... Що саме?

— Розумієш, пішла про мене недобра слава, і доводиться шукати тепер нову квартиру. Але ж знову-таки — це не вихід. Чого б я тільки не зробив, щоб замести сліди. Найкраще було б утекти до Європи.

Ясна річ, спочатку я подумав, що він учинив щось погане і тепер його розшукує поліція. Тому потягнув його в найдалший куточок пароплава і пошепки запитав:

— Може, я тобі чимось допоможу?

— Не тільки ти, але й сам аллах мені не допоможе.

— Убивство?

— Ні, друже. Якби ж то вбивство.

«Певне, якась кривава помста», — подумав я.

— Скажи, хто тебе переслідує? Може, нам пощастить схвати тебе?

— Е-е, не в тім річ.

— Розкажи, що сталося?

— Гарзд. Ти знаєш наш будинок на Гьозтепе?

— Знаю.

— Ми звідти переїхали.

— А-а-а... Вах, вах! Не ображайся, але ти зробив велику дурницю. Хто ж переїжджає з такого гарного будинку?

Вони й справді жили на Гьозтепе у чудовому, просторому будинку, що стояв серед розкішного саду. Та й платили за нього лише двісті п'ятдесят лір.

— Думаєш, ми хотіли переїжджати?

— Вас попросив хазяїн?

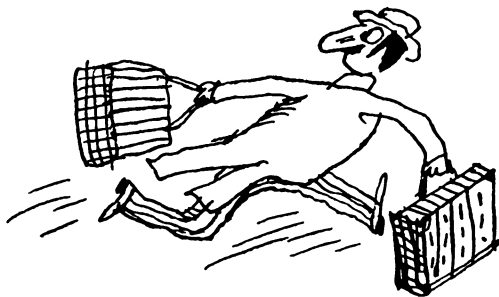
— Ні.

— Конфіскували майно?

— Ні-і-і.

— То чого ж ви переїхали звідти?

— Минулого... Ні, позаминулого літа наш будинок обікрали. Я повідомив поліцію. Мене запитали там, чи знаю я, як звати злодія. Звідки ж мені знати? Ні ім'я його, ні адреса мені не відомі. Через кілька днів до нас додому прийшов поліцейський, який займався цією справою, і довго про все розпитував. Ми йому відповідали. Після цього поліцейський не тільки багато чого дізнався про крадіжку, але й натрапив на слід злодія. Він навіть розповів нам про нього: «Злодій,— сказав він,— затятий курець. Він викурює в день по чотири-п'ять пачок сигарет «Гелінджік». Не розуміючи, при



чому тут сигарети, я запитав: «А звідки вам це відомо?» Він показав мені на купу недокурків в попільничці. «Злодій невисокого зросту». — «Як ви про це дізналися?» — «Щоб дістатися до поліції, він підставляв під ноги стільчика. П'є багато чаю. Навіть на кухні пив чай. Чоловік він досить інтелігентний. Полюбляє читати. Знає англійську мову — попереставляв англійські книжки».

Відшуковуючи сліди злодія, поліцейський провадив далі: «Він сидів у цьому кріслі, заходив у цю кімнату, — і показав на нашу спальню. — Носить взуття 39-го роз-

міру. Опецькуватий...» Потім перейшов до психологічної характеристики злодія: «Дуже вередливий, впертий, неуважний». Тут моя жінка здогадалася й вигукнула: «Слушайте, та це ж мій чоловік!»

Якби ми не прогнали того поліцейського, він би й справді сказав, що я злодій, надів би на мене наручники й забрав у дільницю.

Наступного вечора нас знову обікрали. Може, це був той самий злодій. Ми сповістили поліцію.

«Ви знаєте злодія?» — запитали там. «Ні, не знаємо». — «Кого підозрюєте?»

Отоді все й пішло шкереберть. Мати моя сказала, що підозрює геть усіх жителів від Кадикьоя до самого Бостанджи. А батько в усьому сумнівався. Він не вірив навіть у те, що приходив злодій. Щодо зниклих речей він мав свою думку. «Хтозна, куди ви їх поділи», — казав він, докоряючи нам за безлад в кімнатах. Серед украдених речей був радіоприймач і швейна машинка. Дружина теж сумнівалася й навіть звинувачувала мене: «Ти їх продав, а тепер кажеш, що вкрали». Сам же я нікогінько не підозрював.

У дільниці склали протокол, і ми повернулися додому.

Через тиждень, уночі, до нас знову заліз злодій. Ми сповістили поліцію. Цього разу нас ні про що не розпитували, тільки комісар сердито мовив: «Невже до вас справді учачає злодій?»

Відтоді злодій став бувати в нас регулярно, через кожні три-чотири дні, ніби постійний гість. Та й ми до нього звикли, і коли, траплялося, якоїсь ночі його не було, то вранці всі дивувалися: «Невже цієї ночі злодій не приходив?» — «Може, заарештували бідолаху», — бідкалася мати.

Кожного разу, коли нас обкрадали, ми бігли до поліцейської дільниці і врешті заприятелювали з комісаром та поліцейськими. Побачивши мене, комісар усміхався

й питає: «До вас знову приходив злодій?» — «Так», — відповідає я. Потім ми сідали один навпроти одного, розмовляли, ділилися своїми турботами. Інколи грали в карти.

— Що ж далі?

— А далі, ефендім, коли злодій позабирав усе цінне й цікаве, то перестав до нас ходити. Зник. Уже майже рік минув. Але недавно серед ночі раптом хтось щосили загнукав у двері. Я підхопився з ліжка, відчинив, дивлюсь — поліцейський. «Ходімо до дільниці», — сказав він. Усі домашні сполошилися. Та й сам я, сказати по правді, перелякався, що мене серед ночі кличуть у поліцію. Але пішов. Там мені показали якихось людей — душ вісім. Серед них були літні й зовсім молоді. Була й жінка. Всі в лахмітті. «Це злодії?» — запитали мене. «Не знаю», — мовив я.

Десь під ранок знову грукіт у двері. «Будь ласка, до поліції!» Цього разу мені показали п'яťох: «Вони?» — «Та ні...»

Зрештою я не витерпів і сказав: «Прошу мене більше не турбувати. Ніяких скарг на злодія я не маю». Комісар аж образився: «Про вас же дбаємо, пане». — «Але ж я не скажуся». — «Ви можете скажитись чи ні — воля ваша, а в нас державна справа».

Хай там як, але відтоді мене до поліції вже не викликали. Однак до нас зачастив поліцейський. Візьме з собою кількох чоловік і приходять. День чи ніч — стукіт у двері: «Бей-ефенді, чи немає злодія серед оцих?» — «Та ні...»

Тільки я відповім поліцейському «ні», як люди цілують мені руки й ноги, дякують: «Хай не залишить вас аллах, бей-ефенді. Якби ви сказали: «Ось злодій!» — наша справа була б кепською».

Узимку, в сніговій чи ожеледицю, опівночі чи вдосвіта, стукають у двері і показують мені нову жертву: «Може, оцей — злодій?»

...Слухав я його, слухав, а потім і запитую:

— Та ви ж, мабуть, бачили того злодія, а то чому б вам надокучали?

— Не бачив я його, брате. Моя мати, здоров'ячка їй, якось проговорилася. Сказала, ніби їй приснився злодій. Вона й сама до ладу не знала, чи уві сні його бачила, чи наяву,— стара вже дуже. Сказала комісарові, що, мабуть-таки, бачила вві сні, ще й прикмети назвала.

— А ви б пояснили, що все то вигадки й що речі знайшлися.

— Та пояснив! А мені на це: «Вай, вай! Значить, ви дурили поліцію! І хотіли навіть позиватися з нами». Ні, з цього так просто не виберешся. Я вже думав, щоб врятуватися з тієї халепи, сказати на когось, кого ще приведуть до мене: «Він — злодій»,— та совість не дозволяла. Щоправда, інші так роблять — тим і рятують себе. Знаєш, друже, я тобі казав, що ми тоді вже звикли до злодія, але до безконечних візитів поліцейських, до їхніх запитань: «Оцей — злодій?» — ніяк не могли звикнути. І, щоб позбутися всього цього, ми переїхали звідти.

— Тю-ю-ю... Хто ж переїжджає з такого будинку?

— Що ж нам було робити? Скажи — що? Ми перебралися в інший будинок, платили за нього п'ятсот лір. Два місяці все йшло гаразд. Та якось уночі — стукіт у двері. Я занепокоївся. Відчинив, а на порозі знову поліцейський з якимсь типом у драній сорочці. Виявляється, розшукували мене по всьому Стамбулу і врешті знайшли. «Оцей — злодій?»

Знайшли вони нас, і знову спокою не стало. По п'ять разів на день приходили і все питали: «Оцей — злодій?»

Ми змушені були переїхати й з того будинку. Змінили вже шість адрес. Переїжджаємо на пагорб Чамліджа — знаходять, в район кладовища Ейюб — і там знаходять. Що не кажи, а поліція наша працює добре. Куди б ми не тікали — скрізь знаходять. Тиждень-два шукають, а потім знаходять. Треба знову переїжджати. Скажи, за-

ради аллаха, що тепер робити? Порадь мені, друже. Невже податись до Європи чи Америки? Може, це єдиний вихід...

Та я не міг навіть заспокоїти свого приятеля, не те щоб допомогти.

Тим часом пароплав причалив до пристані. Прощаючись, я сказав приятелеві:

— Хай тобі допомагає аллах.

НА КАРУСЕЛІ

Прелюдія «а ля тюрка»

Ві-і-тер віє, ві-і-і-тер ві-і-іє... Ві-і-і-і-іє, по-о-ві-ва-а-а-ає... Гри-и-иву роз-ві-ва-а-ає... ва-а-а-ає... ва-а-а-а... е-е-е-е...

Пролог у відсталій країні

У нашій країні лише багатії можуть розважатися в дитинстві.

У нашій країні лише багатії можуть марнувати життя в молодості.

У нашій країні лише багатії можуть насолоджуватися життям у зрілому віці.

У нашій країні... Ві-і-і-і-тер віє... Ві-і-і-і-і-тер ві-і-і-і-іє, по-о-о-о-ові-ва-а-ає...

Монолог

Ще й досі живе в мене туга по дитинству, якого я не мав. Я зовсім не мав дитинства. Не було в мене іграшок — ні іграшкового поїзда, ні автомашини, ні пароплава, який би плавав у тазу з водою. Я не грався в пісочку, не мав навіть камінців для ігор. Не запускав повітряного змія, не ганяв обруча. В мене ніколи не було м'яча.

Якось ми з мамою пішли на свято в один багатий будинок. У хазяйської дитини була сила-силенна всіля-

ких іграшок. Іграшковий поїзд, що їздив по рейках, і багато-багато вагончиків. Я хотів доторкнутися до них. Простягнув руку. Мати пошепки насварилась на мене:

— Не чіпай, зламаєш!

І я відсмикнув руку...

Х о р

У дитинстві я казав собі: коли виросту, стану багатим, дуже, дуже багатим... А коли стану багатим, матиму безліч всяких іграшок, різних, цікавих. І буде їх у мене так багато, так багато, що-о-о...

Дорослим людям гратися іграшками соромно. Тому я всі свої іграшки триматиму в окремій кімнаті. А по вихідних днях, коли не треба йти на роботу, або вечорами буду заходити до кімнати з іграшками і замикати за собою двері... Щоб ніхто не бачив, як я гратимусь з іграшками, щоб ніхто не насміхався з мене. З кубиків складу собі поїзд і — ту-ту-у-у! Чух-чух, чух-чух, чу-у-х!..

Як багато є цікавих ігор і розваг для дітей! Кольорові м'ячики, повітряні кульки зі свистулькою... Паперові ліхтарики, флюгери та багато-багато іншого.

Двадцять третє квітня — День відкриття великих національних зборів у моїй країні. Ця ж сама дата відзначається і як День дитячого свята.

Я в а п е р ш а

Мені набридло в День дитячого свята сидіти вдома. Надвечір я вийшов з будинку й пішов до свого товариша — лікаря, що проживає на Набережній вулиці. Йому теж набридло сидіти вдома. Через широке вікно ми дивилися на вулицю. Унизу мчали автомашини. Раптом ми побачили серед машин голубу кульку; підстрибуючи, вона котилася до тротуару. На тротуарі перехожих не було. Лише вдалині ми помітили чистильника взуття, який поволі наближався. Це був чоловік років тридцяти п'яти — сорока, з відвислими вусами, босоногий, з розпущеним

довгим волоссям, у драній-передраній сорочці. Між чистильником і кулькою було кроків сорок. Він ішов не поспішаючи, тихо. Аж ось побачив повітряну кульку, яка перекочувалася по вулиці, зняв зі спини скриньку з гуталіном, поставив її на тротуар, а сам побіг до кульки. Підняв її, якийсь час роздивлявся, потім прямо на тротуарі почав грати нею, немов м'ячем, у футбол. Ударить ногою по кульці — вона відлітає до стіни, тоді повертається назад. Підкидає її вгору, а сам, підстрибуючи, б'є головою... Ще удар... Ще раз головою... Потім підставив лезо ножа. Кулька луснула і впала на тротуар клаптиками гуми. Він підібрав їх і попрямував до своєї скриньки. Узяв її на плече і неквапливо пройшов повз нас, намагаючись надути ротом маленькі кульки з підібраних клаптиків.

Лікар реготав... Аж сльози котилися з очей.

— Чого смієшся? — запитав я.

А йому від реготу несила й відповіді. Я навіть злякався, що він раптом задихнеться.

Я теж сміявся з того, що здоровенний вусатий дядько грався повітряною кулькою. Спершу не так голосно, як лікар. Але поступово став перейматися його настроєм. І вже обидва ми реготали все сильніше, дивлячись один на одного... Ха-ха-ха... Ха... Хі-хі-хі... Хо-хо-хо!..

Я в а д р у г а

Лікар розповідає:

«Я працював у лікарні в Бурсі. Якраз мені випало чергувати вночі. Ліг спати дуже пізно. Тільки-но почало світати, як мене розбудили. «Що сталося?» — «Доставили шістьох хворих, пане лікарю».

Я швиденько вдягнувся й поспішив до палати. Шість хворих в одязі сторожів невпинно блювали. Їм, певне, давно вже було погано, аж знеслилі бідолашні. Один ледве дихає... «Що з вами?» — питаю. А ті й відповіді не можуть.

Спочатку я подумав, що вони отруїлися. Поїли якоїсь страви з нелудженої мідної миски й отруїлися. Та придивившись до них пильніше, я зрозумів, що причина в чомусь іншому... А сторожі все блоють і блоють, ніяк не стихнуть.

Я зробив їм заспокоюючий укол, вони трохи отямились і миттю заснули.

Ніхто не знав, що сталося зі сторожами. Поліцейські рано-вранці доставили їх каретою швидкої допомоги у лікарню, а самі пішли.

Проспавши безпробудним сном п'ятнадцять годин, один з них, нарешті, прокинувся. Інші ж прокинулися пізніше.

Перший сторож розповідає:

«Ви знаєте, що в нашому місті є Луна-парк. Якраз навпроти будинку губернатора. Отам я й сторожую. Вже три роки, як найнявся сторожем.

Літньої пори Луна-парк працює далеко за північ. Потім у парку залишаються свої люди, тобто ті, що там торгують,— вони стережуть свої товари. Тому влітку в мене роботи не так уже й багато. Зимою ж — інша річ. Зимою важко. Бо взимку Луна-парк не працює. А в ньому є всілякі гойдалки, є атракціони, є карусель, є гойдалка-човен, є чортове колесо, різні павільйони і багато чого іншого. І все це ми повинні охороняти, отак...

Приходять групки дітлахів, ватаги якихось волоцюг, гультьїв та всяких інших, і якщо ми покинемо Луна-парк напризволяще, вони всюди починають лазити, сідають на гойдалки, на каруселі, скрізь усе ламають, псують. Та що вже говорити про псування — приходять маленькі діти, бігають де їм заманеться, хтось із них падає, хай милує аллах, трапляється всяке, а потім ти — винуватий, бери лихо на свою голову. Що й казати, взимку мені дуже-таки важко. До того ж район мого сторо-

жування — якраз навпроти будинку губернатора. Поліцейська дільниця теж поруч з Луна-парком. Через те я й не можу, як інші сторожі, кудись завіятись.

Улітку ж моя робота не тільки легша, але веселіша й приємніша. Тому що, пане, скрізь блимає ілюмінація, крутиться чортове колесо, люди качаються на гойдалках, пустують, веселяться. Повсюди жінки й дівчата, дорослі й діти... Що й казати — літом гарно. Яких тільки розваг немає в нашій країні. Мені ж найбільше до вподоби ота карусель. Як вона чудово крутиться! Дуже весело, друже... От би й мені покататися! Та хіба можу я сісти на карусель? Ми ж тут сторожуємо. На нас офіційний державний одяг. Та й соромно, друже, у моєму віці... Прийду до каруселі, потопчуся біля неї, подивлюся. А що, як і собі сісти? Ось як залишусь один, так і сяду... Але вночі до Луна-парку навідуються інші сторожі. Я до них: «Слухайте,— кажу,— що вам тут треба? Йшли б краще в свої квартали». Вони йдуть геть, але не минає й півгодини, як знову з'являються в Луна-парку... Онде лежить Абдуллах: його район сторожування аж отам, угорі. Якось вночі він прийшов до мене та й каже: «Слухай-но, а що, коли й ми сядемо на оце чортovinня, яке крутиться...»

Власне, я вже добре знав, що всі вони приходять до Луна-парку через оту карусель. Інакше що б їм робити зимової ночі в Луна-парку, коли можна спокійнісінько спати біля пічки?

А за Луна-парк відповідаю я. От я й сказав Абдуллахові: «Слухай, друже, хоча б своїх вусів посоромився; хіба ти дитя мале, щоб сідати на карусель?» Аж раптом вихопився Ахмет — він теж зараз тут: «Друже, що станеться, коли ми сядемо?» Інші також в один голос: «Я сяду...», «Я сяду...» Ну де це бачено! Я, може, ще дужче від них хотів би сісти на карусель, але соромлюся, та й сторожую ж тут, знаю, що заборонено».

Розповідає другий сторож:

«Пане лікарю, зрештою ми таки вмовили Аріфа, сторожа з Луна-парку. Він сказав: «Що ж, сядемо... Та якщо побачить поліцейський — ми пропали». А я йому: «Авжеж, сядемо, а тоді посвистимо трохи, хай знають поліцейські, що ми на місці». Аріф погодився, але все-таки боявся, що хто-небудь побачить, як сторожі катаються на каруселі, і тому сказав нам: «Друзі, зробимо лише один оберт, цього досить».

Мені хотілося покататись, однак я боявся. Бо як колесо почне обертатись, то воно дуже високо підносить угору. Ми сіли на карусель. Сісти сіли, але — ні з місця. Юсуф — наш товариш, він ще не прокинувся — сказав, що треба штовхати руками. Та Аріф, головний сторож Луна-парку, бачив того літа, як працює карусель. Він і підказав: «Ця штука на електриці працює. Тут десь є кнопка, але я не можу знайти її в цій темряві. Завтра вдень знайду, а вночі покатаємось».

Розповідає ще один сторож:

«Я знав, що тієї ночі пан начальник управління безпеки мав перевіряти сторожову службу. Обхід він хотів зробити десь удосвіта. Мабуть, йому доповіли, що сторожі вночі сплять біля печі в пекарні, от він і вирішив їх застукати... Та ми ж лише покатаємося на каруселі, а потім повернемося на свої місця... Пан начальник приїде ще не скоро, до обходу ми й устигнемо. Аріф сказав: «Я вже розвідав, де вмикач. Натисну на кнопку, і як тільки карусель почне рухатись, сам ускочу на неї».

Спочатку сіли ми. Аріф натиснув на кнопку, і ми почали крутитись. Аріф теж підбіг, хотів було вскочити в залізну кабінку, але на ходу не потрапив і вчепився за мою. Я допоміг йому залізти в кабінку. Отак ми й крутилися... А як гарно — і не питай. Крутимось й крутимось, все швидше й швидше, все вище й вище...

Ти бачив карусель? Посередині залізний стовп, а на

ньому на довгих ланцюгах підвішені залізні кабіни. Коли дати хід, ланцюги розкручуються і кабіни злітають усе вище і вище... От ми й злітаємо аж до небес, і що вище злітаємо, то швидше крутимосся, що швидше крутимосся, то вище злітаємо.

Наші товариші почали хихотіти. Ну й ну, мовляв, перед будинком губернатора, під носом у поліції — і отаке! А як почують?.. Але ж весело — годі втриматися від сміху. Крутимосся все швидше й швидше, підлітаємо все вище й вище. Довгенько-таки крутилися...»

Ще один сторож розповідає:

«Сказати по правді, пане... Ми так розкрутилися, що ледве не повипадали з отих кабіни. Я не на жарт перелякався — було вже не до сміху. Вхопився за поручні своєї кабіни й ні про що не думаю. Раптом стукнуло в голову, я до Аріфа: «Слухай, друже, зроби так, щоб тихіше крутилося, бо ми ж усі повипадаємо». А він: «Слово честі, не можу. Що я в цьому тямлю?» О-ох, тьху ти, хай тобі лихо... І треба ж такому: шість сторожів, як шість соколів, у повітрі шугають. «Чуєш, Аріфе,— гукаю щосили,— якщо не можеш притишити, то зовсім зупини, ми зійдемо». А він кричить: «Та як же я зупиню?» — «Хай тобі абищо, Аріфе, послухай-но, ми ж опинилися в повітрі, що тепер буде?» Інші сторожі теж кричать: «Зупини!» А він: «Я бачив, як воно вмикається, а як вимикається — не бачив».

Пане, подивився б ти тоді на нас: всі ми в повітрі і ніби збираємось ще кудись летіти... «Чуєш, Аріфе, кнопка десь унизу, і зупинити цю машину тепер неможливо...» У мене голова пішла обертом, в очах потемніло. А за мною у залізній кабіні летить Абдуллах. Він каже: «Друзі, ця ж машина працює від електрики». Звісно, від електрики, але що нам з того? Мабуть, від такого катання він збожеволів... Я йому: «Ну й що з того, що вона від електрики працює?» А він: «Це значить, що в нас

лише один порятунок: помолімося всі разом, щоб у місті вимкнулося світло, тоді й зупиниться оце нещастя. Інакше крутитися нам до кінця світу». Тільки він це сказав, як щось полетіло вниз... Що воно таке, думаю. Потім збагнув: мабуть, почав блювати той, хто був переді мною. Та й мене самого від цього крутіння давно вже нудить, усе нутро вивертає. Зрештою, і я не втримався: хр, хррр... хр, хрррр... — так і полилося з мене. А ми все крутилося... Не розібрав я, хто саме, але хтось зі сторожів вигукнув: «Прощайте!» Я й собі почав сповідатися. Це вам не жарт, пане, мов ракета, літати в повітрі, мінаретів так з п'ять заввишки від землі... Хай аллах навіть свого ворога не відриває від землі; хай раба свого ніколи не залишає в повітрі. Нам випала найтяжча кара.

Хтось блює і водночас лає на всі заставки того, хто цю машину вигадав. А інший, не знаю, хто саме, каже: «Якби ця штуковина на бензині працювала, то бензин скоро б закінчився, вона б зупинилась, і ми б зійшли». А в мене всі нутрощі повивертало. Шлунок, легені — геть усе ледь тримається всередині, чого доброго, ще й відірветься...

Аріф запропонував: «Давайте всі разом гукнемо: «Рятуйте!» Ви бачили такого божевільного? Навпроти — будинок губернатора, поряд — поліція. Хіба ж можна гукати: «Рятуйте!» Ми до нього: «Замовкни!» — а він як заверещить: «Ряту-у-у-уйте!» І одразу ж стих, мабуть, знепритомнів, бо так і осів у своїй кабіні. А Юсуф, що був позад нього, почав свистіти у сюрчок, хоч сам уже теж лежав на дні кабіни... Аж тут повискакували поліцейські. Розбіглися по Луна-парку, та нікому з них і на думку не спало, що ми в повітрі, ніхто й не глянув угору. Поблукали вони по парку, посвистіли, а тоді пішли собі геть... Скільки ми літали, скільки блювали — того я не знаю, бо знепритомнів. Коли ж очуняв — бачу, опинився в лікарні. Ще й досі маю таке відчуття, ніби літаю в повітрі».

Лікар підсумовує:

«Удосвіта начальник відділу безпеки пішов перевіряти сторожову службу. Не побачивши у всьому кварталі жодного сторожа, він дуже розсердився і подався до поліцейської дільниці дізнатися, в чому річ. Тим часом почало світати. Вже біля самої поліції він почув якісь дивні голоси, що долинали зверху. Ні, це було не вороняче каркання і не дятлів голос... Він зацікавився, що то за птахи з'явилися в парку. Глянув — і очам своїм не повірив: в Луна-парку крутиться карусель, і безперестанку блюють шість зниклих сторожів. У кого звисає голова, у кого — рука, нога...»

Е п і л о г

Прийшов я додому. Бачу — мої домашні чимось засмучені.

— Знаєш, що сталося? — питають мене.

— Що?

— Паперовий змій зачепився за електричні проводи навпроти нашого будинку. Щоб зняти його, хлопчик виліз на дерево і, коли перелазив на електричний стовп...

Я сказав, щоб вони замовкли. Потім подивився у вікно. На електричних проводах тріпотів на вітру хвіст паперового змія.

Х о р

В дитинстві я казав собі: коли виросту, в мене будуть паперові змії.

Багато-багато всяких паперових зміїв. Цілий світ зміїв...

Ф і н а л

У моїй країні жити по-справжньому можуть лише багатії... Ві-і-і-ітер ві-і-іє, по-ві-і-і-ва-а-ає...

БУДИНОК НА МЕЖІ

Це сталося на другий день після нашого переїзду в новий будинок. Праворуч од нас живе сусід. Його будинок виходить прямо на вулицю.

— Краще б ви не орендували цей будинок,— сказав до мене наш сусід, чоловік вже в літах, який стояв перед своїм вікном.

Я сердито подивився на нього й відповів:

— Як відомо, коли людина вселяється в новий будинок, добрі сусіди приходять до неї й кажуть: «З новосіллям вас!» А ви кажете: «Краще б і не знайомитись нам». З чого це ви? Хіба годиться таке казати сусідам?

Старий не звернув на мої слова жодної уваги.

— Моя справа — попередити,— промовив він.— У цей дім часто навідуються злодії. Тому й сказав.

Дивно: у наш дім заходять злодії, а в інші — ні?

У мене з'явилося якесь занепокоєння, і я пішов до крамнички, що на розі вулиці, узяти сигарет.

— Які є нетактовні люди,— поскаржився я бакалійникові.

— А що сталося? — поцікавився він.

— Та поруч з нами живе якийсь старий дивак. Побачивши нас, вийшов з свого будинку і каже: «У ваш будинок навідуються злодії. Краще б ви не перебиралися сюди».

— Правду він сказав,— підтвердив бакалійник.— Краще б ви не переселялися в нього. Там бувають злодії.

Промовчавши, я вийшов. Того дня аж до вечора мені було моторошно. Увечері завітали до нас сусіди, що живуть ліворуч од нас. Десь уже близько півночі, збираючись додому, сусід сказав:

— Будинок цей гарний, але ж сюди навідуються злодії.

Було вже запізно, то й сказано це було вже в дверях, тому я не став розпитувати, чому це злодії залазять саме в цей будинок і не чіпають інших.

Побачивши моє занепокоєння, моя дружина посмінулася й каже:

— Слухай-но, чи ти не розумієш, що вони хочуть примусити нас залишити цей дім. І обрали саме такий шлях. Мовляв, залякають нас злодіями, ми й переїдемо звідси. Адже орендна плата за цей дім невелика, от вони й хочуть або самі сюди переселитися, або дбають про своїх знайомих.

Це мене трохи заспокоїло, але довго я не міг зімкнути очей. Усе чекав злодія — наче він призначив мені побачення і з хвилини на хвилину з'явиться. Зрештою непомітно для себе я задрімав. Та ненадовго. Почувши якийсь шурхіт, я підскочив, вихопив з-під подушки пістолет і вигукнув у темряву:

— Не ворущись, бо стрельну!

Довго я не міг знайти вимикача — адже ми сюди щойно переїхали, і я не знав, де він. Навпомацки ходив я від однієї стінки до іншої, аж поки не спіткнувся і не впав на підлогу. Я подумав, що це злодій підставив мені ногу, і хотів було всадити йому в живіт усю обойму, але коли падав, то пістолет полетів в один бік, а я — в другий.

— Ха-ха-ха! — почувся з темряви моторошний регіт, від якого аж волосся догори полізло.

— Ей, ти! — загорлав я в темряву.— Хіба ми знімаємося для фільму жахів? Якщо ти мужчина — вийди до мене, негіднику!

— Ви, мабуть, шукаєте вимикача? Він праворуч од дверей. Нові квартиранти всі отак спочатку мордуються, аж поки не звикнуть.

— Ти знаєш, що я можу з тобою зробити? Ти мене знаєш? — вигукнув я.

— Не знаю,— відповіла з темряви людина, яку я зовсім не бачив.— Якщо дозволите, я ввімкну світло і допоможу вам.

Клацнув вимикач, і в кімнаті стало видно. Виявляється, що, впавши на підлогу, я опинився під столом, а

дружина забилася під ліжку. Переді мною стояв здоровенний чолов'яга, вдвічі вищий од мене. Якщо я піднімуся, то аж ніяк його не налякаю, а поки лежу, то він нізачо не здогадається, який я є насправді. Якомога грубішим голосом я запитав:

— Ти хто?

— Я злодій.

— Не дури мене. Ти не злодій. Ти хочеш налякати нас, щоб ми вибралися звідси. Ану, глянь мені в очі...

— Злодій я чи не злодій — зараз побачиш,— відповів чолов'яга і почав нишпорити по всіх кутках, ніби це був його батька дім. Збираючи до купи все, що йому подобалося, незнайомиць примовляв поміж ділом: — Отже, виходить, цю кімнату ви зробили спальнею. Ваші ж попередники мали тут вітальню. І ті, що жили тут раніше,— також...

— Послухай-но мене: ти отут крадеш, а потім я поскаржуся на тебе.

— Піди й поскаржся своєму батькові,— відповів чолов'яга, не відриваючись від свого заняття.— І привітай його від мене.

— Але ж, поки я сходжу до поліцейської дільниці, ти втечеш.

— Не втечу.

— Йй-богу, втечеш. Збереш усе, що є в домі, і втечеш. Тому я тебе зараз зв'яжу, а тоді вже піду повідомити поліцію.

— Допоможі-і-іть! — зарепетувала раптом дружина. І тієї ж миті у кімнаті з'явилися сусіди по нашому кварталу, ніби вони стояли наготові за дверима.

Не звертаючи ні на що уваги, сусіди сказали:

— А-а-а, сюди знову прийшов злодій...

— Хто саме? — запитували одне в одного.

Серед них були й такі, що знали злодія особисто, розпитували його про здоров'я. А той, і оком не змигнувши, далі займався своїм ділом.

— Любі сусіди, допоможіть мені зв'язати цього злодія,— звернувся я до людей.— Тоді я піду й повідомлю поліцію.

— Вам, напевно, краще відомо, але, як на мене, то це зайва праця,— сказав один з сусідів.

Я був вражений: куди це ми потрапили?



Дружина принесла вірвовку для білизни. А злодій зовсім не упирався. Ми його зв'язали вірвовкою і поклали в кімнаті. А я і двері замкнув. Після цього ми з дружиною побігли до поліції. Вона розповіла комісарові про все, що сталося. Комісар записав адресу.

— Га-а-а... Це той будинок? — запитав він.

— Так, той самий.

— Ми до того будинку не маємо ніякого відношення. Він за межами нашої дільниці.

— Гарзд, що ж нам тепер робити? Виходить, ми даремно зв'язали бідолаху?

— Якби ви жили у тім будинку, що трохи вище, то входили б у нашу дільницю. Тоді б ми втрутилися у справу.

— Той будинок, що вище, був уже зайнятий,— пояснила дружина.— Що ж нам тепер робити?

Виявляється, наш будинок стоїть якраз на межі двох поліцейських дільниць. За словами ж комісара, він підлягає наглядові іншої дільниці.

Дільниця, яку нам назвав комісар, була досить далеко. Поки ми дісталися до неї, настав ранок. Там ми знову про все розповіли, а коли назвали адресу, поліцейський промовив:

— Га-а-а... Це той будинок?

— Так, той самий.

— Якби він був трохи нижче, то ми б за ним нагляли. Ваш же будинок стоїть за межами нашої дільниці.

— Ой-ой,— заголосила дружина.— Ми ж того злодія міцно зв'язали...

— До якої ж дільниці належить наш будинок? — запитав я.

— Ваш будинок належить до району жандармерії, куди поліція не втручається,— сказав поліцейський.— Підіть до жандармської дільниці.

Ми знову вирушили в путь. Тут жінка й каже:

— Слухай, ходімо спочатку додому, побачимо, що там поробляє наш злодій. Може, він уже вмер?

Отакої... Не вистачало, щоб злодій ще вмер від застою крові через те, що ми його міцно зв'язали. Хочемо затримати злодія, а станемо вбивцями.

Ми пішли додому. Злодій як сидів зв'язаний, так і сидить.

— Ну як? — запитав я.

— Нічого. Тільки зголоднів.

Дружина принесла злодієві поїсти. Але, як на біду, вдома були тільки боби, а злодій, виявляється, бобів не їсть. Мусила побігти до м'ясника, взяти м'яса, нашвид-

куруч приготувати біфштекса і нагодувати ним злодія. Після цього ми подалися до жандармської дільниці, щоб заявити про нього. І знову все розповіли, а коли назвали жандармському командирові адресу, він промовив:

— Га-а-а... Це той будинок?

Про наш будинок знали скрізь. І жандармський командир сказав нам:

— У справи вашого будинку жандармерія не втручається. Він — у віданні поліції.

— Але ж, ефендім, як це так?— вигукнув у відчаї я.— Ми пішли в поліцію, нам сказали: «Йдіть у жандармерію». Прийшли у жандармерію, нам кажуть: «Йдіть у поліцію». Має ж комусь бути діло до нашого будинку?

Жандармський командир розстелив карту.

— Ось подивіться сюди,— сказав він.— Ви на карті розумієтесь? Оце горизонталь з відміткою «140». Тут — водонапірна вежа. А там — горбок з відміткою «208». Саме там і проходить межа жандармської дільниці. Якби ваш будинок поставили хоча б на два метри на північний захід, то він увійшов би до нашої жандармської дільниці.

— Змилуйтесь, друже! Вся справа в отих двох метрах? Що ж це виходить?

— Що виходить, питаєте? А ось що. (Він знову показав карту). Дивіться: ваш будинок отут. Якраз на межі, яка розділяє жандармську і поліцейську дільниці. Зрозуміли? У віданні нашої дільниці приблизно два з половиною метри вашого саду, але ж крадіжка сталася не в саду.

Ми мусили знову йти до поліції.

— Давай спочатку зайдемо додому, побачимо, як там злодій,— сказала дружина.

Прийшли.

— Як себе почуваєш? — спитав його.

— Згоряю від спраги. Дайте води...

Напившись, він сказав:

— Ось послушайте. Ви ущемляете мою свободу. Але такого права у вас немає. Коли я звідси звільнюся, подам на вас у суд.

— Гаразд, мій брате,— сказав я у відповідь,— як же нам бути? Через те, що невідомо, до якої ділянки належить наш будинок, ми не знаємо, куди треба поскаржитись на тебе. Хіба можна було ставити будинок на такому поганому місці? Збудували його якраз на межі.

— Е-е-е...— промовив у відповідь злодій.— Чи я не казав вам? А тепер відпустіть мене, інакше по судах затягаю вас за те, що посягаєте на мою свободу.

— Зачекай до вечора,— попросив я його,— ми ще раз сходимо до поліції...

— Якщо хочете — ідіть. Але для мене це давно знайома річ. Спочатку будуть вирішувати, до якої ж ділянки слід віднести ваш будинок. Потім треба буде змінювати межу. А до того часу... е-е-ех!

Ми знову пішли в поліцію. Комісар дістав карту і почав пояснювати:

— Ось дивіться: межа жандармського району проходить отут. Сад у їхньому віданні. Будинок же частково у їхньому, частково у нашому.

— Спальня залишається у вашому районі! Крадіжка ж якраз і сталася в спальні,— сказав я.

— Так, але це треба ще встановити. А потім, не залетів же злодій до спальні повітрям — він пробирався через сад. А сад — у віданні жандармерії... Це для нас не нова справа. Зараз вона вирішується. Побачимо, куди буде віднесено ваш будинок, тоді й почнемо розбиратись.

Ми повернулися додому. І знову почули з сусіднього будинку праворуч голос дідуся, який стояв біля свого вікна:

— Хай минеться погане, кажуть, у вашому будинку злодій?

— Так.

— У тому будинку не може ніхто жити, через те його й здають так дешево. Ні сам хазяїн, ні квартиранти. Він уже хотів було розібрати цей будинок і перенести його на два метри далі. Тоді б він увійшов до якоїсь дільниці. А тут ви підвернулися, він вам його й здав.

— Ви не винні, винуватий хазяїн будинку,— заспокоювала нас дружина сусіда.— Коли йдеться про те, щоб збудувати новий будинок, людина думає про воду, електрику, газ, зовнішній вигляд і зовсім не враховує, до якої ж дільниці належатиме новий будинок. Хіба можна ставити будинок якраз на межі двох дільниць?

Ми заплатили орендну плату за цілий рік наперед, тому виїхати з будинку не можемо. Повернулися додому. Розв'язали злодія. Він пройшовся перед нами, потім сів. Разом повечеряли. Після цього попрощався з нами і сказав, що навідається ще.

Зараз постійними відвідувачами нашого будинку стали чотири-п'ять злодіїв. У кварталі їх знає кожний. Ми навіть співробітничемо з ними. Спільними зусиллями оберігаємо наш будинок від зазіхань інших, чужих злодіїв. Побачимо, що з цього вийде. Чи до закінчення строку нашого контракту так і житимемо разом — шість злодіїв і нас двоє, всього восьмеро в будинку, чи зрештою припишуть його до якоїсь дільниці. Тоді ми зможемо пінямати злодіїв і поскаржитись на них у свою дільницю.

Але ми вже так звикли до них, що й скаржитися соромно... Тим більше що й вони несуть частину витрат по дому.

ЗНАЙШЛИ СВОЄ МІСЦЕ

Султанові Махмуду доповіли:

— Повелителю наш, якийсь один проголосив себе про роком.

— Приведіть його до мене,— повелів султан.

Йому привели самозванця-пророка. Він був весь у дранті, плішивий, з голоду аж позападали щоки.

— Відведіть його,— наказав султан,— і сорок днів годуйте маслом і медом, горіхами й ізюмом, пиріжками й тістечками!

Через сорок днів султан наказує привести пророка до себе й питає:

— Ну як, ти все ще пророк?

— Так...

— Гаразд. На пророків сходить одкровення. А сходить воно на тебе?

— Так, сходить, через архангела сходить.

— І що ж говориться в тому одкровенні?

— Через архангела аллах мені каже: «Ти знайшов своє місце, от і сиди, нікуди й не рипайся більше».

Раптом я аж здригнувся: мені здалося, що переді мною упав м'яч, який відскочив від ноги якогось вуличного хлопчика, розбив шибку і влетів у мою кімнату. Подивився, а біля мого письмового столу не м'яч, а людина. Чолов'яга, мов вихор, влетів до кімнати, мало не зірвавши з петель двері. Переді мною стояв тип із скуйовдженим волоссям і розпаленим обличчям, яке прикрашалося перекошеним ротом і налитими кров'ю дикуватими очима, що так і вилазили з орбіт. Спочатку я не впізнав його. Було б неправдою сказати, що я не злякався. Потім подумав, що, мабуть, я його знаю. Я не знав його на ім'я, але, можливо, бачив кілька разів зі своїми товаришами, а може, навіть і розмовляв з ним.

Від страху голос мій став улесливим.

— Уклінно просимо, будь ласка, ефендім,— промовив я до нього і запросив сісти.

Підперши однією рукою бік і розмахуючи другою в повітрі, він одним духом випалив:

— Так справа не піде, цей безпорядок тривати далі не може!

Я не міг уторопати, що саме він хотів сказати, але щоб трохи пом'якшити його гнів, підтакнув:

— Дуже правильно, прошу вас, сідайте!

Обличчя його мов вогнем палало.

— Може, вип'єте чогось холодного?

Він ніби й не чув моїх слів, усе вигукував:

— Скидати, скидати треба!

Я обережно взяв його за плече й посадив у крісло. Дав сигарету. Відчинив вікно. Запропонував склянку води.

— Не хочу пити,— сказав він.

— Нічого, випийте трохи! — наполягав я.

Він машинально випив воду і глибоко зітхнув. Я звелів принести каву. Він дещо заспокоївся.

— Мені до вподоби спокійні, розсудливі люди,— промовив він.

— Які саме, бей-ефенді?

— Такі, що каменем сидять на одному місці, на одній і тій же роботі. Їм хоч грім з неба — і не поворухнуться. І життя у них таке впорядковане. Вони загодя знають, о котрій годині і де саме треба щось зробити, з ким поговорити впродовж дня. Життя таких людей подібне до муніципального транспорту, який працює точно за графіком. Вони знають, о котрій годині дня підуть до вбиральні, і ніщо їх не хвилює. Вони, наприклад, не побіжать гарячково шукати вбиральню, як це робимо ми, коли нам раптово припече на вулиці. Їхній організм і кишечник функціонують чітко, мов по графіку. І де б такі люди не працювали, вони залишають свою роботу лише тоді, коли виходять на пенсію або вмирають.

Мій гість — ні дати, ні взяти — говорив про мене. Він і сам, за його словами, хотів би так жити, але було видно, що саме ці люди й викликають у нього роздратування.

— Отаке життя мені до душі, та щось не виходить,— сказав він.

— Бог дасть, ще вийде...

Він вчепився рукою у посивіле волосся й щосили вигукнув:

— Коли? В мої оце роки? Скажіть, будь ласка, а де ви носите свої дрібні гроші?

— Дрібні гроші? У правій кишені штанів...

— А інші гроші?

— У лівій внутрішній кишені піджака, у бумажнику.

— Так, а носовик?

— У мене два носовички. Один я ношу у лівій кишені штанів, другий — у правій кишені піджака.

— А гребінець?

— У задній кишені брюк.

— Ключі?

— У передній кишені брюк.

— Ручку?

— У правій кишені піджака.

— Ось бачите, ви знаєте, що де лежить у вас. А я не знаю...

— Чому?

— Бо в мене нічого такого нема. Якщо інколи з'являються у мене гроші, то кладу їх у будь-яку кишеню. Для того, щоб носити в якомусь певному місці гроші, носовичок, гребінець, ручку, записник тощо, треба все це мати.— Він знову починав розпалюватись.— А в мене звідки гроші, друже мій? Вже два дні й крихти не мав у роті. А гляньте-но на мої черевики!.. Оцирилися, мов крокодиляча паща. Ми йдемо до катастрофи. Зростає безробіття, зростає дорожнеча. Гине народ. Руйнуються моральні устої. Процвітає проституція. Стали епідемією азартні ігри. Хворі не можуть купити ліки, лікарні переповнені. Скрізь злидні...

Він замовк, обіперся ліктем на стіл і схилювся ближче до мого обличчя.

— Потрібна революція, тільки революція...— підсумував він і запитав: — Ви з цим згодні?

Мене мов зціпило, я не міг промовити й слова. Нарешті, пересиливши себе, відповів:

— Найбільше, що я можу для вас зробити,— це вважати, що цих ваших слів не чув. Ви мені нічого не казали, сюди не приходили, я з вами не розмовляв. Я нічого не знаю. Отак!..

Він дещо розгубився. Потім устав з крісла і протяжно сказав:

— А-а-а... Дуже шкодую. А я гадав, що ви — людина надійна...

— Прошу вас, нікому не кажіть, що ви були в мене, розмовляли зі мною. Я на вас не донесу.

Приголомшений, він пішов від мене.

Зі страху я не міг всидіти вдома і незабаром вийшов на вулицю. Перевівши стрілки годинника на півтори години назад, подався до своїх товаришів. Розмовляючи з ними, я мовби ненароком показував їм свого годинника і кілька разів казав голосно, котра тепер година. Це я зробив з переляку. Якщо, приміром, мій гість десь бовкне про нашу розмову, то я скажу, що він до мене не приходив, що саме о такій-то годині я був у таких-то людей і назву своїх товаришів.

Повернувшись додому, я виявив, що у мене з кишені зникла тисяча лір. Мій гість так запаморочив мені голову, що замість десятки я сунув шоферові таксі тисячу. Я мало не збожеволів од відчаю. Адже для мене з моїм невисоким заробітком тисяча лір — це великі гроші. З гора впродовж усієї ночі я й очей не зімкнув.

Наступного дня дорогою на роботу я зустрів свого вчорашнього гостя. З ним був ще один. Щоб він мене не побачив, я відвернувся. Та він побачив і, підійшовши, запитав:

— Як себе почуваєте, бей-ефенді?

— Дякую,— відповів я йому якомога холодніше.

— Сьогодні чудова погода...

Та з самого ранку сьогодні йшов нудний дощ.

— Чим вона гарна, ця погода? Погана!

Він усміхнувся:

— А мені така дуже до вподоби, саме для кіно. Після обіду подамся в кіно... Ну, будьте здорові.

— На все добре...

Він пішов, але той, хто був з ним, залишився зі мною.

— Ну й дивне ж створіння людина,— промовив він йому вслід.— Як тільки заводяться у неї гроші в кишені, навіть отака гидотна погода їй до вподоби.

— А гроші в нього є?

— Раніше не було, а тепер є. Учора ввечері йшов він зі своїм приятелем по Бейоглу, як щось звалилося на них зверху. Цьому на голову впав гаманець з грішми... На його ж приятеля — вазон для квітів. Бідолаку відправили до лікарні, а оцей тишком прихопив гаманець та й ходу...

Через кілька днів, коли я їхав в автобусі, якийсь кишеньковий злодій розрізав мені піджак і вкрав з внутрішньої кишені бумажник. У ньому разом з щойно одержаною місячною платнею лежали три тисячі лір, які я збирав роками.

Невдовзі після цього на пароплаві я знову зустрівся з тим самим типом. Одягнений з голочки, чисто поголений, волосся причесане.

— Ви ніби чимось засмучені?..— звернувся він до мене.

— Ні-і-і... Нічого,— відповів я йому.

Він усміхнувся:

— Як, на вашу думку, наше економічне становище? — запитав він.

— Я погано розуміюся на цьому,— відповів йому,— але, на мою думку, не дуже блискуче...

Він одразу посерйознішав:

— Ні-і-і... Слава аллаху, тепер не те, що раніше, і з кожним днем стає все краще. Для бажаючих є робота... Її вистачить на всіх, тільки б не лінувалися.

Коли сходили з пароплава, один з пасажирів, глянувши йому вслід, сказав:

— Бачиш, браток, отого, що пішов? Так учора його зачепило машиною. Він упав і трохи розбив собі носа. Власник машини, видно якийсь багатій, не хотів, щоб про цей випадок написали газети, і дав йому три тисячі лір, щоб він тільки не скаржився, не подавав у суд.

Правду кажуть, що біда біду тягне. Невдовзі по тому, як віддав я таксистові тисячу лір замість десятки, а кишеньковий злодій украв мій бумажник з грішми, один негідник, який до того ж доводиться мені родичем, ошукав мене на вісім тисяч лір. Небіж мій. Прийшов якимось до мене та й каже: «Давай, дядьку, купимо машину, зареєструємо її як таксі і заробимо купу грошей». Виявляється, якщо заплатити готівкою вісім тисяч лір і на двадцять тисяч підписати вексель, то можна купити хоч і стару, але ще досить гарну машину. Піддавшись спокусі повернути втрачені гроші, я й повірив небожеві: узяв з банку вісім тисяч лір, які збирав багато років, і віддав йому. Він придбав машину, а я підписав борговий вексель. Після того і небожа, і машину я тільки й бачив... Плакали мої вісім тисяч лір, та ще й заборгував на двадцять тисяч.

З відчаю я світу божого не бачив. І в такий тяжкий для мене час доля знову звела мене в долмуші з отим самим типом. Він був у чудовому настрої, усміхався.

— Як треба, ніколи таксі не знайдеш,— промовив до мене.— От і довелось сідати в долмуш...— і далі:— Якої ви думки про становище в країні?

— Йй-бо, не знаю... Воно начебто не дуже гарне...

— Ні-і-і... грішно скаржитись. Дяка аллаху, грошей багато, ринок — повний, заробітки є і роботи вистачає... Бажати чогось іншого було б невдячністю.

Він вийшов з долмуша. Пасажир, який сидів поряд з шофером, мовив:

— Ви бачили такого? Що він каже? Багато грошей... Я його знаю. Ще тиждень тому вмирав від голоду. А як знайшов на вулиці загорнуту в газету пачку грошей, то й став отаким. Гроші розв'язують людині язика.

Начебто мало лиха звалилося на мою голову, так до нас іще й злодії залізли. Вкрали жінчині браслети, кільця, одно слово, все те, що вагою невелике, а ціною важке. Кожного вечора ходив я до поліцейської дільниці, щоб дізнатися, чи не знайшли злодія. Одного вечора йшов я, як завжди, і дорогою знову зустрів давнього знайомого. Я був заклопотаний своїми справами, а він знову:

— Ефендім,— каже,— частина людей скаржить на труднощі життя. Але хто в цьому винен? Самі люди... Бо недбайливі і живуть безладно. Людина мусить дотримуватись у житті певної програми... Що ви на це скажете?

— Інколи за всякою там програмою не виходить.

— Не кажіть так... Ваші слова можна зрозуміти як ворожу пропаганду.

Отак розмовляючи, він дійшов зі мною аж до поліцейської дільниці. Там ми з ним і розсталися.

Один з поліцейських, як видно, знав його.

— Щастить же людині,— сказав він.— Минулого тижня виграв у спортивну лотерею. Білетів узяв на тринадцять лір, а виграв двадцять сім тисяч п'ятсот.

Ще не знайшлися злодії, а в нас нове лихо: згорів будинок, що дістався нам від батька. Зайнялося в сусідньому будинку, а тоді згоріло чотири будинки підряд. Наш же не був і застрахований. Усього й залишилось, що вазон з бегонією та наргіле...¹ Дружина в паніці ухопила вазон, а я вискочив на вулицю з наргіле. Так

¹ Наргіле — східний курильний прибор.

ми й стояли посеред вулиці — вона з бегонією, а я — з наргіле...

Нам дали притулок наші родичі. Тим часом я наполегливо шукав квартиру. Зайшов якимось до будинку, де на вікні було наклеєно оголошення, що здаються квартири. І хто ж би, ви думали, був хазяїном будинку? Отой самий тип!

Він запросив мене на поверх, де жив, а сам все балакає й балакає.

— Аллах дає тому, хто працює, аби лише людина працювала, — сказав він. — Адже так, ефендім? Людина з чистим серцем має бути вдячна аллахові. Ось, наприклад, я...

Потім запитав:

— Як ви розцінюєте політичне становище в країні?

— На політиці я не розуміюсь, але, здається, воно дещо заплутане...

— Ні-і-і... Країна ще ніколи так не процвітала, як тепер. Досить стабільне керівництво, дякувати аллахові... Щоправда, деякі панікери розпускають усілякі чутки, хочуть викликати заворушення...

Докір був, звичайно, на мою адресу.

Ми не зійшлися з ним у ціні, і я пішов.

Коли виходив з під'їзду, пояснив швейцарові:

— За три кімнати шістсот лір — це забагато.

— Голубе мій, — сказав швейцар, — такі люди совісті не мають. Та й звідки вона в них, коли гроші їм дісталися без труда й без поту. Виграв по лотереї півмільйона лір і купив цей будинок.

У народі правильно кажуть, що біда не ходить одна. Через кілька тижнів після того, як за чотириста лір ми зняли трикімнатний підвал, закрилася моя фабрика, і я залишився без роботи. Хазяїн збанкрутував, і ми не одержали навіть вихідної допомоги.

Я не знав, як мені бути, що робити. Одного разу, коли я йшов, заглиблений у свої невеселі думки, переді

мною зупинилася привагна машина, і з неї хтось сказав до мене:

— Будь ласка, прошу!

Глянув: він!

Я сів у його машину. Сам він погладшав, шия в нього округлилася, живіт розрісся. У розмові зі мною без угаву регоче, коли треба й коли не треба.

— У чому різниця між людиною й твариною? — питає й сам же відповідає: — Тварина їсть, коли голодна. Людина ж — ні... Людина повинна знати, коли й що їй слід робити. Їсти треба у певні години. Тим часом є й такі — я не кажу про вас, — що їдять, коли їм заманеться... Природно, що в них погано працює шлунок, сечовід. От їм і приспічує на дорозі, і шукають нужник. Хіба це по-людськи? А як ви поживаєте, що робите?

— Усе гаразд...

— А як, на вашу думку, розвивається країна?

— Погано...

Він аж закричав:

— Як це так!.. Може, ти в опозиції?.. Ні-і-і... Сонця глиною не замажеш. Ми досягли небувалого в історії розквіту. Цей чудовий...

— Дозвольте, я вийду.

Я вийшов з машини, подивився їй услід.

Тут підійшов до мене мій товариш. Привітався й запитує:

— Що це ти задумався? Ти його знаєш?

— Кого?

— Отого, що поїхав на «кадилаку»? Йому дісталася спадщина — чотири мільйони лір. Десь в Єгипті був у нього дядько, якого він не знав, навіть в обличчя не бачив... Коли дядько помер, виявилось, що ближчої рідні у нього не було, от і дісталися гроші небожеві.

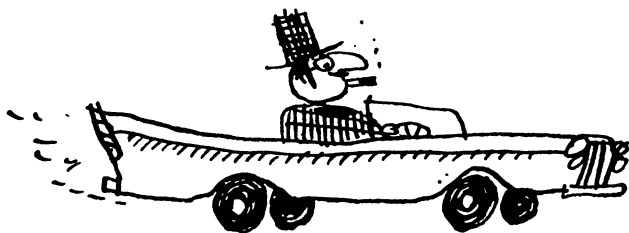
Усі мої надії були пов'язані з одним торговцем, який завинив мені тринадцять тисяч лір. У мене була й розписка. Ми продали йому земельну ділянку моєї дру-

жини,— за ним і залишився борг у тринадцять тисяч лір. Я сподівався одержати ці гроші і зайнятися торгівлею. Коли настав час одержати борг, я взяв розписку і пішов до торговця. Він був чесною людиною і віддав би гроші навіть без розписки. Але не міг віддати, бо сам збанкрутував. Тепер його розписка і ламаного мідяка не варта. Землю ж забрали інші кредитори...

Того вечора я вперше у житті пішов у корчму. Дивлюсь — знову він. Сів до мого столика. Я навіть горілки йому замовив.

— Ви чимось засмучені? — промовив він.

— Що вдієш... кепські мої справи. Безгрошів'я губить людей. Так тривати більше не може. Цьому й краю немає.



Оце і все, що я йому сказав. Він ще трошки посидів, потім пішов собі геть.

— Раніше він частенько заглядав сюди,— сказав офіціант, який його знав.— А як одружився — заходить дуже рідко.

— Він одружився? — поцікавився я.

— Та одружився ж. Такі, як він, роблять гроші навіть з того, що вони — чоловіки. Начебто ми не чоловіки, чи що... Цей же тип узяв собі мільйонершу, закріп купу грошей і став власником плантацій бавовнику...

Коли я виходив, якісь двоє підхопили мене під руки й потягли до поліцейської дільниці. Там я знову побачив того негідника. Виявляється, він доніс на мене. Показавши на мене пальцем, він сказав комісарові:

— Так, це він і є!

Він заявив, нібито це я говорив йому в корчмі все те, що він казав мені у моєму домі, коли вперше приходив до мене, і на що я йому відповів: «Давайте вважати, що я цих слів не чув».

Він був не схожий на людину, яка не заслуговує на довір'я. Я ж — навпаки. Бо черевики мої оширилися, мов крокодиляча паша.

ОТ МИ Й ОДРУЖИЛИСЯ

— Кохана моя, я такий щасливий, що ти дала згоду. Ось побачиш, я зроблю все можливе, щоб ти була задоволена і щаслива. Так, так... Мое слово тверде. Ми поїдемо в чудову весільну подорож. Неодмінно. На цілих три місяці. Ми будемо надсилати нашим друзям листівки з різних країн. Усе буде так, як ти бажаєш. Спочатку ми поїдемо до Європи. Рим, Венеція, Мілан, Ніцца, Париж, Берлін... А потім, може, Англія? Гаразд, поїдемо й туди. Потім Америка... Ти ж, мабуть, хочеш? Три місяці по світу будемо їздити.

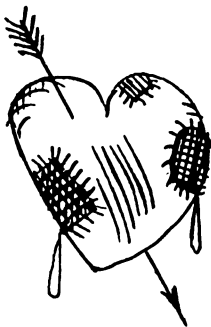
Послухай-но, любя моя, що я тобі скажу. Звичайно, як ти того й бажаєш, ми поїдемо в тримісячну весільну подорож. Але три місяці — чи не забагато це? Певна річ, тобі видніше, та, може, нам вистачило б і одного місяця? А на заощаджені гроші знімемо гарненький будиночок, га? Що ти на це скажеш?

—

— Значить, згодна. Ах, яка ти гарна, яке в тебе добре серце.

Послухай, що я маю тобі сказати, моя кохана. Навіщо нам їхати кудись за кордон? Хіба не можна влаштувати весільну подорож у своїй країні? І не треба буде витратити валюту. Адже шкода її, ти згодна? Спочатку поїдемо на Чорне море, а потім — на Середземне... Як чудово подорожувати пароплавом. Хіба не так?

—
— Ти справжній ангел, моя люба, я так і знав, що згодишся. Що я тобі можу сказати? Подорожувати в наш час досить важко. Пароплави переповнені, та й море неспокійне. Давай краще поїдемо разом у Бурсу. Хоча б на тиждень. Хіба не можна? Адже так? І красивіше, і де-



шевше, і спокійніше. Ах, золоте в тебе серце. Ти справжнє ангелятко на землі!

—
— Люба моя, але ж навіщо нам по готелях тинятись? Краще за ті гроші, що ми проживемо в готелі, я куплю тобі найдорожчу брошку. Га?.. Так буде краще, правда? Якої ти про це думки, радість моя? То яку ти бажаєш?.. За п'ять тисяч лір? Якщо хочеш — хай буде й за десять. А всякі там подорожі, готелі-мотелі — все це минає. А речі залишаються. Так, так... Я ж бачу, що ти найрозумніша дівчина в світі.

—

— Чекай-но, я тобі щось скажу. Бачу, ти мене добре розумієш. Тобто я хочу сказати — ну, навіщо тобі та брошка? Ти ж маєш чудовий смак. Правда? Навіть придбавши цю блискучу дрібничку, ти б ніколи не стала хизуватися, немов оті новоспечені багатії, — подивіться, мовляв, що в мене є... Давай відмовимося від цієї брошки. На ті гроші краще влаштуємо пишне весілля. Довкола тільки й розмов буде, що про нас, га? А й справді. Ушкваримо таке весілля, мов у самої Грейс Келлі¹. Яка ж ти гарна, моя мила.

—

— Весілля? Йй-бо, й не знаю... За теперішніх часів ми з тобою змарнуємо силу-силенну грошей на те, щоб комусь було весело. Треба ж найняти зал... Джаз... Іжа... Випивка... І що ж? Цілий гурт людей буде розважатися. До того ж усім не догодиш, хтось буде невдоволений, і підуть плітки-розмови. Ми ж з тобою вчинимо як розумні люди. Запросимо лише наших близьких родичів та друзів і влаштуємо весілля вдома. Так буде краще, клянусь аллахом.

—

— Знаю, що ти зі мною згодна. Ти ж найрозумніша дівчина в світі.

Слухай... Навіщо нам витратити сотні лір на весільне вбрання? Що не кажи, а одягають його лише раз у житті, адже так? На ті гроші ми придбаємо дещо по господарству.

—

— Яка ж ти розумненька. Правильно, нам краще зовсім відмовитися від весілля. Ми знімемо собі цілий поверх, добре умеблюємо. Понакупувую тобі суконь...

—

¹ Грейс Келлі — голлівудська кінозірка 50-х років.

— Але стривай... В наш час квартири дуже дорогі. Навіщо ж нам когось збагачувати? Зніmemo десь на околиці гарненький двокімнатний будиночок і зів'ємо собі гніздечко... Так, так, навіть однокімнатний... Як-не-як, а нас поки двоє.

Що? Ти хочеш заручини, шлюб? Природно, серденько моє, як можна без заручин, без шлюбу? Запросимо наших родичів, друзів.

Проте... Що таке шлюб? Хіба ми не довіряємо одне одному? Шлюб — це свого роду офіційний договір, контракт... А чи потрібні нам усякі там папери? Ми ж і так упевнені одне в одному. Звичайно ж, серденько моє, ніякого шлюбу нам не потрібно. За ті гроші, що треба платити за шлюб, я куплю тобі сукню.

Найкращу сукню... Пошиємо її в першокласної кравчині, скільки б це не коштувало.

—

— Моя люба, ось уже й літо. Хто ж одягається в таку пору в цупкі тканини? Поглянь на цю матерію... Гарна яка! А колір!.. Уся в квітах. Візьmemo чотири метри такого ситцю. А навіщо нам витратитися на кравця? Ти сама собі пошиєш — і все тут.

—

— Мабуть, чотири метри буде забагато. Надворі ж літо. Спека... Можна без рукавів, з відкритою шиєю... Коротка спідничка... Вистачить і півтора метра.

Ах, у тебе чудовий характер, моя мила. Ти знаєш, що мені спало на думку? Ми з тобою кохаємось, а закоханим і в курені рай. То навіщо нам знімати будинок? Будинок у наш час — розкіш. Чи не так?

Ситець? Він теж непотрібний... Ти, певне, зголодніла? Піду зараз куплю тобі сандвіч і жувальну гумку.

Дай я тебе поцілую... (Чмок-чмок!.. О-о-ох!)

—

— От ми й одружилися. Зробити це не так уже й важко...

Ех ти, найдурніша у світі дівчина. Якби була розумною, то чи пішла б за мене? От ми й одружилися, моя кохана. Як?.. Не віриш? З божою допомогою таки одружились.

РОЗМОВА В КАВ'ЯРНІ

- Добридень, бей-ефенді.
- ...?
- Здрастуйте, бей-ефенді.
- Здрастуйте, ефендім.
- Пробачте, я вас не потурбую?
- Та що ви! Дрібниці... А де ми з вами познайомились?
- Поки що ніде.
- А-а-а!
- Ви, як і я, п'єте наодинці... Давайте познайомись.
- ..!
- Ну гаразд, гаразд. Дозвольте за вас випити... Ваше здоров'я!
- Ваше здоров'я!
- Пити наодинці я дуже не люблю. А от в колі друзів, приятелів...
- Я не люблю гамору, хочеться побути на самоті.
- Самотність притаманна лише аллахові, бей-ефенді.
- І мені теж... Найбільші бувають самі з собою, найменші — просто самі.
- Якщо так, вип'ємо. Ваше здоров'я!
- Будьмо!
- А якби я попросив, ви б сіли за мій столик?
- Дякую, не турбуйтеся.
- Тоді дозвольте сісти за ваш?
- Як хочете.

— Дякую, я знав, що ви мене запросите. Як себе почуваете, бей-ефенді?

— Та що там казати... Головне — здоров'я. Погано...

— Ай-яй, вах, вах! Вип'ємо, і смуток розвіється. Ваше здоров'я!

— Мерсі... А ви як?

— Дуже, дуже добре... Як завжди. Ось ви запитали, і мені ще краще стало.

— Якщо так, вип'ємо. За ваше благополуччя!

— Будьте здорові... Я дуже люблю цю невеличку кав'ярню.

— А я її зовсім не люблю.

— Значить, ви любите казино, де можна випити, ресторани...

— Ні-і-і.

— То, мабуть, на відкритому повітрі, десь на березі моря, еге?

— Ні-і-і.

— Дуже дивно. Якщо так, то чого ви сюди приходите?

— Не знаю... Щоб випити... Давайте вип'ємо.

— За вас!

— За вас!

— Перепрошую, можна щось запитати? У вас сумний вигляд. У чому річ?

— Причин тому не одна, не дві, не десять. Багато... Я втратив матір — померла, бідолашна.

— А-а-а... Здоров'я вам. Тепер я розумію, чому ви засмучені. Що ж, вип'ємо... Коли померла ваша мати?

— Десь років сорок п'ять тому. Коли мені було тринадцять.

— Давненько.

— А для мене ніби вчора.

— Не плачте... Вона вмерла, але для вас завжди жива. Що ж вдієш... Нічого тут не вдієш. І моя мати померла сорок п'ять років тому, коли мені теж було тринадцять. Вип'ємо...

- А ви наче й не засмучені смертю матері.
- Що ви, голубе... Звичайно, дуже сумую. Та що я можу зробити? Це — над мої сили. Намагаюся забути. Інакше й жити неможливо.
- А я намагаюся пам'ятати.
- Нам же треба жити.
- Що з того, що ми живемо?
- Гаразд, а що буде, коли помremo? Того ми зовсім не знаємо. Колись і ми помremo, але навіщо ж поспішати?
- Ви — великий оптиміст.
- Бо життя чудове. А ви дуже великий песиміст.
- Тому, що все погано.
- А ви не дивіться на погане, не слухайте поганого.
- Нема ні гарного, ні поганого. Хіба я глухий чи сліпий? Давайте вип'ємо!
- Вип'ємо... Ваше здоров'я!
- Прошу, кажіть мені не «ви», а «ти», я буду дуже задоволений.
- Дякую.
- За нашу дружбу... За дружбу з тобою!
- Не звертай на те уваги, брате.
- Хіба це в моїй силі? Біда одна не ходить... У мене й батько помер.
- Ай-яй, вах, вах! Треба й це пережити. Коли ж помер батько? Недавно?
- Вважай недавно, два місяці тому... Рак... Врятувати було неможливо.
- Не плач, брате. І мій батько помер. Дивний збіг... Мій теж помер два місяці тому і теж від раку.
- І ти не сумуєш?
- Що з того суму? Хіба батько оживе?
- Дивуюсь я з тебе.
- Не молодий вже був... Пожив, скільки міг. Йому було сімдесят п'ять.
- Моему теж.

— Вважай, їм пощастило. Бо мали невиліковну хворобу. Ніж так жити... Давай вип'ємо!

— Вип'ємо, друже. Смерть — страшна річ. Як подумаю, що колись і сам помру, весь світ тюрмою здається.

— Я теж про смерть думаю, але коли про неї думаю, то ще більше відчуваю насолоду життя. Хіба варто марнувати сумом ті дні, які нам дано прожити?

— Вах, вах! Дружина пішла від мене, дружина... І саме це гнітить мене найбільше.

— Вип'ємо — забудеться. Давай! І від мене пішла дружина.

— Якщо від тебе пішла дружина, чому ж ти веселий? Може, ти її не любив? А я свою дуже люблю.

— Ні-і-і, я також люблю. Але на милування нема силування... Пішла — щасливої їй дороги,

— Не знаю, що й робити.

— Роби, як я... Звичайно ж, розлучся. Потім оженися вдруге на гарній, красивій жінці. Ха-ха-ха! Давай вип'ємо!

— Вип'ємо... О-о-ох, ох! Горить усередині, пече... Чи можу я звіритись тобі?

— Авжеж.

— Моє найбільше горе в іншому... У мене є кохана,

— І в мене теж.

— Я й дня без неї прожити не можу, а вона взяла та й поїхала на два тижні в подорож з якимсь своїм родичем.

— Ну гаразд, що ж страшного в тому? І моя кохана поїхала зі своїм родичем на два тижні. Я дуже скучаю за нею, але загодя радію з того, як ми зустрінемося через два тижні. Що ж, за радість зустрічі... Вип'ємо!

— Згубити мене хочеш. Хворий я, хворий, зрозумів?

— А-а-а, це мене дуже засмутило. Ну, коли так, давай вип'ємо, щоб усі лиха забути.

— Давай.

— Може, у тебе виразка?

- Звідки ти знаєш?
- Бо і в мене виразка. Ха-ха-ха!
- Слухай, хіба ж до сміху, коли в тебе виразка?
- Пусте... А якби рак, хіба було б краще? Добре, що виразка... Слухай, давай вип'ємо за те, що це не рак.
- Твое здоров'я! Ах, ах! Наче замало всякого лиха на мою голову.
- Що сталося?
- Обмежують у правах, ось уже півроку, як не підвищують по службі. Що вдієш, нема в мене впливових знайомих, нема покровителів. Таких, як я, безрідних бідолах, пригноблювати неважко. Забути все хочу, забути... Давай-но вип'ємо, брате!
- Вип'ємо... Ха-ха-ха! Хо-хо-хо! Від сміху аж сльози на очах виступили.
- Невже я сказав щось смішне? Що в цьому смішного?
- І я про те ж думаю, тому й сміюся. Ха-ха-ха! І мене півроку не підвищують.
- Е-е-е, чого ж тут радіти?
- А чом би й не радіти? Не маю ніяких протекцій, чесно працюю, совість моя спокійна. Давай вип'ємо!
- Так, але якби тебе витурили з дому за несплату грошей, що б ти робив, сміявся чи, як я, плакав би?
- Ха-ха-ха! Хі-хі-хі! Ой, як смішно, здається, помру від сміху.
- Що ти, друже?
- Мене теж витурили, ще й речі описали.
- І мої теж. Радіоприймач, килим...
- І в мене радіо й килим... Два тижні тому.
- І в мене два тижні... Так, але чому ж ти такий спокійний?
- Слухай, радіоприймач був застарілої марки, нарешті я його здихався. Та й килим старезний, суцільне блошине гніздо. Тепер, дасть бог, куплю новий, якщо будуть гроші.

- У тебе вже все гаразд. А в мене не так...
- Що в тебе ще?
- Ах, ах! Гірко й казати, брате. Ох, ох!
- Не плач, друже, не треба.
- Як мені не плакати, то кому ж тоді плакати? Результати останніх виборів — це ж ганьба! Наша партія одержала значно менше голосів, ніж на попередніх виборах. Хіба ж так повинно бути?
- Ха-ха-ха! Друже, а що в цьому поганого? Адже й я — член цієї партії.
- І ти задоволений з того, що зменшилась кількість голосів?
- Звичайно... Після такого удару наша партія, можливо, трохи отямиться. А якби вона в такому занепадницькому стані перемогла на виборах і прийшла до влади, то хіба було б краще? Ха-ха-ха!
- Давай-но вип'ємо, коли так.
- Давай... Твоє здоров'я!
- О-о-ох, ох!
- Та годі вже тобі, досить плакати. Програла вчора наша команда, і чорт з нею. У цьому році для нас вже нема чемпіонату.
- Ти за яку команду вболіваєш?
- За «Хор-хор спорт».
- Ми вболіваємо за одну й ту ж команду... Прикро, що вона програла.
- Що ж, мені тепер плакати, як ти?
- Стривай, оскільки наша команда програла, то на решті знімуть тих паразитів, які нею керують. Інакше діла не буде. Виходить, не так вже й погано, що вона програла? Ха-ха-ха!
- Що ж, коли так, давай вип'ємо!
- Вип'ємо, друже!
- О-о-ох, ох!
- Що в тебе ще?
- Нема грошей... Заборгував.

- Ха-ха-ха, хо-хо-хо!
- Е-е, що в цьому смішного?
- Та й я заборгував, через те й сміюся. Чотири тисячі лір винен.
- І в мене такий самий борг.
- Гаразд, але ж нічого поганого в цьому нема. Борг — це батіг для людини, мій друже. Залізеши по шию в борги — працюватимеш швидше. Ха-ха-ха!
- Ах, ах... Хіба я був таким раніше? У мене порвалися черевики, і я не можу купити нові.
- Хо-хо-хо, ха-ха-ха, хі-хі-хі!
- Ось поглянь, а тоді смійся.
- Ха-ха-ха! У мене теж порвані черевики, тому й сміюся. Але в старих черевиках краще, бо ноги до них уже звикли. А якби мав гроші й купив нові, то обов'язково намуляв би мозолі.
- О-о-ох, ох!
- Без смутку і плачу ти й жити не можеш.
- Як тут не засмутитися... Ти читав газети?
- А що там?
- Загинемо. Увесь світ загине. Через три дні зіткнемося з хвостатою кометою. Буде страшений гуркіт. Кінець світу.
- Не плач, брате, не сміши мене! Ха-ха-ха!
- Кажу тобі: кінець світу настане, а ти все смієшся. Моїх слів ніби й не чуєш. Ти можеш не сміятися?
- Ха-ха-ха, хо-хо-хо! Світові, кажеш, кінець настане? Що ж, давай вип'ємо!
- Давай... Але чого ти регочеш? Чи до веселощів буде, коли настане кінець світу? О-о-ох, ох! Помремо ж ми.
- Ха-ха-ха! Краще вже померти, аніж отак невпинно страждати й плакати. Ха-ха-ха! Давай-но вип'ємо!
- Вип'ємо, якщо так. О-о-ох, ох!
- Не плач, чого ти? Чому плачеш? Що сталося?
- Нічого, так собі. О-о-ох, ох!
- Якщо нічого, то чому весь час зітхаєш?

— Мовчки не п'ється. А як поохкаю та поахкаю — отоді й вип'ю.

— Коли так, вип'ємо.

— Вип'ємо, брате. Твоє здоров'я!

— Ха-ха-ха, хо-хо-хо, хі-хі-хі!

— Чого тобі смішно?

— Та так... Що ж, вип'ємо й повеселімося трохи. А без веселощів і не випив би стільки.

— То давай вип'ємо.

— Твоє здоров'я!

— А-а-ах, ах! О-о-ох, ох!

— Ха-ха-ха, хо-хо-хо!

* * *

У невеликій кав'ярні було повно відвідувачів. Навпроти буфетної стойки на стіні висіло величезне дзеркало. За столиком біля дзеркала сидів на самоті чоловік. Він увесь час пив і розмовляв зі своїм відображенням у дзеркалі. Розмовляючи сам із собою, він то плакав, то сміявся.

Раптом почувся дзенькіт — це самотній відвідувач запустив у дзеркало спочатку чаркою, а потім графином. Дзеркало розлетілося на друзки. Так він покінчив зі своїм співрозмовником, з яким балакав цілу годину.

І ніхто не зміг би сказати напевно, кого ж із двох було вбито, а хто залишився в живих: отой оптиміст, що зник разом із розбитим дзеркалом, чи цей песиміст?

ЖАРТІВНИКИ

— Життя — гірка штука, панове. Життя — це тернистий шлях. Життя... Є в мене грубезні, вщерть списані зошити — я заповнював їх житейською філософією. До цього часу я записав у них близько шістнадцяти тисяч наймудріших висловлювань про те, що таке життя.

Життя — це страждання. Життя — це крутий і важкий підйом. Життя — це швидкоплинна течія. Життя — це театральна сцена...

Третій зошит я закінчив такими словами: «Що ж таке життя?»

Справді... Життя — гірка штука, панове. А втім, послухайте мою розповідь і вирішуйте самі — чи так воно, чи ні.

Я не працював, і не тому, що дістав спадщину, а через те, що був безробітний. Вже два дні перебивався з квасу на воду.

Сидів якимось у парку на лавці й розмірковував про смисл життя. Поруч сидів якийсь чоловік, читав газету. Коли він закінчив читати і хотів покласти газету в кишеню, я попросив:

— Дозвольте, будь ласка...

Він простягнув мені газету. Я почав з перегляду дрібних оголошень. Одне з них збудило в мені якусь надію. Потрібні були робітники — чоловіки й жінки, незалежно від віку. Я віддав газету чоловікові й, не гаючи часу, щодуху поспішив за адресою, вказаною в об'яві. Треба було піднятися на п'ятий поверх величезного будинку в діловому кварталі міста. Щоб ніхто мене не випередив, я навіть не діждався ліфта. Прибігши на п'ятий поверх, я так захекався, що присів на сходинку перепочити. Кімната номер вісімнадцять, де брали на роботу, була навпроти. Я бачив, як входили і виходили одне за одним люди. Входили з надією, виходили роздратовані, з пісними обличчями.

Щоб мати бадьорий вигляд, я довгенько-таки посидів на сходинці, потім увійшов до кімнати номер вісімнадцять і звернувся до першого стрічного:

— Я прочитав у газеті об'яву...

Чолов'яга, схожий на швейцара, запросив рукою, мовляв, заходь і чекай.

У кімнаті стояло багато стільців та крісел. Шість жінок і вісім чоловіків сиділи, п'ятеро стояли. Я підійшов до одного з них.

— Що це за робота, не знаєте? — запитав я.

— Не знаю. Викликають по черзі, і все,— відповів він.— Одного тримають десять хвилин, іншого — півгодини. Потім люди з криком вибігають з кабінету.

Сказавши це, чоловік замовк. Раптом двері кабінету з грукотом відчинилися і до кімнати, де ми чекали, влетів спітнілий товстун з червоним, мов помідор, обличчям.

— Безсовісні, підлі! Негідники!..— вигукував він, прямуючи до виходу.

— Видно, не взяли на роботу, от і розсердився,— сказав я.

— Кожен отак кричить, коли виходить з кабінету,— сказав чоловік, що стояв поряд зі мною.

— Чия черга? — запитав швейцар.

— Моя,— відповіла виряджена, розмальована молода жінка й манірно зайшла до кабінету.

— Цікаво, що вони там роблять? — запитав я в одного з тих, що, як і я, чекали своєї черги.

— Думаю, складають іспити,— сказав він.

Я почав пригадувати, чого мене навчали в школі. Тут, очевидно, торгова контора і відвідувачів екзамнують з математики. Про себе я повторив таблицю множення. Тоді став пригадувати, що таке купівля-продаж векселів, як обраховуються проценти, аж тут почувся жіночий крик. Потім рвучко відчинилися двері і з кабінету вискочила молода жінка. Її обличчя було багрянисто-червоним з фіолетовими плямами.

— Нахаби! Безсовісні! — вигукнула вона й побігла геть.

Услід їй через відкриті двері кабінету чувся грубий регіт кількох чоловіків.

— Невже їй зробили щось погане? — поцікавився я.

— Не думаю,— відказав мій сусіда по черзі.— Якби їй зробили щось погане, вона б отак не волила. Напевне, задали якесь важке запитання.

— Та ні, мабуть, з неї поглумилися,— докинув якийсь юнак.

— Але ж і чоловіки кричать, брате мій,— сказав мій сусіда.

Тим часом швейцар запитав:

— Чия черга?

Юнак зайшов. Та тільки я знову почав пригадувати проценти, як він кулею вилетів з кабінету.

— Що це за робота! — вигукнув він і, не озираючись, побіг сходами вниз.

— Цей юнак тримався навіть менше за жінку,— зауважив мій сусіда.

За мною стали в чергу вже чотири відвідувачі, підходили й інші.

Люди одне за одним заходили до кабінету і через п'ять-десять хвилин, усі спітнілі, з червоними обличчями, лаючись на чім світ стоїть, вилітали звідти.

Коли знову прочинилися двері і в них з'явився швейцар, щоб запросити когось іще, я запитав:

— Що там роблять з людьми?

— Їх випробовують,— відповів він і зник за дверима.

Ось з таким же несамопитим криком вискочила з кабінету якась бабуся, після неї — дід. І вслід кожному, хто покидав кабінет, чувся регіт. Я ж дивився на все це й десь у глибині душі почав навіть радіти. Якщо людина з таким криком вилітає з кабінету, думалося мені, значить, її не беруть на роботу. А це збільшує мої шанси на успіх. Разом з тим я побоювався. І як ото треба випробовувати людей, щоб всі вони, лаючись, вилітали звідти, мов ошпарені окропом? Мій страх зростав. І якби не був я вже два дні голодний, то плюнув би на це випробовування, на ці іспити й пішов би звідси геть. Але в мені жевріла надія, що мене візьмуть, і я перелякано

чекав. Ось вийшов з кабінету блідий, мов полотно, дідусь, що стояв переді мною: Йому бракувало навіть духу, щоб виляється, як інші.

— Що там роблять, дідусю? — запитав я.

— І не питай, підеш — сам побачиш,— відповів він.

А швейцар знай своє:

— Чия черга?

Я не озивався. Той, що був за мною, сказав:

— Ідіть, ваша!

— Та я не поспішаю, проходите, будь ласка,— запропонував я.

— Ні, дочекаюся краще своєї черги,— почув я у відповідь.

Тварюка! Либонь, у трамваї чи автобусі не дотримувався б черги, так би й ліз по головах.

— Прошу вас, проходите.

— Ні-і-і... Це неможливо, йдіть першим ви!

Швейцар підштовхнув мене у спину і зачинив за мною двері. Подумки я почав молитися: «О аллах! Не дай мені впасти духом! Дай мені сили, щоб витримати іспит або випробовування і дістати роботу...»

Коли я увійшов до кабінету, то чи від голоду, чи від страху мені в очах потемніло. Я опинився у гарно вмебльованій величезній канцелярії. За столами сиділо чоловік десятеро. Вони все ще реготали вслід тому, хто щойно вийшов звідси; аж заходилися від реготу, навіть сльози на очах повиступали. Усі були ситі, огрядні, з подвійними підборіддями, і сміх, здавалося, їм дуже личив. Я підійшов до службовця, що сидів за величезним столом, на якому лежало скло. Він глянув на мене й запитав:

— Ви любите жарти?

Як треба відповісти, щоб мене взяли на роботу? Я оглянув усіх, хто був у цій кімнаті, і не побачив жодного, подібного до себе. Всі вони були гарно вдягнені, огрядні, вгодовані, з рожевими, наче кров з молоком, обличчями. Мені подумалося, що такі люди, безперечно.

люблять жарти, і я відповів, скривившись у жалюгідній посмішці:

— Звичайно, ефендім, жарти я поважаю, навіть дуже їх люблю. Хіба є людина, яка б не любила жартів?

— Якщо ти любиш жарти, то сядь он у те крісло.

З голоду мені було несила триматися на ногах, та, намагаючись бути ввічливим, я відмовився:

— Я краще постою, ефендім.

— Ні, так не можна. Якщо ти любиш жарти — сідай!

Не вловивши зв'язку між жартами й сидінням, я все-таки послухався й сів.

— Дякую, — ввічливо промовив я.

— Кожен, кого ти тут бачиш, і всі ми разом — великі жартівники.

— Чудово, ефендім. Я теж дуже люблю жарти.

Люди, що сиділи праворуч і ліворуч, завели розмову. Інколи зверталися до мене з запитаннями, і я відповідав коротко й поштиво. Раптом зі мною скоїлася дивина. Пробачте, ззаду почало припікати. Все сильніше й сильніше. Зрештою мені здалося, що я сиджу не в кріслі, а на вогнищі... Я підсмажувався, ніби каштан на розжареній сковорідці, ніби шашлик на гарячому вугіллі. Аллах, аллах... Чи не хвороба це? Наскільки я знаю, жар людина відчуває в голові, а не ззаду. Я почав крутитися то в один бік, то в другий — не допомагає. А вони дивляться, як я соваюсь у кріслі, й регочуть. Ясна річ, жартівники, а мій вигляд їм і справді смішний... В мене душа горить, а я, зиркаючи на них, і собі починаю сміятись. Тим часом піді мною так пече, що я ось-ось вогнем запалаю.

— Що з вами? Вам погано? — запитує той, що був переді мною.

Сказати «захворів» — ще на роботу не візьмуть. І я відповів:

— Ні, здоровий як бугай.

— Чому ж ви вовтузитеся у кріслі?

Усі реготали від душі. Щоб якось викрутитись, я збрехав:

— Пробачте, свищ у мене... Дозвольте, я встану, не можу сидіти.

А вони аж покотилися зо сміху. Я підвівся з крісла, витер піт, що градом котився з мене, і хотів було кинути їм у вічі: «Чому ви смієтесь?» Але промовчав. Вони ж бо жартівники, ще на роботу не візьмуть...

Чоловік за величезним столом натиснув на кнопку дзвоника і наказав швейцарові:

— Принеси панові чаю!

Я зрадів. Напевне, сподобався їм. Від голоду в мене бурчало у животі. Ось вип'ю гарячого чаю, може, легшає трохи. Швейцар приніс чай. Я взяв у руку склянку. Та не встиг покласти й дві грудки цукру, як у склянці щось запінилося й стрельнуло вгору. Від несподіванки я аж остовпів і мало не впустив склянку. Все моє обличчя вкрилося піною, ошпарені руки пекло. Ну й утрапив же я в халепу! А вони аж попадали зо сміху. Бо й справді, було з чого сміятися.

Один з них, ледве стримуючи сміх, звелів мені:

— Відчини оті двері, там, на столі, лежить папка, принеси її сюди.

Я відчинив двері, але ніякої папки не знайшов. Шукав, шукав, але її не було... Боже мій, як скажу, що не знайшов, вони ж матимуть мене за дурня. Що ж робити?

— Її тут нема, ефендім,— зі страхом промимрив я.

— Виявляється, вона тут,— сказав чоловік, заходячись реготом.

Коли я підійшов до нього, він вигукнув:

— Ой, ти ж залишив двері відкритими. Негайно зачини!

Я повернувся й зачинив двері. У цей час до мене причепився ще один. Але відповідати я не міг, бо... почав чхати. І так сильно, що мало груди не розірвуться.

— Як вас звати?

— Мене... ап-пчхи! ап-ап-пчхи!.. Ме... апчхи! Мех... чхи!.. Звуть.. ап-п-пчхи!.. Мех-мед, чхи!..

Люди аж за животи беруться зо сміху. А я ніяк не второпаю, що зі мною сталося? Уперше за сорок років з'явилася реальна надія на роботу, а тут то горить піді мною крісло, то виплескується чай, то розчхався невідомо з чого...

— Скільки вам років?

— Со... со... ап-п-пчхи!.. Сорок один... апчхи!

А вони аж давляться від сміху. Один з них знову до мене:

— Он там,— показав рукою у протилежний бік,— е кран. Підіть умийтеся!

Я змив з обличчя піну й нарешті перестав чхати. Але що це? Натомість почав плакати. І не тихо, а ридма ридати. Такого зі мною зроду не траплялося. Не знаю, може, це з голоду... Я став для них справжнім посміховиськом... Та що вдієш? Підійшов до них знову. Але чи візьмуть на роботу такого недотепу, такого слинька, такого плаксу?

— Чого ви плачете?

— Я? Не знаю... Згадав покійну маму...

А вони регочуть, аж заливаються. Мені ж не до сміху — ридма ридаю, спинитися не можу. Один з них дістав з шафи флакон одеколону і подав мені.

— Візьміть понюхайте — миттю полегшає.

Я налив трохи одеколону собі на долоню і глибоко вдихнув. Напевне, це був якийсь особливий одеколон, бо мені й справді полегшало. Але сьогодні зі мною щось обов'язково трапляється. Ось і тепер — напала гикавка. Ги-ик, гик... Ще подумують, що я придуркуватий: то плачу, то чхаю, то гикаю... Але поки не проганяють...

— Що ви робили раніше?

— Ра... гик... гик... ги-и-ик... раніше... гик... гик... чистильник... гик...

— Та годі вже, замовкніть! — почали на мене гримати.— Ми ж луснемо від сміху. А відчиніть-но цю шафу!

Відчинив я шафу, раптом щось як вибухне, мов постріл з гармати. Я аж затремтів від страху. І треба ж... Тепер мене не візьмуть на роботу... Хай вже так, але ж і людей загублю: повмирають зо сміху.

Найтовстіший з жартівників здув зі свого столу пил. Скоро всі знову вибухнули реготом.

— Чого ти чешешся?

— Не знаю, я чистий, вчора мився, і раптом скрізь засвербіло.

Сказати, що це блоха, я не міг, бо вона кусається десь в одному місці. А тут свербить усе тіло. Шкрябаю всюди...

— Яка у вас освіта? — запитав найстарший за віком.

— Закінчив літературний факультет.

Він схилився до мене:

— Кажіть голосніше, бо я погано чую.

У вусі в нього був слуховий апарат. Чуваючись обома руками, я голосно вигукнув:

— Літературний факультет...

— Що?

Я нахилився аж до самого слухового апарата й ще голосніше вигукнув:

— Літературний...

Цієї ж миті зі слухового апарата мені прямо в обличчя пирснув струмінь води. В голові замакітрилось. Як стояв, так і гепнувся на підлогу. Та тут не контора, а притулок злих духів. З голоду в очах рябіло.

Поряд зі мною на підлозі опинилися й члени комісії, які аж качалися від сміху. Потім приходили до тями, піднімалися, переставали сміятися і набирали поважного вигляду. Один з них звернувся до мене:

— Пробач нас, ти виявився стійким. До тебе пройшло вже чоловік з сорок, і ніхто з них не зміг витримати до кінця. Були й такі, що тікали після першого ж випробування.

— Не розумію, бей-ефенді, що я витримав?

— Зараз поясню. В Америці є фабрика, яка виготовляє жартівливі препарати. Вона запропонувала нам співробітничати і надіслала деякі зразки.

— Ну то й що?

— Окремі препарати призводять до тяжких наслідків і навіть небезпечні для життя. Тому ми й вирішили спочатку їх випробувати.

Потім вони завели розмову між собою.

— В Америці, кажуть, уже десять тисяч магазинів продають ці препарати.

— Так, так... І експортують їх щороку не менше як на двадцять мільйонів доларів.

— Вони й у нас підуть добре... Досліди показали, що ніякої небезпеки нема.

— Фабрика пропонує нам препарати п'ятдесяти найменувань.

— Ми замовимо й інші... Це — прибуткова справа. Бо наш народ любить жартувати ще більше, ніж американці. У нас дуже жартівливий народ.

Найстаріший і найтовстіший члени комісії звеліли третьому, який був, на мою думку, їхнім секретарем:

— Пиши: дві тисячі нагрівальних елементів для стільців, десять тисяч пакетів коростяного порошку, п'ятсот ящиків одеколону для гикання, п'ять тисяч водометних слухових апаратів, двадцять тисяч пляшок слезоточивої води, п'ять тонн вибухового цукру, тридцять тисяч коробок капсулів... Напиши, хай все це висилають негайно.

Я зрозумів, що вони згодні взяти мене на роботу. Але, правду кажучи, я ніяк не міг збагнути, в чому саме полягатимуть мої обов'язки. Захопившись розмовами, вони, мабуть, про мене й забули.

— Бей-ефенді,— звернувся я до того, хто запитував мене найбільше,— то як, берете на роботу?

— А-а-а, ми й забули про тебе,— сказав він.— Так, серед багатьох бажаних ти виявився найстійкішим. Ми тебе беремо.

І повернувся до секретаря:

— Скажи бухгалтерові, щоб він звелів касиру видати цьому чоловікові дві з половиною ліри.

Потім знову до мене:

— Наша компанія кожного місяця закуповуватиме в американської фабрики різновиди цих жартівливих препаратів. Кожного третього числа приходь до нас. Ми будемо їх випробовувати. А ти матимеш по дві з половиною ліри. Не забувай, кожного третього числа...

— Ха-ха-ха! — розсміявся я.

У відповідь він теж засміявся й промовив:

— Ну й кумедник! Я також дуже люблю жарти.

Ми й далі сміялися. Я знемагав від голоду, але зібрався на силі й від душі заїхав йому в пику. Він позадував і, не втримавшись на ногах, звалився додолу. З носа потекла кров. Усі інші припишкли.

— Я з вами трохи пожартував,— пояснив я.

— Хіба ж так жартують? Це собачі жарти...

— Що ж удіеш, я бідняк. За дві з половиною ліри місячного заробітку я не зможу купити жодного жартівливого препарату, який ви пропонуєте... Отож я й пожартував, щоб вам затямилось без всяких препаратів.

Грюкнувши дверима, я вийшов й одразу ж подався додому. Розгорнув зошита, в якому робив записи про філософію життя, і в самому кінці написав: «Життя — це гіркий жарт».

«ЦЕ СО?»

Чи ви бачили, як божеволіє людина? А я бачив. До того ж це була людина з міцними нервами, освічена, інтелігентна. Бідолашний, він збожеволів на моїх очах.

Це сталося два роки тому. Нас запросила до себе на вечерю одна сім'я. Я не міг відмовити своєму приятелю.

леві, який був знайомий з главою сім'ї. Разом з ним ми й подалися в дім, де з нами хотіли познайомитись.

Коли я вперше йду з кимось знайомитись, то стаю відлюдкуватим, від мене навіть холодом тягне, і всі навколо почувають себе немов у холодильнику. Господарі ж, які нас запросили, виявилися напрочуд гарними людьми. Вони робили все можливе, щоб розвеселити нас.

Невдовзі прийшли й інші гості: дві жінки й чоловік. Ще до того, як запросити нас до столу, господиня почастиувала кожного чарчиною горілки. Гості ніби трохи розвіяли прохолодну атмосферу, що панувала у вітальні. Та ненадовго. Скоро й вони замовкли, відчуваючи на собі хвилі холоду, що йшли від мене. Усі стали насуплені, мовчазні. Вряди-годи господарі починали розмову на якусь тему, щоб хоч трохи розвіяти холод, та бесіда ніяк не клеїлася. Зронить хто-небудь слово-друге, і знову панує тиша. Як то кажуть, «наче шайтан проскочив».

Іноді з сусідньої кімнати долинав у вітальню дитячий голос. Тоді господарі починали скаржитись на свою дитину. Хай їй здоров'ячко, але вона дуже балувана. За короткий час у них змінилося чотири гувернантки. Найстійкіша витримувала півроку. Ось і зараз там у кімнаті дитина допікає гувернантці. Батьки були в захваті від незвичайного розуму свого улюбленця.

Коли і цю тему було вичерпано, серед гостей знову запала гнітюча тиша.

— Скоро прийде Фікрі-бей, сміятися будемо до сліз...— дбкнув господар будинку.

— Що я чую, друзі,— радісно мовила одна гостя.— Фікрі-бей теж прийде?

— Ми на нього чекаємо...

— Ой, як добре! Посміємося досхочу.

Друга гостя розповіла про такий випадок.

— Яюсь, здається, надвечір,— почала вона,— ми пішли в гості. Там був Фікрі-бей. Він нас так потішив, так

потішив, що всі аж рвали боки від сміху. «Досить, Фікрі-бею, бо повмираємо зо сміху»,— умовляли його. А одна з жінок, що була там,— дуже перепрошую,— не стрималася і надзюрила під себе.

Усі заговорили про Фікрі-бея: який він веселий та як уміє розсмішити.

— Ви його знаєте? — звернувся хтось до мене.

— Ні.

— А-а-а, шкода. Сьогодні познайомитесь — він вам сподобається.

Трохи згодом прийшли нові гості — жінки, чоловіки.

Пізніше з'явився ще один — поштовий чиновник. У вітальні зібралося аж сімнадцять осіб. І всі вони вели розмову про Фікрі-бея, про його вміння веселити компанію. А з сусідньої кімнати долітав голос пустуна, хай йому здоров'я.

Аж ось прочинилися двері.

— Фікрі-бей! Фікрі-бей! — заплескало в долоні товариство, вітаючи нового гостя.

Це був і справді досить веселий товстунець. Його пухкі щоки, здавалося, світилися внутрішньою лагідністю. На вигляд йому було років сорок п'ять.

Я не поважаю людей, яких надто вихваляють, але цей підкорив мене. Коли він увійшов, де й поділася холодна відчуженість. У всіх з'явився гарний настрій. Здавалося, навіть його волосся випромінювало смішинки. Кожне ж його слово викликало регіт.

Спочатку я силкувався не піддаватися ні його словам, ні жестам і не сміявся. Але так тривало недовго. Поступово я почав відтавати, посміхатися і зрештою теж став шосили реготати.

Він не говорив ніяких непристойностей — і це було дуже добре. Я уважно стежив за ним, прагнучи збагнути, як йому вдається розсмішити людей. Та нічого особливого не помітив... Він розмовляв дуже просто, як і кожен з нас. Але що не слово — люди регочуть.

— Заради аллаха, скажи мені,— звернувся я до свого приятеля, котрий привів мене сюди,— хто цей Фікрі-бей, що він робить?

Виявляється, він — педагог. Чотири роки працював у Швейцарії над проблемами дитячого виховання. Потім шість років — в американському «Товаристві виховання дітей». Отже, спеціаліст в галузі дитячого виховання.

Він виступає на радіо на цю тему. Опублікував чимало праць турецькою, французькою, англійською мовами, пише в газети, журнали.

Мій інтерес до нього зріс ще більше. Такого я ще не бачив. Він промовляє «стіл», і ми сміємось; «двері» — знову сміємось. Вітальня аж гула від сміху. В мене навіть сльози на очах виступили...

— Ой, помираю... Та годі вже, Фікрі-бею. Ха-ха-ха!..

— Хай йому грець, Фікрі-бею, досить! Га-га-га!..

Хто ухопився за живіт, хто зігнувся у три погібелі, хто качається долі по килиму... Хі-хі-хі... Ха-ха-ха... Хо-хо-хо... Га-га-га...

Небачено... Нечувано... І найбільше вражає те, що сам він зовсім не сміється.

Вловивши мить, коли хвиля сміху ніби трохи вщухла, я підійшов до Фікрі-бея й запитав:

— Звідки у вас стільки веселощів, бей-ефенді? У чому секрет, навчіть і мене.

— Секрет дуже простий,— відповів Фікрі-бей.— Ніколи ні на що не сердьтєся. Мені вже сорок вісім, і я жодного разу не сердився.

— Аллах, аллах... Так ніколи й не сердились?

— Не сердився...

— А якщо вас хтось образить?

— Не серджусь. Коли ще я ходив до школи, то геть усім допікав. Мене ж розсердити ніхто не міг. Облайте мене останніми словами — я не розсерджусь. Посміхнуся й піду далі. А для вас це буде уроком виховання.

Потім ми перейшли до проблем дитячого виховання. Як і всякий батько, я почав нарікати на свою дитину, після чого запитав:

— А ви свою як виховуєте?

— На жаль...

— Певне, за допомогою вашого методу?

— Я не маю дітей...

— А-а-а!.. У вас їх і не було?

— Я не жонатий.

Я аж остовпів від здивування.

— І ніколи не одружувались?

— Ніколи...

Я зніяковів.

— Бей-ефенді,— кажу йому,— їсти виноград легко, а ще легше повчати інших. Особливо холостякові...

Що він тямить у дітях та у вихованні, коли сам нежонатий і батьком ніколи не був? Ох, як це просто вчити когось, що дитину виховувати слід отак і отак. Я аж розсердився...

Коли ж Фікрі-бей знову заговорив, усі розсміялися. А я не міг, бо настрої в мене було зіпсовано. Та ненадовго. Дуже скоро розреготався й я.

А з сусідньої кімнати й далі чувся голос неслухняної дитини, хай вона здоровою буде.

— Що там таке? — запитав Фікрі-бей.

Йому пояснили, що це пустує дитина, хай вона здоровою буде, і що її пустощів не витримують ніякі гувернантки.

— Ні-і-і!...— зауважив Фікрі-бей,— так не годиться. В таку пізню годину дитина мусить спати. Якщо ж ви не поклали її спати, то посадить разом з дорослими.

Присутні вислухали довгу наукову лекцію з цього приводу, після чого Фікрі-бей звелів:

— Приведіть дитину сюди!..

— Що ви, що ви, Фікрі-бею,— запротестувала мати.— Ви не знаєте нашого хлопчика. Він вас замучить.

Фікрі-бей переконливо довів наукову неспроможність такої думки й додав:

— Дитину не можна залишати напризволяще. Щохвилини вона має бути чимось зайнята. Приведіть її сюди.

— Наш хлопчик зовсім не такий, як ви думаете,— на цей раз втрутився батько.— Він зіпсує вам увесь вечір.

— А ви його приведіть, ефендім.

— Мое діло попередити,— сказала мати.

Дитину привели. Це було пухкеньке хлоп'я років чотирьох з дуже жвавими оченятами. Побачивши незвичний гурт людей, воно трохи злякалося.

— Залишіть його самого і не звертайте уваги,— порадив Фікрі-бей.

Діставши з сигаретної пачки аркушик паперу, що відділяв два ряди сигарет, він зробив човника і простягнув дитині. Хлопчик зацікавився.

— Це со? — запитав він.

— Човник,— відповів Фікрі-бей.

Хлопчик запитав удруге:

— Це со?

— Човник,— пояснив Фікрі-бей.— Бачиш, човник, який гарненький човник.

— Тепер ти пропав, Фікрі-бею,— сказав хлопчиків батько.— До ранку він не відчепиться від тебе, все питатиме: «Це со?» та «Це со?» Замучить розпитуваннями.

— У такому віці всі діти однакові, без угаву розпитують,— відказав Фікрі-бей.— В них саме встановлюються зв'язки з навколишнім світом. Чим більше запитують дитина, тим вона розумніша. Ви повинні радіти з того. Необхідно терпляче, спокійно відповідати на всі її запитання. Виховувати дитину — справа нелегка. Не лінуйтеся відповідати. На кожне запитання давайте ґрунтовну відповідь, ніби ви розмовляєте з дорослою людиною.

— Ну що ж, побачимо,— сказав батько.

— Це со? — запитав хлопчик.

Фікрі-бей пояснив ще раз:

— Це човник. Він плаває морем. Ось так: фиш-фиш-фиш...

У мене в самого четверо дітей, тож я уважно переймав досвід виховання, який народжувався прямо на моїх очах.

Фікрі-бей зробив з паперу дзигу, ляльку, машину і скоро порозумівся з малюком.

— Так, наука — велика справа,— визнав я.— Дивіться, як вони швидко заприятелювали.

— Ви не звертайте на нас уваги, розмовляйте собі,— сказав Фікрі-бей.

Ми розмовляли поміж собою, але зором і слухом я був з ними.

— Це со?

— Дзига.

— Це со?

— Оце? Годинник...

Хлопчик показав на завод наручного годинника Фікрі-бея:

— Це со?

— Годинник...

— Ні, ні...

— Це? Це — як його... Головка, щоб заводити годинник.

Тоді хлопчик показав на самовар:

— Це со?

— Самовар...

— Це со?

— Самовар... В ньому кип'ять чай.

— Ні, ні, оце?

— Хм, це... той... краник самовара...

Фікрі-бей обернувся до нас:

— Значить, отак: треба відповідати на кожне запитання дитини.

Тим часом малюк показав на пишні груди огрядної гості, що сиділа поряд, і запитав:

- Це со?
- О... Той... Груди...
- Ні, ні. Оце?
- Груди.
- Ні, ні. Оце?
- Одна грудь.

Хлопчик знову повернувся до самовара і показав на круглий блискучий виступ на кришці:

- Це со?
- Самовар.
- Ні. Це со?
- Та це ж самовар, синку.
- Ні, ні. Це со?
- Кажу ж тобі, самовар...
- А це со?

— Аллах, аллах, то на самоварі... як його...

Фікрі-бей обернувся до нас і ще раз повторив:

— Сердитись ніяк не можна. Про це й мови нема, коли йдеться про виховання дитини.

- Це со?
- Оце? Нога.

Хлопчик показував на ногу однієї з жінок.

- Ні, ні. Це со таке?
- Плаття...
- А це?
- Литка.
- А це со?

— Це литка, мій синку, литка. Це зветься литкою.

- Це со?

Фікрі-бей почервонів:

— Литка, литка, литка...— але вмить опанував себе і знову сказав: — Сердитись не слід. Терпіння і ще раз терпіння... Ніколи не сердьтєся.

- Це со?
- Годинник.

- Оце, оце со?
- Кажу ж годинник...
- Це, це?
- Головка, щоб заводити...
- Це со?
- Це на самоварі, той...
- А це со?
- Пограйся трохи човником.
- Це со?
- Литка.
- Ні, ні. Оце?
- Груди...
- Це со?
- Одна грудь...

Фікрі-бей тицьнув малюкові паперові іграшки, а сам пересів у інше крісло. Та хлопчик пішов за ним. Показавши на ніс одного з гостей, у котрого ця частина обличчя була досить помітною, він запитав:

- Це со?
- Ото? Ніс...
- Це со?
- Це — ніс, ніс. Зрозумів? Це ніс...
- Це со?
- Та ніс же, мій сину, ніс...
- Ні, ні. Оце со?

— Я тобі вже казав. Це — литка. Верхня частина ноги, що над ступнею, зветься литкою... Лит-ко-ю...

- Це со?
- А це — ніс...

Хлопчик показував десь вище носа.

- Це со?
- Та ніс же, ніс, ніс...

Фікрі-бей сказав нам:

— Вам не слід дратуватися. Пояснюйте дитині, аж поки вона не засвоїть сказане вами. І десять разів, і сто, і тисячу... Аж поки дитина не засвоїть...

А хлопчик ніби й справді зрозумів слова Фікрі-бея і, показуючи десятки разів на одне й те ж, усе питав:

— Це со?

— Ніс...

— Це со?

— Ніс... ніс... ніс...

— Це со?

— Та ніс же, ніс. Звичайний ніс.

— А це?

— Ніс, ніс, ніс, ніс...

Від нервового напруження підборіддя й брови Фікрі-бея почали тремтіти.

— Це со?

Ледь стримуючи себе, Фікрі-бей навмисно м'яко, немовби умовляючи, пояснював малюкові:

— Це ніс, мій сину, ніс, мій голубе, ніс...

— Це со?

— Це ніс, мій малесенький. Це зветься носом, розумієш, носом...

— Це со?

— Ні-і-іс. Повтори за мною: ніс...

— Це со?

Фікрі-бей розслабив краватку:

— Ніс... Це ніс... Ніс, мій хлопчику. Оте, що ти бачиш у цього дяді на обличчі, зветься носом.

— Це со?

Фікрі-бей скинув піджак.

— Ніс.

— Це со?

— Ніс, кажу ж тобі: ніс.

— Це со?

— А-а-а... Та досить вже! Це ніс...

— Це со?

— Ніс!

Він вчасно стримався й промовив:

— З дитиною ніколи не можна поводитись грубо.

— Це со?

М'яким, солодким голосом Фікрі-бей відповів:

— Ніс.

— Це со?

О-о-оф...— позіхнув він.

— Це со?

— Ніс це. Аллах, аллах, чи ти носа не бачив? Це — ніс, н-і-с.

— Це со?

— Це ніс.

— Це со?

— О-о-оф...— Але знову стримався й далі повчав: — Треба виявляти інтерес до дитини. Сердитися не слід. Головне — терпіння. Відповідайте на кожне запитання.

— Це со?

— Ото? Черевик.

— Ні, ні. Оце со?

— Ремінець черевика.

— Це, це, це со?

— Застібка для ремінця.

— Це со?

— Нога.

— Це со?

— Стегно. Стегно цієї тьоті...

Фікрі-бей почервонів аж до потилиці, засопів. Почав охкати й ахкати. Ще раз пересів з місця на місце. А хлопчик знову до нього:

— Це со?

— Нога.

— Ні, ні. Оце?

— Годинник... О-о-оф...

— Це со?

— Який ти нетямущий... Сказав же тобі: ніс.

Раптом цей ввічливий, люб'язний чоловік схопився з крісла і почав рвати на собі волосся.

— Це со?

То була остання краплина. Фікрі-бей став бігати по кімнаті і невпинно сам до себе примовляти: «Це со? Це со?» Хлопчикові сподобалося, що дядя так смішно повторює його запитання, і він по-дитячому дзвінко розсміявся:

— Це со?

— Це — кара твоєї матері. Тепер зрозумів? — не втримавшись, загримів Фікрі-бей.

Потім сам запитав у малого:

— Це со?

Хлопчик, який до цього часу нічого, крім свого «це со», не казав, раптом відповів:

— Кара твоєї матері.

У вітальні повіяло холодом. Дитину швиденько забрали геть. А Фікрі-бей все ходив по вітальні й примовляв: «Це со? Це со?» Ми з приятелем подякували господарям дому й пішли.

Потім я чув, що Фікрі-бей таки збожеволів. Кілька місяців усе ходив і повторював: «Це со? Це со?» Зрештою, кажуть, одужав і, діставши посаду професора педагогіки в одному з американських університетів, подався до Америки.

ІНСТРУКЦІЯ ДЛЯ БРОДЯЧИХ ПРОДАВЦІВ КОТЛЕТ

Якби розповсюдили анкету, щоб визначити найкращий в світі гумористичний твір, то кожен назвав би щонайменше по п'ять-десять книжок. Проте всі вони нічого не варті в порівнянні з інструкцією, про яку я хочу вам розповісти. Можна лише дивуватися, що таке захоплююче гумористичне творіння ще й досі не привернуло до себе нічиєї уваги. Пояснюється це тим, що ніхто не читає численних шедеврів, створюваних і поширюваних

урядом, офіційними колегіями, державними установами, муніципалітетами. Не знаходять читача навіть інструкції, написані в цих поважних установах.

Шкода, що ніхто не читав і цього сатиричного твору, бо він зветься інструкцією. Дати б йому влучну назву, одягнути в гарну кольорову обкладинку й пустити в продаж, то, повірте вже мені, навіть у нашій бідній країні цей твір розійшовся б десятками тисяч примірників і за короткий час був би перекладений багатьма мовами світу; отоді б європейці й американці, які тепер зовсім байдужі до наших турбот і навіть визнавати нас не бажають, одразу дізналися б про нас.

Ви, звичайно, поцікавитесь, хто ж, власне, написав цей визначний гумористичний твір, який я так розхваляю? Воно нібито й негарно набивати собі ціну, але я — один з його одинадцяти авторів. Отже, на мене припадає одна одинадцята частина спільної слави.

Той, хто знає мене як інженера-оптика, далекого від літератури, не вірить, що я міг стати співавтором гумористичного твору. Я й сам дивуюся з цього, бо не лише я, а й десять моїх колег не мали нічого спільного ні з мистецтвом, ні з літературою. І хоча кожен з нас окремо не міг і двох слів зв'язати, але всі разом ми створили цей визначний гумористичний твір. Гуртом, як то кажуть, і батька добре бити, і гумор гарний породити.

Чотири роки я навчався в Німеччині, а потім подався до Америки, де працював інженером-оптиком і став у цій галузі непоганим фахівцем. Оптика — досить широка галузь науки й техніки. Я став фахівцем з пересічення парабол фокусних відстаней лінз. Нас, таких фахівців, є лише восьмеро в світі.

Спочатку я нічого не знав про цю галузь науки. Коли мої знайомі навіть підсміювалися з мене, бо я завжди плував слово «оптик» з вірменською стравою «топик». З часом мої вчителі помітили, що я маю неабиякий хист до цієї науки, і перевірили мій інтелект спеціаль-

ним тестом. Скоро я став одним з восьми фахівців світу, що займалися проблемою пересічення парабол фокусних відстаней лінз. Я був наймолодшим серед них. Наймолодшому після мене було шістдесят вісім років — всього на сорок дев'ять років більше, ніж мав я. Ось чому в науковому світі мене звали «оптичним дитям», і я пишався з цього, бо в такий спосіб прославлялася моя батьківщина. За наукові дослідження мене двічі нагородили золотою медаллю. Мої наукові праці стали підручниками для технічних вузів. Я став професором і одержував щомісяця по три тисячі доларів.

Якщо ви не розумієте значення терміна «пересічення парабол фокусних відстаней лінз», то я вам коротко поясню: ми робимо розрахунки фокусних відстаней лінз для телескопів, призначених для спостереження зірок і планет, світло від яких іде до землі мільйони світлових років.

Здобувши освіту в Європі та Америці, я успішно склав конкурсні іспити для роботи в Туреччині і на заклик уряду поїхав відбувати обов'язкову службу на користь батьківщині. Попервах наукове товариство та університет, з якими я був тісно зв'язаний, не хотіли мене відпускати. Вони ладні були повернути моїй країні всі гроші, які вона витратила на мою освіту, і в такий спосіб звільнити мене від обов'язкової служби. Про це дізнався мій батько й надіслав мені суворого листа. «Якщо ти мені син і в жилах твоїх тече моя кров,— гнівно писав він,— то негайно повертайся на батьківщину й чесно служи їй. Наш бідний народ у всьому собі відмовляв, щоб тебе годувати, одягати, вчити, щоб ти став людиною. Тепер же, коли прийшов час віддати борг батьківщині, ти ухилиєшся від свого обов'язку. Якщо ти мені син, то не вчиниш такої підлоти!»

У наступному листі він уже писав: «Нехай усе, що я для тебе зробив, обернеться для тебе лихом».

У довжелезному листі до батька я намагався пояснити йому, що й тут, за кордоном, я міг бути корисним

моїй країні. Батько відповів мені лайкою, якою заповнив цілих два аркуші, і закінчив свого листа так: «Ти — син віслиюка... Такий невдячний, як ти, моїм сином бути не може...»

Мені було важко самому знайти правильне рішення, і я звернувся за порадою до свого приятеля, який жив у Стамбулі. Невдовзі одержав таку відповідь: «Ти потрібен своїй батьківщині, а не Америці. Знаючи про твої патріотичні почуття, такого від тебе я не чекав».

Саме в той час, коли я був на роздоріжжі, не знаючи, як учинити, прийшов лист від матері. «Дитя моє,— писала вона,— твого батька розбив параліч, відібрало правий бік. Ночами марить тобою».

Відтепер мені стало ні до далеких зірок, ні до лінз, ні до оптики. Усе покинувши, я повернувся на батьківщину.

Я відчував у собі силу древньогрецького бога Атланта, який плечима підтримує Землю; мені здавалося, що я зміг би підійти до Туреччини, підняти її, як штангу, собі на плечі й піднести до самих зірок...

Уповноважені власті цілих два місяці підшукували мені роботу. Я їм так сильно надокучав, що один з чиновників не витримав:

— Думаємо про тебе, сину мій, думаємо. Ти ж дуже вчений, і ми неодмінно знайдемо для тебе роботу. Але не турбуй нас так часто! Ти ж не прийшов свого часу до мене й не запитав: «Дядю, а ким же мені бути?» Ти сам кудись поїхав і став інженером по телескопах. Хіба я тобі це радив? А що тепер? Не відкривати ж телескопний завод, щоб тебе влаштувати на роботу. О аллах, аж голова тріщить! Додуматись тільки — стати інженером по телескопах, коли можна було б вивчитися на лікаря, хіміка чи там ще на когось...

Я засоромився і промимрив:

— Маєте рацію, ефендім.

— Як знайдемо підходящу роботу — повідомимо листом,— сказав він.

А тут батько:

— Останні дні доживаю... Ото б зрадів я та й помер спокійно, коли б ти оженився.

— Та я ж не маю роботи, грошей не заробляю,— кажу йому.

А він:

— За тими, хто вивчився в Америці на інженера, дівчата в чергу стають.

І що ж ви думали? Вибрав батько одну з тієї черги й оженив мене. Усією сім'єю ми почали жити на пенсію бідолашного батька. А дружина відразу й завагітніла.

Мене призначили на текстильну фабрику.

— Та я ж не розуміюся на матеріях і нитках.

— Як-не-як, а ти інженер, розбираєшся у всьому краще, ніж будь-хто з тутешніх...

Почав я працювати, але скоро переконався, що на мою платню ми не проживемо. Тим часом мій приятель, який писав у листі до мене, що я потрібен не в Америці, а тут, удома, став головою муніципалітету. Я — до нього.

— Друже,— кажу йому,— послухав я тебе й повернувся на батьківщину. Хазяїн будинку подав на мене в суд, бо я не можу заплатити за житло. Поїду знову до Америки!

— Не дурій,— відповів мій приятель, голова муніципалітету.— Країна чекає від тебе користі.

— Хай собі чекає, якщо хоче... А мені байдуже...

— Потерпи ще пару днів, я знайду для тебе вигідну роботу.

І справді, через три дні він подзвонив мені:

— Місце для тебе є, приходь на початку місяця.

— Що за робота?

— Вона не зовсім за твоїм фахом, але грошики непогані. З'явилися дві вакансії — в муніципальному управлінні кладовищ та в управлінні міської каналізації. Де тобі більше до вподоби, там і працюй!

— Облиш жарти, друже...

— Я не жартую. Мабуть, легшою буде робота в управлінні кладовищ,— порадив мені приятель.

Що на текстильній фабриці, що в управлінні кладовищ, розмірковував я, мені однаково. І тут, і там нічогосінько не тямлю.

Кожного ранку я сумлінно заходив до свого кабінету в управлінні кладовищ і не виходив з нього навіть на обідню перерву. В кабінеті стояла стара шафа, стіл, дві тумби й три крісла.

Коли ж я одержав свою першу платню — лише вісімсот лір, то дуже здивувався і негайно пішов до самого голови муніципалітету.

— Що це? — кажу йому.— На фабриці я одержував тисячу лір і не зводив кінці з кінцями, а як житиму на вісімсот?

— Та не дивись на платню! Вона ж символічна. Коли станеш членом комісій, одержуватимеш багато грошей.

— А які то комісії?

— Не турбуйся, працюватимеш за фахом.

Я аж зрадів, коли дізнався, що нарешті зможу бути корисним своїй батьківщині.

Одного ранку я побачив на своєму службовому столі надрукований на машинці папірець за підписом голови муніципалітету. Це була чи не восьма копія машинопису, і я ніяк не міг прочитати ледь помітний текст. Почав розпитувати й дізнався, що мене призначено членом однієї з комісій. Одинадцять чиновників муніципалітету дістали завдання скласти «Інструкцію для бродячих продавців котлет».

За наказом одинадцять членів комісії по складанню «Інструкції для бродячих продавців котлет» мушили зібратися в п'ятницю в спеціально виділеному для них кабінеті. З почуттям великої відповідальності з'явився я в призначеному місці за п'ять хвилин до дев'ятої. Дев'ята, пів на десяту, десять — нікого... У десять хвилин

на одинадцяті прийшов іще один член комісії. Ми познайомились: це був лікар, який працював у муніципальному управлінні постачання.

— Підготовка «Інструкції для бродячих продавців котлет» — це скоріше по вашій частині, пане лікарю, — висловив я свою думку. — Що ж до мене, то я — інженер-оптик, ніякого відношення до продавців котлет не маю, а тим більше — до складання якоїсь інструкції...

— Пробачте, — перебив мене лікар, — а яке я маю відношення до бродячих продавців котлет?

— Ви — лікар, і що не кажіть, а в питанні про здоров'я, коли йдеться про таку інструкцію, можете бути корисним.

— Але ж я — лікар-ортопед! — заперечив він. — Не вже ви й справді вважаєте, що лікар-ортопед, який займається різними переломами та вивихами, може щось тямити у продажу котлет?

Мені стало соромно. Але в цей час прийшли одразу троє членів комісії, і ми почали знайомитись. Один з них був штабним полковником у відставці, який працював у муніципальному управлінні садівництва; другий — декоратором, який числився на ставці управління кадрів муніципалітету; третій був службовцем муніципального управління науки. До переходу в муніципалітет він десять років працював зубним лікарем.

— Тепер я в управлінні кладовищ, але мій основний фах — оптична інженерія, — пояснив я декораторові. — Що ж до бродячих продавців котлет, то ця галузь мені зовсім незнайома і я ніяк не збагну свою роль у підготовці для них інструкції.

Декоратор усміхнувся й запитав:

— Ви, мабуть, новачок у комісіях по складанню інструкцій?

— Так, я вперше...

— А я вже вдруге. Людині спочатку здається, що вона не справиться з завданням, а потім — нічого, гарно

справляється. Наприклад, перший раз я був членом комісії, яка створила документ під назвою «Правила прогону через місто підкованих тварин та використання міських вулиць для цієї мети». Ви теж не бійтеся, все буде гаразд.

Десь близько одинадцятої години прийшли всі члени комісії. Я сів між художником та ветеринаром.

— Ця тема мені зовсім незнайома,— звернувся я до ветеринара, що сидів ліворуч од мене.

— Для такої роботи досить буде загальної культури,— заспокоїв мене ветеринар.— Дотепер ми склали вже чимало всяких інструкцій, всі вони без будь-яких поправок були прийняті й зараз діють.

Я дуже здивувався, але не подав виду, і щиро запитав:

— Та невже?

— Що означає ваше «невже»? — роздратовано вигукнув ветеринар.— Я і всі шани, які зібралися тут, є фахівцями у своїй галузі, то хіба ми не підготуємо інструкцію для якихось там бродячих продавців котлет?

Упродовж усього засідання я більше не вступав у розмову з дратівливим ветеринаром.

Тим часом слово взяв відставний полковник, що сидів навпроти нас.

— Панове,— звернувся він до присутніх,— якщо ви згодні, я пропоную, як і завжди, обрати головою нашої комісії Атиф-бея.

Коли я знайомився з Атиф-беєм, він сказав, що вже двадцять один рік як працює чиновником муніципалітету й тепер займає посаду начальника відділу в управлінні міської каналізації.

Службовець муніципального управління водопостачання, колишній викладач стародавньої філософії, звернувся чомусь до мене, ніби в кабінеті нікого більше не було:

— Ви не заперечуватимете, бей-ефенді?

Вкрай знітившись, я відповів:

— Та ні, бей-ефенді. Я — інженер-оптик, працюю в управлінні кладовищ... А про що, власне, ви питаєте?

— Чи не заперечуєте ви проти того, щоб Атиф-бей був нашим головою?

— Бей-ефенді, слухайте, хіба ж я тут вирішую справи?

— Ви ж новенький...

— Я згоден, ефендім. Хай буде Атиф-бей чи хтось інший. Хто б не був — мені однаково.

— Панове! — звернувся до присутніх начальник відділу муніципального управління міської каналізації Атиф-бей.— Як відомо, діяльність бродячих продавців котлет у межах нашого міста була давно заборонена відповідними розпорядженнями муніципалітету. Але через недостатність кадрів муніципальної поліції, з одного боку, та через постійне розширення території нашого міста — з другого, стало неможливим здійснювати належний контроль за виконанням нашого рішення. Ця обставина, а також зростання безробіття спричинилися до того, що продавці котлет заповнили всі наші вулиці, кількість їхня дедалі зростає. І тепер муніципалітет просто неспроможний вести боротьбу проти бродячих продавців котлет. Тому голова муніципалітету запросив мене до себе й сказав: «Ми з'ясували, що муніципалітет не справляється з отими бродячими продавцями котлет. Але ми не можемо дати їм волю й повинні встановити санітарний та інший контроль за їхньою діяльністю. Ось чому необхідно підготувати відповідну інструкцію з усіх цих питань». Отож, панове, ми з вами й зібралися тут для того, щоб скласти таку інструкцію.

Атиф-бей говорив рівно, без помилок, ніби писав офіційний папір, розставляючи в потрібних місцях крапки, коми та інші розділові знаки. Але вживав він дуже довгі речення, які подекуди було важко зрозуміти.

— Вважаю, що питання ясне,— промовив інженер-лісівник, котрий працював у відділі муніципальних прибутків.— Будемо микитити.

Я не зрозумів і звернувся до художника, що сидів праворуч:

— Пробачте, а що таке «микитити»?

— Це означає, що ми будемо розмовляти про бродячих продавців котлет,— пояснив художник.— Кожен з нас казатиме те, що знає про них. І врешті з усіх цих розповідей ми складемо інструкцію.

Художник, призначений у комісію від муніципального управління критого ринку, докинув своє:

— Гадаю, панове, питання зрозуміле...

— Вже й обідати час,— сказав голова комісії Атиф-бей, глянувши на годинник.— Якщо не буде заперечень, обговорення продовжимо після обіду.

— Згодні,— сказав за всіх представник управління садівництва, відставний полковник, і першим піднявся зі свого місця.

— Панове, вечірне засідання розпочнеться о третій, тобто о п'ятнадцятій годині,— гукнув Атиф-бей навздогін членам комісії, які поспішали до виходу.

— Може, я трохи запізнюся,— сказав лікар-ортопед Атиф-беєві,— то не звертайте на це уваги.— Я наперед підтримую всі рішення, які ухвалять мої колеги.

Члени комісії поодиноці й по двоє розійшлися, перемовляючись між собою. За ними пішов і я, розмірковуючи про все почуте й побачене.

Після обіду, десь близько шістнадцятої години, зібралися на вечірне засідання всі члени комісії, крім одного.

— Панове,— звернувся до присутніх Атиф-бей.— Безконтрольна діяльність бродячих продавців котлет на вулицях нашого міста й справді являє собою досить сумне видовисько. Саме тому дуже потрібно, щоб муніципалітет за допомогою інструкції закликав їх до порядку.

Декоратор, який чекався в управлінні кадрів муніципалітету, зауважив:

— Пізно ми похопилися, давно вже було треба підготувати таку інструкцію.

— Ваша правда,— підтвердив відставний полковник з управління садівництва.— Але звертаю вашу увагу, бей-ефенді, що ви не врахували одну важливу обставину.

Ці слова викликали в мене навіть симпатію до полковника, і я став уважно прислухатися. Полковник голосно чихнув і енергійно вів далі:

— Цілком природно, що й ця інструкція, й багато інших таких інструкцій давно вже повинні були б бути готовими. Проте дозвольте зауважити, що для досягнення рівня сучасної культури нашої країні треба мати певний прошарок відповідним чином підготовленої інтелігенції. Підготовка ж такої інтелігенції, ефендім, досить не легка справа. Адже кожен з нас, що зібралися тут, дістав освіту за певним фахом в Європі та Америці. Наприклад, я був заступником військового аташе в Багдаді. Ще навіть якихось десять років тому, якщо дозволите, було зовсім неможливо зібрати разом десяток освічених спеціалістів, щоб доручити їм підготовку такої інструкції. Порівняно з минулим наша країна зробила помітний крок уперед, ефендім.

— Певна річ,— підтакнув ветеринар, який представив серед нас муніципальне управління преси. Потім обернувся до мене, ніби я щось промовив чи заперечив, і запитав:— А ви, бей-ефенді, дотримуетесь такої ж думки?

Від несподіванки я не одразу второпав, про що він говорить.

— Якої саме? — несміливо запитав я.

— Якої? — вигукнув ветеринар.— Та тієї, що порівняно з минулим наша країна просунулася вперед у своєму розвитку.

— Авжеж, просунулась, звичайно, просунулась...

— Давно вже минув час конок, ефендім. Тепер у Стамбулі навіть знімають колії трамвая, щоб звільнити місце для швидкого тролейбуса.

У цей час до кімнати увійшов лікар-ортопед. На ходу знімаючи плащ, він сказав:

— Прошу пробачення, мав деякі справи, тому й запізнився. Важливі питання вже розглянуто?

Він сів на своє місце.

— Розмова лише починається,— відповів лісовий фахівець з управління прибутків.

— Отже, з цим усе ясно. Тепер...— почав було підсумовувати Атиф-бей, але ветеринар перебив його на півслові:

— Однак, бей-ефенді, якщо дозволите, є ще одне... Мені здається, що досі ми, на жаль, справою бродячих продавців котлет серйозно не займалися і з цією проблемою зустрічаємося вперше. Але ж від нас чекають інструкції. Дозволю собі зауважити, шановні колеги, що це нелегка справа. Коли не помиляюся, ця тема для нас зовсім незнайома. Щодо мене, то досі проблему бродячих продавців котлет з наукової точки зору я не досліджував. Природно, що про звичайних продавців котлет я знаю багато чого, а ось бродячі продавці— то справа зовсім інша, вона потребує спеціального вивчення. Чи не так, бей-ефенді,— звернувся він до мене, неначе моя думка могла когось зацікавити.

— Так...— мляво відповів я.

— Отже,— вів далі ветеринар,— ми повинні всебічно вивчити цю проблему. Без спеціальної підготовки інструкцію складати не можна. Облишмо нашу звичку підходити до справи по-турецьки, з ходу. Всі наші лиха саме через цю звичку.

— Ви порушили дуже серйозне питання,— сказав лісовий інженер.— Аллах свідок, саме через традицію «а-ля тюрка» ми чимало страждаємо.

Тоді ортопед звернувся до ветеринара:

— Ви значно старші за мене, тобто я хотів сказати, ви маєте значно багатший досвід. Поясніть, чому ми страждаємо від наших традиційних звичок? Досить вже! Якщо нам доручено скласти інструкцію, то давайте спочатку вивчимо проблему, а тоді зберемося.

— Ось тепер питання й зовсім прояснилося,— сказав Атиф-бей.— До наступного засідання слід усім добре підготуватися.

— Цілком природно,— погодився зубний лікар.— Треба познайомитися з літературою тощо...

— Сьогодні в нас п'ятниця, завтра — субота,— мовив Атиф-бей.— У суботу ми працюємо лише півдня, а там буде неділя. Отже, до понеділка кожен з нас повинен глибоко вивчити проблему, щоб по обіді в понеділок, скажімо, о шістнадцятій годині... Всіх влаштовує? Отже, о шістнадцятій годині збираємося тут.

Потім Атиф-бей почав писати таким гарним почерком, немов усе написане мало увійти до антології офіційних ділових паперів: «Ми, нижчепідписані одинадцять фахівців — працівників муніципалітету, зібралися такого-то числа на своє засідання, щоб підготувати спеціальну «Інструкцію для бродячих продавців котлет», і в результаті обговорення проблеми...»

Усі ми підписали цей документ і розійшлися.

Я ніяк не міг збагнути своїх обов'язків, своєї ролі в підготовці спеціальної «Інструкції для бродячих продавців котлет», через що мав дуже неспокійну ніч, сповнену якимись химерними снами. Наступного ранку подався до свого приятеля, голови муніципалітету, й сказав йому:

— Друже мій, я не можу взяти на себе таку відповідальність. Прошу, звільни мене від цього.

— Чому? — усміхнувся голова.

— Я ж ніколи не займався проблемою бродячих продавців котлет і зовсім її не знаю. Жодного разу навіть котлет у них не купував. Як же я можу розробляти цю

інструкцію? Якби треба було написати від імені муніципалітету інструкцію до бінокля, окулярів, телескопу чи ще до чогось, можливо, я б і згодився. Та й, крім того, котлети мені зовсім не смакують.

— Ти перебільшуєш, друже,— сказав мій приятель.— Хай там як, а муніципалітет мусить мати «Інструкцію для бродячих продавців котлет». І природно, що таку інструкцію повинна розробити група фахівців. Чи слід доручати цю справу людям випадковим? Інструкція, яку підготують наші висококваліфіковані фахівці, буде зовсім іншою.

— Усе це так, але, розумієш, в Європі та Америці я вивчав оптичну справу...

— Слухай, друже,— сказав голова муніципалітету,— котлетна справа — це зовсім інша річ. Невже, по-твоєму, треба було б послати до Європи чи Америки людину, щоб вона навчилася котлетної справи? Чи, може, треба було б запросити з-за кордону фахівців у галузі вуличної торгівлі котлетами? Тим часом у нас уже стало поганою звичкою за всяким разом запрошувати іноземців і кидати на вітер гроші нашої бідної батьківщини. Прошу тебе, не перебільшуй труднощів. Як освічена людина, ти повинен допомогти своїй країні вирішити проблему, що постала перед нею, твоє слово має бути вагомим.

Слід сказати, що мій приятель мав слушність. Хай там як з підготовкою тієї інструкції, але воно й справді негарно, щоб у цю справу стромляв ніс кожен стрічний; цю роботу треба виконати самим.

Повернувшись додому, я заглибився в книжки та енциклопедії, але ніяких відомостей ні про котлети, ні про котлетну справу там не знайшов.

У неділю ввечері у мене заболів живіт, тому що впродовж цілого дня вивчав я проблему бродячих продавців котлет; щоб поговорити з ними, мені доводилося купувати їхні котлети і їсти. Дехто з продавців, приблизно

один з чотирьох, кладе котлету в розрізану булочку, дехто продає їх на алюмінієвій тарілочці, а дехто просто загортає в шматок газети. Крім відомостей про те, як котлети продаються та чим їх посипають — зеленню петрушки чи цибулі, нічого іншого за цілий день досліджень я так і не дізнався. До того ж у мене розладнався шлунок, я промучився аж до ранку.

В понеділок після обіду ми зустрілися в кімнаті засідань. Атиф-бей оглянув присутніх і запитав:

— Усі зібралися?

Коли ми перелічили один одного, з'ясувалося, що нас лише десятеро. А комісія для підготовки інструкції складалася з одинадцяти осіб. Атиф-бей зробив перекличку і таким чином дізнався, хто був відсутній.

— Здається, немає члена комісії з управління електропостачання,— оголосив він.

Представник управління водопостачання, колишній викладач стародавньої філософії, зауважив:

— Цей пан був відсутній і на попередньому засіданні.

— Він трохи захворів,— пояснив зубний лікар, який представляв управління науки.— Має бюлетень і сидить удома.

— Його треба розшукати, щоб він підписав документи,— сказав Атиф-бей.

— То байдуже, я за нього підпишу,— сказав зубний лікар.

— Слід дотримуватися порядку, бо при складанні платіжної відомості можуть виникнути ускладнення,— сказав Атиф-бей і вийняв протокол останнього засідання, а зубний лікар поставив свій підпис замість відсутнього члена комісії.

Фахівець з лісівництва, який представляв управління прибутків і сидів поряд зі мною, неквапно зауважив:

— Він завжди ухиляється від нашої роботи.

— Про кого це ви, бей-ефенді? — поцікавився я.

— Про кого ж іще? Про того, хто не ходить на засідання. Він — колишній футболіст. Як відомого футболіста його взяли в муніципальне управління електропостачання. Але що може тямити футболіст в електриці?

— Ваш покірний слуга теж нічого не тямить у тих бродячих продавцях котлет...

— Ваша правда, друже, але ж ви хоч засідання комісії відвідуєте, а він сюди й носа не показує.

Атиф-бей натиснув на кнопку дзвінка і, коли з'явився розсильний, звелів принести каву й чай для всіх членів комісії. У мене все ще болів живіт, і я попросив газованої води.

— Члени комісії, які підготувалися, можуть розпочинати розмову,— оголосив Атиф-бей.

— Дозвольте мені,— першим озвався відставний полковник від управління садівництва.

— Прошу, полковнику...

— Проблему бродячих продавців котлет я дослідив у тій її частині, що стосується мого фаху, і тому вношу таку ж саму пропозицію, як і тоді, коли ми склали «Інструкцію для кінних візків». Насамперед ми повинні закликати бродячих продавців котлет до суворої дисципліни. Для цього треба, щоб муніципалітет видавав спеціальні документи на право займатися торгівлею котлет лише тим людям, які матимуть від військового відділу довідку, що вони відбули дійсну військову службу, пройшли перепідготовку й тепер перебувають у запасі. Внаслідок цього...

Художник з управління критого ринку урвав полковника на півслові:

— Але дозвольте, мені ясно, що таке дійсна військова служба, а от який сенс у тому, щоб вимагати довідку про перебування в запасі,— зовсім незрозуміло. Тому що... Невідомо, приміром, коли людину можуть узяти на перепідготовку; інколи після сорока років, а інколи й зовсім

не беруть. Що робити, скажімо, тому, хто хоче продавати на вулицях котлети, а його звільнили від перепідготовки? Так усе життя й не продавати котлет? Або іншому як накажете бути? Чекати сорока років? Жодному нашому співвітчизникові ми не можемо заборонити торгівлю котлетами. Інакше це було б порушенням прав людини і суперечило б Конституції.

Художник мені сподобався, бо дуже гарно говорив.

Потім узяв слово зубний лікар, який представляв муніципальне управління науки.

— Свого часу я був військовим зубним лікарем,— сказав він,— але, на жаль, думку свого колеги розділити не можу. Тут було порушено питання про Декларацію прав людини та Конституцію. Дуже шкодую... А чому? Бо який може бути зв'язок між Конституцією та котлетною справою? Поясніть, не розумію. Та й ніякої згадки про торгівлю котлетами я в Конституції не бачив.

— Бей-ефенді,— озвався художник,— я, наприклад, офіцер запасу. Але через те, що ніколи не був солдатом запасу, то, по-вашому, не можу стати й бродячим продавцем котлет?

— Звичайно, не можете! — вигукнув відставний полковник.

— Можу...— відказав художник.

— Тільки спробуй! — гримнув полковник.

— І спробую,— не здавався художник.

У суперечку втрутився зубний лікар:

— Зараз, звичайно, можете, але ось як виробимо інструкцію...

— Полковнику,— докинув і свого інженер-лісівник,— а ви особисто скільки років прослужили в армії?

— А що вам до того?

— Цікаво знати...

— Двадцять сім років.

— А на перепідготовку вас призивали?

— Ні.

— Якщо так, ви особисто не можете бути бродячим продавцем котлет.

— Тут не про мене мова.

— Звичайно, але...

— Ви гадаєте, що мені личить бути продавцем котлет?

— Що ви, бог з вами!

— Хвилиночку!

— Прошу вас...

— Не ображайте мене...

— Я не ображаю...

Побачивши, що стосунки дедалі загострюються, в суперечку втрутився Атиф-бей.

— Панове,— промовив він,— ми вже обмінялися думками з даного питання.— Потім обернувся в мій бік:— А яка ваша думка?

— По-моєму...— промимрив я. (Полковник скривився, насупив брови і втупив у мене погляд).— Військова служба надзвичайно важлива річ. (Полковник не зводив з мене очей). Священна... Військова служба — найсвятіший обов'язок перед батьківщиною і нацією.

— Не заперечую,— сказав художник,— хіба ми висловлювались проти військової служби?

— Військова служба...— далі провадив я.— З цієї причини... хм... На мою думку, цілком природно, щоб і бродячі продавці котлет проходили військову службу. Однак... Разом з тим нам не слід наполягати, щоб бродячих продавців котлет, які вийшли в запас, обов'язково брали на перепідготовку.

— Нарешті! — полегшено озвався полковник.— Ба-чите, отепер я згоден, брате. Не заперечую.

— Ну й ну! А я що мав на увазі? — спитав художник.

— Ви... Ви... Проблемаю бродячих продавців котлет ви заохочуєте дезертирство з армії. Будь по-вашому, кожен став би продавцем котлет, пане.

Цієї миті Атиф-бей сказав:

— А тепер перейдемо до голосування. Чи всі згодні з тим, що військова служба необхідна для бродячих продавців котлет?

У відповідь усі підняли руки.

— Панове, вже дві хвилини на шосту,— вів далі Атиф-бей.— Обговорення питання перенесемо на завтра, а зараз закінчимо свою роботу.

Ми підписали протокол сьогоднішнього засідання. Замість колишнього футболіста в протоколі розписався зубний лікар.

Ми мали зібратися завтра о десятій ранку.

Колішній знаменитий футболіст знову не з'явився, і пропозиція відставного полковника про уніформу для бродячих продавців котлет завела нас у безвихідь. Усі погодилися з тим, щоб бродячі продавці котлет одягалися в уніформу, але полковник наполягав, щоб вони її носили і в неробочий час. Коли ж Атиф-бей це питання виніс на голосування, голоси членів комісії розподілилися: п'ять — за, п'ять — проти.

— Саме для таких ситуацій наша комісія й призначена в складі одинадцяти чоловік,— сказав Атиф-бей.— На жаль, неявка нашого колеги з управління електропостачання поставила нас у скрутне становище: п'ять на п'ять. Що будемо робити?

Лікар-ортопед запропонував так розв'язати це питання:

— Футболіст — мій давній друг. Він завжди ділився зі мною своїми найзаповітнішими думками, коли після матчів я лікував його від травм. Я знаю, що уніформу він не любить. Якщо дозволите, я проголосую за нього.

— Він теж мій приятель,— повідомив зубний лікар,— але запевняю, що ви помиляєтесь. Як може футболіст не любити уніформу? Чому ж тоді під час матчів футболісти не одягають кому що заманеться, а виступають у формі своєї команди? Спортсмен, який десятки разів одягав національну спортивну форму, не любити її не може.

— Прошу навколо уніформи теревенів не розводити,— грізно сказав відставний полковник.

— Але для бродячих продавців котлет уні...— почав було лікар-ортопед, та полковник урвав його:

— Бродячих-ходячих... Хай там як, а уніформа — це уніформа, і не сперечайтесь. Годі!

— Відкладемо це питання до того часу, коли прийде відсутній сьогодні колега,— запропонував Атиф-бей і в такий спосіб тактовно поклав край суперечкам.

Полковник вніс ще кілька пропозицій для майбутньої інструкції. Зокрема, він висловив побажання, щоб візки бродячих продавців мали однакову форму й були пофарбовані в однаковий колір, а на ніч ставились у визначене муніципалітетом місце.

— Шановний полковнику,— сказав Атиф-бей,— ваші пропозиції буде взято до уваги. Та оскільки ви самі з управління садівництва, то, можливо, як фахівець, внесете до нашої інструкції ще якісь зауваження.

— Авжеж,— відповів полковник.— Насамперед отим бродячим продавцям котлет слід заборонити з'являтися в парках. На воротах парків і громадських садів необхідно прикріпити таблички з написом: «Вхід продавцям котлет суворо заборонено!»

— А до приватних садів їм можна буде заходити? — поцікавився ветеринар, що представляв управління преси.

— Шановний, я кажу про муніципальні сади...

Потім довго обгрунтовував свої пропозиції інженер-лісівник з управління прибутків. Він говорив про необхідність запровадження спеціального дозволу на дошки та інші пиломатеріали, з яких продавці котлет майструють візки,— це, мовляв, ударить по незаконній вирубці лісу; після цього став доводити, що управління прибутків муніципалітету має брати з бродячих продавців котлет податки за користування вулицею й торговим

місцем, а також податки за офіційний дозвіл та за контролювання їхньої діяльності.

Викладач стародавньої філософії з управління водопостачання сказав про необхідність встановити для бродячих продавців котлет обов'язкову початкову освіту, що сприятиме запровадженню початкової освіти в усій країні. По лінії управління водопостачання він вніс пропозицію зобов'язати кожного продавця котлет мати у своєму візку відро води.

— Щодо початкової освіти — мені зрозуміло, — сказав декоратор. — А навіщо відро води? Щоб мити в ній котлети?

— Щоб мити тарілки, шановний, — пояснив філософ.

— Але ж у бродячих продавців тарілок немає, бо котлети вони кладуть у розрізану булочку.

— Якщо не тарілки, то нехай хоч руки миють...

— Бей-ефенді, в Стамбулі влітку з водою суцужно, з кранів навіть і не капає. Де ж бродячі продавці братимуть воду? Не розумію!

— Гаразд, а котлети, по-вашому, як готуються? Хіба для того, щоб зробити котлету, вода не потрібна?

— Вони готують сухі котлети.

— Але ж... На випадок пожежі...

— Ефендім... Вода...

— Будь ласка, дозвольте...

— Не перебивайте ж мене...

— Прошу, послухайте...

Лікар-ортопед запропонував, щоб довідки на дозвіл торгувати котлетами видавалися лише на підставі медичного висновку лікарні про стан здоров'я людини в цілому і, зокрема, про стан її скелету та кісток.

— Значить, горбань не зможе стати вуличним продавцем котлет? — поцікавився ветеринар.

— Треба, щоб не зміг...

— Чому? З якого це дива?

— З погляду естетики, краси міста та розвитку туризму було б зовсім негарно, якби бродячими продавцями котлет були горбаті, кульгаві та сухорукі.

— Аллах, аллах!

— Пане, я — ортопед, і кому про це краще знати: вам чи мені? Прошу рахуватися з думкою фахівця. Кажу ж вам, що це було б неправильно з наукового погляду. Тому вірте моєму слову. Крім того... Як працівник муніципального управління постачання, вважаю за необхідне встановити пропорцію фаршу та інших компонентів для виготовлення котлет.

— Що ви розумієте під «іншими компонентами»?

— А ось що: стамбульські продавці так наловчилися, що черствий хліб розмочують у невеликій кількості води й роблять з нього тісто, яке потім старанно розминають на долоні і, не додаючи до нього жодної крихти м'яса, ліплять чудові, тоненькі котлети, які підсмажують на вчорашньому маслі.

— А що таке «вчорашнє масло»?

— «Учорашнє масло» — це те, що залишається на сковорідці після багаторазового смаження. І, розумієте, чим давніші рештки масла на сковорідці, тим смачнішими бувають котлети. Дехто з продавців успадкував ці сковороди з рештками масла ще від своїх батьків. Як бачите, заради гарної інструкції я досить глибоко вивчив котлетну справу.

— Однак, бей-ефенді... Як же їм вдається робити котлети лише з хліба, без крихти м'яса? Це неможливо...

— Диво, та й годі!

— Я сам їх куштував, і вони пахнуть м'ясом.

— Авжеж, пахнуть. Бо продавці беруть хліб не будь-де, а обов'язково в отих крамницях, які поряд з м'ясними. Отож запах м'яса й просочує хліб. Крім того, на ніч хліб кладуть у скриню разом з воловими кістками. З муніципальної точки зору проблема полягає в тому, щоб

примусити бродячих продавців класти у свої котлети хоч трохи фаршу.

— До речі, про м'ясо,— озвався ветеринар з управління преси.— Це надзвичайно важливе питання.

Він зажадав заборонити продавцям робити котлети з невідомо де взятого м'яса, бо свавільно забивати коней, віслюків та мулів не дозволяється. Продавці повинні купувати м'ясо тільки в м'ясників.

Тут я лише коротко розповів про ті суперечки, які годинами й днями точилися між членами комісії. Увесь час я з тремтінням чекав своєї черги давати пропозиції. Спочатку мені здавалося, що через відсутність серед нас досвідчених фахівців у цій галузі все обмежиться одним-двома виступами. Та сталося інакше. За право мати щоденно по сотні лір, які нам платили за роботу, ми годинами сперечалися про найменші дрібниці. Ми прагнули сумлінно виконувати свої обов'язки, бо задарма одержувати по сотні в день не хотіли. Тому й сперечалися один з одним, домагаючись, щоб до інструкції було включено якнайбільше статей, пов'язаних з фахом того або іншого члена комісії. Ми годинами обговорювали навіть найнезначніші питання. Наприклад, цілий день змарнували на обговорення пропозиції художника про те, якого кольору мають бути візки бродячих продавців котлет, та пропозиції декоратора щодо зовнішнього вигляду коліс.

Доручену нам справу ми сприймали дуже серйозно й вели гарячі суперечки. Як службовець муніципального управління кладовищ, з одного боку, й інженер-оптик — з другого, я ніяк не міг збагнути, чим я можу бути корисним справі. Не знайшовши зв'язку між кладовищем та котлетами, я розмірковував навколо проблем оптики. І згодом вніс пропозицію про необхідність, по-перше, заборонити бродячим продавцям вставляти у віконця своїх візків замість звичайного скла збільшувальне, бо, мовляв, це може ввести в оману покупців, які розглядатимуть котлети, і, по-друге, зобов'язати продавців користу-

ватися лише рівним склом, без повітряних пухирців та інших дефектів. На жаль, моєї уяви вистачило лише на ці дві пропозиції, і я був засмучений, що задарма отримую гроші.

Члени комісії надавали дорученій їм справі такої ваги і так старанно відпрацьовували свої щоденні сто лір, що за шістнадцять робочих днів підготували солідну «Інструкцію для бродячих продавців котлет», яка складалася зі ста сімнадцяти пунктів. Кожен з нас працював, що було сили. В результаті ми створили інструкцію, яку ніколи не буде втілено в життя, бо вона нікому й ніколи не знадобиться. Коли я сказав про це своєму приятелеві, голові муніципалітету, він відповів:

— Це не має ніякого значення. Бродячі продавці котлет, як і раніше, успішно справляються зі своїм ділом і без нас, але мати таку інструкцію завжди треба — колись, можливо, вона згодиться. Інструкція вийшла дуже гарною, ти лише глянь на неї, справжня зразкова інструкція...

Наша комісія у складі одинадцяти осіб створювала «Інструкцію для бродячих продавців котлет» шістнадцять днів і отримала за це сімнадцять тисяч шістсот лір. Футболіст, який працював у муніципальному управлінні електропостачання, був присутнім на останніх двох засіданнях комісії і порадував нас дуже важливою думкою про те, що вдень не треба освітлювати електрикою візки бродячих продавців котлет.

Якщо колись ви засумуєте й вас обійме туга, якщо ви впадете в песимізм і вашу душу огорне хмарина безнадії та відчаю, згадайте про нашу «Інструкцію для бродячих продавців котлет», прочитайте її — і реготатимете до упаду, весь смуток мов рукою зніме.

Що ж до мене, то я позасідав ще у кількох таких комісіях, потім повернувся до Америки, але колишньої роботи знайти не зміг, бо за ті роки, які я змарнував на складання інструкцій, оптична наука й техніка просуну-

лися так далеко вперед, що моїх знань виявилось за- надто мало. Вчитися знову я не міг, бо постарів, через те й повернувся на батьківщину, до Стамбула. Та, на превеликий жаль, там змінився голова муніципалітету, і мене на роботу не взяли. Для того, щоб якось прого- дувати свою сім'ю, я відкрив на одній з міських вулиць невелику крамничку. Торгую окулярами, біноклями, запальничками, авторучками, парасольками. Живу собі, й нічого мені більше не треба. Адже в нас так повелося: людина в розквіті сил, а її використовують для складан- ня інструкцій.

ЧОМУ ВИСТРИБНУЛА КІШКА?

«Кожна справа, кожна річ має своє «чому?»».

Ні, не вийшло. Треба починати оповідання більш на- уково.

«Хай там як, а людина потребує спокою».

Чесно кажучи, й тепер нічого не вийшло. Для того, щоб сказати людям щось значне, треба самому стати значним. Через те мені й шкода самого себе. Хоча я кожную свою розповідь й починаю дуже поважними сло- вами, які так і просяться до книжки, щоб закарбуватися назавжди, проте ніхто не звертає жодної уваги ні на мене, ні на мої слова. Ну, гаразд, а що ж кажуть оті великі люди? Один з них вирік: «Улітку буває спека». Але ж яке дотепне, яке гарне слово... Істину, яку люд- ство відшукувало століттями, він розкрив трьома сло- вами. Інший великий, вмираючи, сказав: «Відчиніть двері!» Який глибокий зміст вкладено в ці слова! Вони є дороговказом для людства. Що означає — «Відчиніть двері!» Це — великі слова. Вдумайтеся в них. Скільки б не було написано праць, щоб розкрити повний зміст, по- таємний смисл цих двох слів, усе було б замало. Адже він каже... Що ж він каже?

«Гей, люди! Не ховайтеся по своїх коморах, мов ті віслюки! Відчиняйте двері своїх комор, і хай долине туди сонячне сяйво знань!»

Ні, він мав на увазі інше: «Відчиніть двері, і хай розкриються ваші очі на світ. Звільніться з в'язниці, куди ви самі себе посадили».

А втім, якщо по правді, то велика людина, вмираючи, як і всі смертні, та відчуваючи ядуху, попросила: «Відчиніть двері!», щоб легше було дихати. Оце й усе.

Коли я помру й переселюся в інший світ, то насамперед розшукаю Гете й запитаю в нього:

— Перед смертю ви, здається, промовили: «Розсуньте штори, ще трохи, ще трохи світла!» Пригадуєте? Який же зміст цих великих слів?

І я певен, що Гете, усміхнувшись, відповість:

— Хто? Я так сказав? Мабуть, в очах мені потемніло, і я захотів побачити, хто в той час був біля мене, тож і попросив...

* * *

Якось я йшов вулицею. Раптом переді мною з дверей одного будинку зі скаженим нявкотом вистрибнула кішка й щодуху побігла геть. Вона примусила мене глибоко замислитись, ота кішка. Чому вона з таким жахливим нявкотом вилетіла з будинку? «Кожна справа, кожна річ має своє «чому?»». Чому вистрибнула кішка? Ось про це я вам і розповім. Але який же метод розповіді обрати? Демократичний, тобто знизу вверху, чи, за нашою східною традицією, зверху вниз? Тобто розпочати з кішки й дійти до міністра? Чи навпаки — від міністра спуститися до кішки? Напевно, не відступимося від наших традицій.

Історія про те, як побили кішку і вона від сильного болю кинулася в двері й кулею вилетіла на вулицю, почалася так.

Якось усі газети водночас накинулися на одного міністра. Його це дуже засмутило. Він не знав, що робити. Як і завжди, коли він не знав, що робити й бував дуже засмучений, він покликав свого радника й щось запитав у нього. Той відповів. Міністр знову запитав, і радник йому знову відповів.

Міністрові було вкрай необхідно заспокоїтись. Бо «хай там як, а людина потребує спокою». І міністр знову запитав про щось у радника. Той розповів йому, як він виконав якесь доручення. Ні, не так слід було виконувати. Чому радник вчинив саме так? Так не можна!.. Можна. Не можна. Можна. Ні, не можна!

Міністр зрадів: нарешті є до чого прискіпатись. І від душі вилаяв радника. Потім заспокоївся. А якби не заспокоївся і з важким серцем пішов би ввечері на збори, то на завтра не мав би успіху у важливій для себе справі.

«Хай там як, а людина потребує спокою». Як же тепер заспокоїтись радникові? Подати у відставку? Ні. З чого б це подавати у відставку? Він запитав про щось генерального директора. Той йому відповів. Радник запитав його вдруге. Генеральний директор знову відповів. А як вирішено проблему, де вбити кілок? Доповів і про це. Ага-а-а... Доповісти — доповів, але кілок повинен бути не там. Ось що! І радник негайно до секретаря:

— Пиши!

Радник диктував, секретар писав. О-о-ох! І зразу аж полегшало. А якби не одвів душу — мабуть, би луснув. Не мали б тоді спокою ні його дружина, ні діти, ні все сімейство.

Гаразд, а як же бути генеральному директорові? Отак мовчки знести все те, що продиктував секретареві радник? Він натиснув кнопку сигнального дзвоника.

— Покличте ревізора Алі-бея!

— Алі-бея нема. Вже десять днів, як на ревізії.

— Покличте Вели-бея!

— Зараз.

Прийшов ревізор Велі-бей.

— Слухаю, бей-ефенді!

— Що з тією справою?

— Виконано.

— А з отією?

— Теж виконано.

— Як саме?

— Так і отак, бей-ефенді!

— Треба було не так. Хто вам сказав робити так і отак?.. Треба було отак і так... Аллах, аллах...

Генеральний директор сварився, сварився, аж поки не відпустило. Не одвів би душу — задихнувся б.

Що ж залишається ревізорові? Або стерпіти... Або не стерпіти. І звернувся до директора підлеглої установи:

— Пане директоре!

— Ефендім!

— Що «ефендім»? Що я наказав вам сьогодні вранці?

— Сьогодні вранці? Нічого.

— Як «нічого»? Щось же я вам наказав?

— Сьогодні зранку я вас навіть не бачив...

— Тоді вчора зранку.

— Учора ви хворіли.

— Тоді позавчора...

— Так, ви казали...

— Ах, «казали...» Що «казали»? А якщо казав, то чому ви не виконали? Так не можна... Розумієте? Не можна. Забороняю! Категорично не можна...

Обличчя директора витяглося. «Хай там як, а людина потребує спокою».

— Покличте мого заступника...

— Слухаю!

З'явився заступник. Директор запитав:

— Таблицю «Д» заповнили?

— Заповнив, ефендім.

- Усю?
- Так, усю.
- Список додали?
- Додав!

І чого це все так правильно виконано?..

- Ви її відправили?
- Відправив.

А чи не слід було б її трохи притримати?..

- Коли відправили?
- Учора.

— Що-о-о? Учора? Яка необачність! І що це за стиль роботи? Ніхто нічого не робить. Працювати треба, працювати... Кожного дня я вимагаю роботи.. Зрозуміли?

О-о-ох! Варто людині виговоритись — і на душі легшає.

Заступник директора зайшов у кабінет начальника відділу. Постояв, посопів носом і запитав:

- Що це?
- Папери для відправки в бухгалтерію.
- О-ох! Проте ви...

Коли заступник директора вийшов, начальник відділу вибухнув гнівом. Стукнувши кулаком по столу, гукнув:

— Де Хасан-бей?

— Який Хасан-бей? Той, що з другого відділу? Чи діловод Хасан-бей? Чи Хасан-бей з реєстратури? Чи, може, Хасан-бей з секретаріату?

— Який завгодно. Той... що в секретаріаті!

— Ефендім, уже продзеленчало, і він пішов на обідню перерву.

— Тоді підійди ти!

— Я ж Хюсейн.

— Хюсейн чи Мюсейн... Мені байдуже. Я тобі кажу, що...

Він гримав хвилин з десять. Його гримання чимось нагадувало гул пароплава, який, ставши на якір, посту-

пово випускав з котла пару. Заспокоївшись, начальник вийшов з контори.

А чиновник Хюсейн-бей причепився до прибиральни-ка. Чому у вікні не протерті шибки? Чому павутиння на стелі?.. Пилюка на столі... Брудна підлога... Не потерплю такого!.. Не можу! Зрозумів? Отак!

Після цього Хюсейн-бей вийшов з кабінету, відчуваючи заспокоєння і таку полегкість, немов після довгої зими нарешті скинув з плечей важке пальто.

Роздратований прибиральник теж хотів на когось зірвати злість. Пошукав швейцара, та не знайшов. Той вже подався додому. Що робити? «Хай там як, а людина потребує спокою».

Він сів у трамвай.

— Ти наступив мені на ногу. Дивитися треба!

Пасажира не звернув на нього уваги. Тим часом увійшов кондуктор.

— Беріть квитки!

— Бачиш, яка тиснява. Одна рука притиснута, друга затиснута. Хіба можна дістати гаманець?

— А мені яке діло?

— Буду виходити — заплачу.

— Хіба так можна?

— Можна!

— Не можна!

— Ще й як можна!

— Зайде контролер, то й слухати не стане. Вийди з вагона!

І почалося-поїхало. Гамір, образи. Прибиральник таки скористався нагодою, щоб зірвати злість хоча б на кондукторові.

— Такий кондуктор, як ти...

Зробивши останній рейс, кондуктор повернувся додому. На кухні його з посмішкою зустріла дружина.

— З чого ти смієшся? Твого чоловіка кожний...

І відлупцював її. Після чого сів за стію і спокійненько повечеряв.

Кондукторова дружина плакала. А під ногами вертілася кішка. Жінка ухопила щипці і двічі оперезала тварину по спині. Від болю кішка кулею вилетіла з будинку.

Дружина кондуктора прихилилася до свого чоловіка. Найсолодша любов приходить після сліз. Обое заспокоїлись...

«Кожна справа, кожна річ має своє «чому?». Якби газети не накинулися раптом на міністра, то хіба ця нещасна кішка, сказано нявкаючи, вискочила б на вулицю?»

Люди заспокоїлись... Але як заспокоїлася кішка, що кулею проскочила переді мною, побачити я не зміг.

КОНГРЕС ХІРУРГІВ

Цього року міжнародний конгрес хірургів відбувся в місті Люблукс. Хірурги всього світу надавали десятому конгресові надзвичайно великого значення. Порівняно з попередніми конгресами він зібрав найбільшу кількість учасників, серед яких були хірурги зі світовим ім'ям. Висвітлювати роботу цього медичного конгресу з'їхалися кореспонденти з усього світу, хоча він і не був таким захоплюючим видовищем, як, скажімо, футбольний матч або показ на прес-конференції зразків спідньої білизни якою-небудь кінозіркою, білявою чи чорнявою королевою краси. Найвідоміші хірурги з двадцяти трьох країн світу готувалися виступити на конгресі з науковими доповідями. Серед них були такі майстри, що могли розібрати тіло людини, мов зіпсований годинник або кулет, на окремі частини, а потім знову зібрати його до купи. Ось чому всі газети світу після цілих сторінок, присвячених різним моделям купальних костюмів, футбольним матчам і найстрахітливішим злочинам,

вважали за необхідне сказати кілька слів і про цей конгрес.

Перший день роботи конгресу було присвячено церемонії відкриття. Другий день відведено для основних доповідей. Третій день зайняли повідомлення. На трибуну піднявся в супроводі якогось чоловіка відомий американський хірург доктор Клаземан. Кореспонденти газет і телеграфних агентств, озброєні ручками й блокнотами, були наготові. Одягнувши на голову навушники, щоб слухати оратора на одній з чотирьох мов, лікарі розмістилися в кріслах і теж приготувалися.

— Шановні колеги,— почав доктор Клаземан.— Я поділюся з учасниками десятого конгресу думками про найцікавішу за мою тридцятип'ятилітню практику операцію. Як добре відомо всім присутнім, до цього часу нікому з хірургів не щастило змінити малюнок ліній на пальцях. Жодного такого випадку не описано ні в історії медицини, ні в медичній літературі. Скільки б ми не знімали з пальців шкіру, завжди, коли виростає нова, то цілком повторює всі лінії попередньої. Ось чому поліція досить легко виявляє гангстерів, зломщиків сейфів, убивць.

Після багатьох дослідів мені вдалося змінити малюнок ліній на пальцях. Поряд зі мною ви бачите одного з відомих ділових людей Америки, короля штучного запліднення містера Томаса. Він має прізвисько Джек Дробитель Щелеп. Під цим іменем він і значиться в архівах Федерального Бюро. Десять років американська поліція безуспішно розшукувала цього жорстокого зломщика сейфів. І це тому, що після кожного пограбування я змінюю малюнок ліній на пальцях короля штучного запліднення містера Томаса, або, інакше кажучи, Джека Дробителя Щелеп. Запевняю вас, що операція по зміні малюнка ліній на пальцях є не лише найбільш складною, але й найбільш прибутковою. Тож подумайте самі, який прибуток може мати той, хто ділить зі

злодієм гроші, награбовані в сейфах? А тепер, шановні колеги, за допомогою проекційного апарата я розповім вам про техніку цієї справи.

Після того, як американський хірург закінчив свій виступ, усі учасники конгресу сходилися на думці, що саме йому судитиметься найбільший успіх на конгресі. Але англійський хірург, який виступав після американця, змусив їх змінити свою думку.

Відомий англійський вчений містер Лайнс у супроводі якогось чоловіка зійшов на кафедру і почав:

— Глибокошановні колеги! Я розповім вам про найцікавішу в історії світової військової медицини операцію. Поряд зі мною ви бачите сержанта Метью, героя другої світової війни, який сам-один узяв у полон і привів до своєї частини двадцять шість ворожих солдатів. На жаль, шрапнеллю підлого, підступного і віроломного ворога йому відірвало голову... За допомогою винайденої мною пасти мені пощастило приклеїти відірвану голову до тулуба, і вона приросла навіть міцніше, ніж було раніше. Тепер же не тільки шрапнель, але й вибух атомної бомби не зможе зрушити голови з місця. А зараз я розповім вам про спосіб виготовлення цієї пасти.

Після розповіді англійського хірурга про секрет виготовлення клейкої пасти присутні на конгресі лікарі, пороззявлявши роти від здивування, вважали, що дивовижнішого повідомлення вони вже не почують.

Та й це припущення не справдилося, коли на трибуні з'явився французький хірург разом з білявою красунею. На ній був купальний костюм-бікіні, і літні вчені частенько піднімалися зі своїх місць, щоб краще її роздивитися.

— Глибокошановні колеги. Я розповім вам про нечувану раніше пластичну операцію. Ви самі переконаєтесь у неперевершеності мого успіху, коли я скажу, що ця білява красуня в бікіні, від якої ви у захваті, насправді є моєю шістдесятип'ятирічною тещею.

Французський хірург розповів далі, що зробив пластичну операцію своїй тещі для того, щоб помститися дружині, яка йому зраджувала: перетворивши стару каргу на молоду красуню, він зробив її своєю любовницею. Свое повідомлення він закінчив науковим обґрунтуванням цього дивовижного відкриття.

Кілька днів тривали виступи, і в кожному з них повідомлялося про щось незвичайне.

— Смерть людини не є одночасною смертю всіх її органів,— повідомив, наприклад, німецький хірург.— Приміром, якщо людина померла від серця, то серце її вже не годиться, а інші органи — здорові. У хворого, що помер від сухот, уражено лише легені. І тоді я збагнув усю несправедливість того, що шанована людина раптом помирає від легень, від серця, від кишечника тощо. Я відтяв від трупів ще не померлі, здорові органи, і ось перед вами нова, цілком здорова людина...

Німецький лікар продемонстрував при цьому юнака з тулубом Аполлона і пояснив:

— Ноги для нього я взяв від атлета, що помер від апендициту, тулуб — від борця, який помер від гангрени руки, а голову — від сухотного.

Учасники конгресу вважали, що коли японський хірург не повідомить наступного дня чогось іще більш надзвичайного, то найвидатнішим буде визнано відкриття німецького хірурга Гюнтера, котрий створив людину з окремих, невідмерлих органів померлих людей, як ото виготовляють стіл або стілець. Та японський хірург у боргу не залишився. Піднявшись на трибуну, він показав на чоловіка, якого привів з собою, і сказав:

— Через свою кульгавість цей японець не був узятий в армію під час другої світової війни. Це його дуже засмутило. Він зробив характері, випустивши собі кишки...

Настав останній день роботи конгресу. Вже виступили усі доповідачі, і кожен з них намагався перевершити інших своїм неймовірним повідомленням. Лише

один лікар мовчки сидів у куточку, слухаючи виступи іменитих колег.

— Пане лікарю,— звернувся до нього голова конгресу,— чи не змогли б і ви розповісти нам про яку-небудь вашу операцію?

— Можу,— відказав він,— але не знаю, чи варта вона уваги такого високого конгресу. В моїй операції чогось особливого немає.

З зали почулися голоси:

— Дарма, ми хочемо послухати!

— Усі учасники конгресу обов'язково мусять виступити!

— Гаразд,— погодився мовчазний хірург.— Якщо бажаєте, я вам розповім. Я видалив невеличку мигдалину.

Серед членів конгресу прокотився смішок. Хіба, мовляв, годиться після повідомлень про такі цікаві операції розповідати про видалення якоїсь там мигдалини?

Хірургові така зневага не сподобалася, і він заперечив:

— Ні-і-і... Хоча через свою скромність я й применшив значення своєї операції, але насмішок над собою не стерплю...

Смішок у залі перейшов у регіт. З різних кутків чулося:

— Видалення мигдалини — ото диво!

— За такі справи я й зовсім не беруся!

— Справжньому хірургові про це й мовити сором!

Доповідач розсердився не на жарт:

— А чи знаєте ви, хто був той хворий, якому я видалив мигдалину?

— Хай би це був навіть сам генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй... І що з того? Мигдалина — вона й є мигдалина... Отак...

Обличчя хірурга почервоніло, мов півнячий гребінь, і він прокричав:

— Мигдалину я видалив газетяреві...

Сміх у залі не припинявся:

— Ха-ха! Хай буде газетяр чи торговець, солдат чи службовець... Усе одно.

Хірург вів далі:

— Це так, панове, але ж саме тоді було прийнято закон про пресу, і газетяр не міг рота розкрити. От мені й довелося засунути руку з іншого місця й видалити його мигдалину.

Тільки-но він це сказав, як сміх у залі вщух. На обличчях делегатів з'явився вираз поваги до доповідача. Залунали оплески, і десятий міжнародний конгрес хірургів одноставно ухвалив рішення про те, що ця операція мигдалини є найвидатнішим відкриттям в історії медицини.

ЧОМУ МИ ДІСТАЛИ ЛЯПАСА?

На узбережжі Мармурового моря, на анатолійському боці стоїть село. Воно ніби дивиться на північ, і в після-обідній час його завжди продуває північно-східний вітерець.

З хатин, які тягнуться до моря обабіч невеличкого струмочка, видно чудові Принцові острови. Земля тут непогана, але її дуже мало, через це селяни займаються морським промислом, рибальством.

Тридцять років тому сюди стали приїжджати на літню відпустку городяни, і відтоді життя тут покращало. Селяни здають на літо стамбульцям кімнати, а то й цілі хати. Коли ж з'ясувалося, що в цьому злиденному рибачьому селі можна заробляти й на туризмі, тут почали будувати невеличкий пансіонат.

Та хай там як, а село це бідне. Річ у тім, що багатії сюди не їздять. Найбільше тут буває простих чиновників

та пенсіонерів. Приїздить і трудова інтелігенція. Це люди середнього й похилого віку, які хочуть втекти від міського шуму і відпочити серед тиші, спокою, безгоміння. Навіть чайхану, яка примостилася на скелі й на третину звисає над морем, поділено на дві частини — для літніх та молодих. Літні відпочивають у заскленому павільйоні, а молодь — на відкритій терасі, обплетеній з усіх боків виноградом.

Був кінець липня. Стояла спека... Зранку, як і завжди, прибережну чайхану заповнили завсідники. У належний час вони неквапно розійшлися по своїх домівках пообідати й відпочити. Надвечір, коли спала денна спека, вони поодиноці й по двоє знову потягнулися до чайхани, щоб побалакати, зіграти в тавлу або в карти й покепкувати над Чейреком Джемалем.

Того дня в заскленій частині зібралося понад тридцять чоловік. Серед них було три адвокати. Один адвокат був надзвичайно товстий. Коли його питали, чому він у таку спеку не йде купатись, він відповідав:

— Ех, що вдієш, не можу я, зрозумій... На морі кожен боїться потонути, а я ні, бо мрію хоч трохи зануритися у воду, та нічого не виходить. Бовтаюся на поверхні, а пірнути не можу. Виходжу на берег майже сухий...

Другий адвокат був такий маленький, наче карлик. Дрібненький чоловічок.

Третій — аж надто хворобливий. Не то що купатися в морі, він навіть у цю липневу спеку замотував шию шарфом. Його товариші не втрачали нагоди покепкувати:

— Ти ж дивись, а то ще застудишся!

Був тут і лікар-пенсіонер з колишніх урядових медиків. Раніше він ніколи не приїздив сюди під час літньої відпустки.

Ще один лікар, професор-пенсіонер, ледве читав газету, підносячи її аж до самих окулярів з товстелезними скельцями.

Серед тих, хто приїздив у це село на літню відпустку, був і бакалійник, який мав величезне задоволення з того, що заприятелював з поважними інтелігентами й тепер з ними на рівних. Він передав свою крамничку зятеві і таким чином сам себе влаштував на пенсію. У середовищі інтелігенції йому дуже кортіло показати, що й він багато чого знає, тому, до ладу це чи ні, завжди втручався в їхню розмову.

Сюди приходив також відставний полковник, який переніс тяжку операцію шлунка і тепер, спираючись на паличку, насилу долав відстань між своїм будинком і чайханою.

Повітовий начальник, що страждав на ядуху, мусив час від часу змінювати клімат, і тому теж навідувався в це село з чудовим узбережжям.

Був тут ще один, трохи кульгавий, але чим він займався — ніхто не знав. Казали, ніби дрібним лихварством.

Проте всі добре знали про іншого: він здавав в оренду свої крамниці й будинки. Цей чоловік був такий худючий, що його аж хитало на всі боки, коли в післяобідню пору повівав з моря легенький вітерець.

Слід сказати й про вчителя-пенсіонера: ніколи ні з ким не сперечався і взагалі дуже мало розмовляв. Можна було подумати, що він і мови турецької не знає.

Надворі стояла німотна тиша — жоден листочок не ворухнеться на дереві; а на морі — жодної хвилики, таке воно спокійне й принадне. Товстий адвокат, з якого градусом котився піт, звернувся до свого хирлявого колеги:

— Зніми шарфа, друже, бо я ще більше пітнію, коли бачу тебе закутаним.

Сонце так припікало, що несила було навіть покепувати над Чейреком, хоча звичайно в ці післяобідні години товариство розважалося в такий спосіб. Чейрек Джемаль, місцевий житель, був трохи не сповна розуму. Можливо, й зовсім схибнутий. В усякому разі, це був

один з тих лагідних дурників, які зустрічаються чи не в кожному невеличкому селі. Справжнє ім'я його було Джемаль, а прізвища не знав ніхто. Звали просто Чейреком¹. Малі й дорослі, молоді й старі — всі насміхалися з нього, дратували. Чейрек, який завжди був на підпитку, вдавав, що сердиться на своїх кривдників, але знав, що зрештою вони ж його й пожаліють. Спочатку насміхаються, глузують, а потім проймаються жалістю й дають йому гроші. І Чейрек добре затямив собі, що кожне глузування перетворюється на гроші. Назбирає трохи і одразу ж пропиває. Пив усе, що попаде під руку — віскі, горілку, вино, спирт і навіть спиртовий лак. Кінчик його гулястого носа мав фіолетовий колір. Щокли були вкриті густим мереживом криваво-червоних тоненьких прожилок. Білки очей залиті кров'ю. Руки тряслися. Незграбна хода. І коли запалює сірника, то здалеку здається, що весь він червоний, мов охоплений полум'ям.

У цю скажену спеку ніхто не насміхався з Чейрека Джемалья, тому він був спокійний.

Ось пришкандибав нерівною ногою п'яний як чіп лікар-пенсіонер, той, що з урядових медиків. Привітавшись до гурту, мовив:

— Задихаюся...

— Від горілки? — жартома запитав хирлявий адвокат.

— Від спеки, від спеки... Збожеволіти можна,— відповів урядовий медик.

— Буде шторм,— докинув хазяїн чайхани.— До того йдеться.

Бакалійник, який вважав своїм обов'язком втручатися в кожную розмову, глибокодумно зауважив, що після такої спеки може статися навіть землетрус.

— Одного разу...— і почав розповідати.

¹ Чейрек — четверта частина цілого (турецьк.).

Повітовий начальник, який страждав на ядуху, добре знав звичку бакалійника. Щоб урвати його балаканину й змінити тему розмови, він звернувся до товариства:

— А як по-вашому, що таке «одного разу»?

— І справді,— підхопив професор.

— Це значить колись, в історичному минулому,— відповів бакалійник, подумавши, що запитують його.

— Отже, ви сказали історія...— озвався й собі урядовий лікар.— Тобто історичні факти...

Починалася дискусія.

— Нехай такого-то року було підписано таку-то угоду... Така-то велика людина померла тоді-то... А французька революція! А битва, яка відкрила туркам шлях до Анатолії! Чи можна назвати все це історією?

— А як, по-вашому, пане? Якщо це не історія, то, певне, фізкультура?

— Мабуть, історія...

— Отож-бо й воно.

— Дозвольте сказати...

— Як на мене, історія — це... Це урок, з якого можна дізнатися, чому в минулому відбулися такі-то події і до чого вони призвели.

— Та я ж саме це й хотів сказати...

— Авжеж, урок. Дуже правильно... Історія, якщо вона... Якщо її уроки не висвітлюють сьогодення, то це вже не історія. Розумієте, як ото прожектор освітлює нічну пільму, так і історія повинна освітлювати нам шлях уперед.

— Ви сказали, що історія з'ясовує причини подій. Та слід пам'ятати про внутрішні і зовнішні причини. Адже так, ефендім? І найважливіші — не зовнішні, а внутрішні...

— Історія, по-моєму...

— Бей-ефенді, історія не буває «по-моєму» чи «потоєму», історія — це історія. Наприклад, дата смерті Наполеона відома всім. Хіба ви можете сказати, що Наполеон помер у минулому році? Га?

— У нас був учитель історії...

Поки тривала ця палка дискусія, з моря повіяв легенький вітерець, та замість прохолоди налетіла хвиля розпеченого повітря, немовби там, у морі, топилися величезні печі, що дихали на берег жаром. Раптом на морській гладіні з боку острова Бююк-ада з'явилася біла цяточка, яка наближалася до села й дедалі більшала. Спочатку вона була схожа на білого метелика, тоді — на чайку, а потім перетворилась на яхту. На легкому вітрі тріпотів білий прапор.

Яхта підпливла до берега й кинула якір неподалік від скелі, де була чайхана. На носі стояв високий, широкоплечий чоловіча, одягнений у біле. Його червонясто-бронзове обличчя мало задоволений вираз. Лівою рукою він підтримував лікоть правої, в якій тримав люльку. Пихкаючи тютюновим димом, чоловік дивився на берег поглядом моряка, що після довгого плавання відкрив якусь невідому землю. Пустотливий вітерець тріпотів широкими крисами його солом'яного капелюха.

Завсідники чайхани так захопилися дискусією на історичну тему, що навіть не помітили ні чудової яхти, ні мальовничої постаті чоловіка в білому, який, мов мармурова статуя, завмер на носі свого судна. Довгождана прохолода, принесена нарешті дедалі дужчим морським вітром, лише додавала їм запалу.

Чейрек Джемаль, підібгавши під себе ноги, сидів перед дверима закленої частини чайхани. Він чекав, коли скінчиться незрозуміла суперечка й люди глузуватимуть з нього, а тоді, побачивши, що Чейрек сердиться, проймаються жалістю і почнуть кидати йому по одній-дві ліри, після чого він причаститься вечірньою випивкою. Але дискусії й кінця-краю не видно.

— Ми тут сперечаємось, що таке історія,— почувся голос відставного полковника,— а серед нас є фахівець, який чомусь мовчить.

Учитель-пенсіонер упродовж багатьох років читав у лицей історію.

— Як води в рота набрав,— докірливо кинув хирлявий адвокат.

— Пане вчителю,— звернувся професор,— а по-вашому, що таке історія?

Мовчазний вчитель, який ніколи ні в які розмови не втручався, відповів:

— Історія — наука давня, як і географія. Географія дуже давня наука, історія — теж. З іншого боку, історія це...

Але його подальшої розповіді ніхто вже не міг розібрати, бо й справді, сталося так, як казав хазяїн чайхани: після задушливої спеки і повного штилю раптом знялася буря. І сталося це так несподівано, що завсідники заклопотані частини раптом замовкли й лише тоді помітили перед собою яхту. Чолов'яга в білому, що стояв на носі, щось кричав у бік берега й робив руками якісь знаки. Але в ревінні бурі неможливо було почути жодного слова. Сильним поривом вітру з нього зірвало ширококрисий солом'яний капелюх. На морській поверхні здіймалися все могутніші хвилі. Якір вже не міг утримати яхту. Хвилі гнали її до берега. Здавалося, ще мить — і вона з силою вдариться об каміння. Хазяїн яхти був у розпачі. Він кидався то на корму, то знову біг на ніс.

Люди повиходили з чайхани. На березі всі змішалися — і літні, й молоді. Усі хотіли врятувати яхту, але безсило тупцювали на місці. Лише радили одне одному, що треба робити. Раптом серед загальної метушні сталося щось несподіване. Чейрек Джемаль скочив на ноги й пройшов повз збуджений натовп. Біля самої води почав роздягатися. Напівроздягнений, він кинувся в море. Яхта була вже біля берега. Зробивши два-три помаху руками, він ухопився за її ніс. Ті, що товпилися на березі, заплескали в долоні. Уперше ніхто тут з Чейрека

не глузував. За мить Чейрек зріс в їхніх очах. Вони підбадьорювали його:

— Браво, Чейрек!

— Браво-о-о, Чейре-е-ек!

У їхніх оплесках, у підбадьорливих вигуках ніякої насмішки не було. Чейрек виявився сміливцем, а такого ніхто не чекав.

Вода сягала Чейрекові до шиї.

Він стояв, мов міфічний герой, і, повернувшись до тих, що були на березі, сердито вигукував:

— Не кричіть «браво!», не плескайте в долоні... Чого стоїте мов укопані? Стрибайте у воду! Разом ми врятуємо яхту!

Чейрек був тепер зовсім іншою людиною. Тільки-но він увійшов у воду, його ніби підмінили. Уперше в житті він розправив плечі й давав розпорядження. Ті, що товпилися на березі, були готові виконати його суворий наказ: один за одним вони почали роздягатися й заходити у воду. Товстий адвокат не міг нагнутися, щоб зняти черевика. Скинувши з себе сорочку, він у черевиках і штанях хутко пішов у море. Цей чоловік за ціле літо жодного разу не скупався, бо, як він казав, не міг зануритись у воду через свою повноту, але зараз, коли яхта ось-ось мала розбитися, він першим кинувся її рятувати.

Хирлявий адвокат, схожий на карлика, роздягнувшись до пояса, тупцював на березі. Глибина біля яхти була така, що Чейрек і товстий адвокат могли спокійно стояти на дні, а йому там — з головою. Потім, подумавши трохи, він увійшов у море й поплив. Завжди п'яний урядовий лікар-пенсіонер теж не залишив Чейрека самого. В черевиках та підкочених штанях він пірнув у море. Підсліпкуватий професор, який не міг розгледіти навіть кінчика власного поса, теж поспішив на допомогу яхті. Він роздягнувся і шубовснув у воду, але не поба-

чив, де яхта, і попрямував у інший бік. Товстий адвокат схопив його за руку й потяг за собою.

Найдивнішим було те, що навіть відставний полковник, який переніс тяжку операцію шлунка і ходив тільки з ціпком, не відставав від своїх приятелів; роздягнувшись і спираючись на ціпок, він теж пошкутильгав до моря. Набагато гірше за інших почував себе у воді чоловік, який жпв з того, що здавав у оренду свої крамниці й будинки. Цей здихляк не міг устояти на землі навіть при найменшому вітрі, не те що при сильній бурі; здавалося, він ось-ось потоне й доведеться рятувати не яхту, а його. Проте він мужньо поплив проти вітру і нарешті вхопився за ніс яхти.

Ще важче було повітовому начальникові, що страждав на ядуху. Бо як тільки він опинявся у воді, одразу ж починав задихатись. Але й він не хотів пасти задніх. На допомогу йому прийшов кульгавий лихвар. Спираючись на нього, начальник і собі поліз у воду.

Та накази Чейрека найвправніше виконував бакалійник. Що б не звелів Чейрек, він робив негайно.

На заклик Чейрека стрибнули у воду й юнаки. Тепер навколо яхти був цілий гурт людей. Найхимерніший вигляд у цьому гурті мав хворобливий адвокат. Коли всі інші кинулися рятувати яхту, він теж поліз у воду, але шарфа не зняв. Навпаки, ще краще закутав ним шию, немов це могло його врятувати.

Чейрек Джемаль був у захваті, адже він, той самий Чейрек, який все своє життя був нижчий за всіх і над яким кожен міг позбиткуватися, тепер уперше сам командував кожним.

— З того боку заходь, чуєш!

І відставний полковник переходив туди, куди показував Чейрек.

— А ти підваж знизу, ти!

Діставши таку команду, бідолашний хирлявий адвокат щосили намагався підштовхнути яхту знизу, але

через свій маленький зріст сам ледве тримався на воді, ледь торкаючись ногами морського дна.

Віддаючи розпорядження і переконуючись, що його слухають десятки людей, Чейрек запалювався ще більше й командував ще суворіше. А люди думали: «Ех, значить, і він щось кумекає, коли перший кинувся в море, щоб врятувати яхту, а тепер командує нами».

Усі ці люди, які з ранку до вечора глузували з нього, а потім давали йому гроші, тепер чули його слова й дивувалися. Вони розуміли, що Чейрек украй розпалився. Йому вже було начхати на якусь там яхту. Він вигукував усе дужче й дужче. Йому було однаково, чи рятувати яхту, чи гори перевертати, чи витягати з морського дна підводні човни, чи ламати міст. Головне для нього було те, що він дає накази і примушує всіх цих поважних людей коритися йому.

Хоча Чейрек командував досить голосно, бакалійник щосили вторував йому. Чейрек горлав:

— Тягни, тягни! Та не з цього боку, розтелепа, тягни тут!

— Тягни, тягни! Та не з цього боку, розтелепа, тягни тут! — луною озивався бакалійник.

Чейрек наказував:

— Взяли!.. Ра-а-азом взяли, хо-о-оп! Ще раз взяли! А бакалійник:

— Взяли!.. Ра-а-азом взяли, хо-о-оп! Ще раз взяли! Чейрек:

— Тягніть, тягніть! Дужче тягніть!

Бакалійник і собі:

— Тягніть, тягніть! Дужче тягніть!

— Сюди, сюди, кажу ж тобі — сюди!

— Держи, не відпускай!

— Нумо, разом! Хо-о-оп!

— Нумо, разом! Хо-о-оп!

Чейреку Джемалю й на думку не спадало, що яхта може сісти на мілину, тож її, за його командами, штов-

хали не у відкрите море, а до берега. Штовхали доти, доки вона й справді добряче не засіла на мілині, і тепер уже люди були безсилі зрушити її з місця. Днищем яхта глибоко занурилась у пісок, а саму її шарпало бурєю так, що от-от розвалиться.

А Чейрек знай собі командує. Яхта ж ні з місця. Переконавшись, що зрушити її неможливо, він, мов герой битви, наказав людям, які зібралися на березі:

— Давайте сюди трактор, мерщій!

Чейреків наказ миттю було виконано. На березі з'явився трактор, і люди прив'язали трос до яхти.

— Ну, пішов! — звелів Чейрек трактористові.

Трактор помалу зрушив з місця. Трос натягувався, натягувався... Люди, що були у воді, оточили яхту.

Трактор потягнув ще трохи, аж раптом щось тріснуло, потім іще, іще... Та це ж тріщала велика чудова яхта! Ось уже по воді попливли тріски. За кілька хвилин від яхти нічого не залишилось. На хвилях гойдалися тільки уламки дощок, одяг... Рятівники яхти виловили по кілька уламків і подалися до берега.

Тим часом буря вщухла.

Опинившись на березі, люди не знали, що з тими уламками робити,— так і стояли якийсь час. Останнім з води вийшов Чейрек, і також не з порожніми руками. Але то були не рештки яхти, а пляшка віскі, яку він випадково знайшов на місці аварії. Увесь гурт дивився на нього вороже. А він до них:

— Ну, чого витріщились? Якби не я, жодної тріски не врятували б...

Хирлявий адвокат з серцем пожбурив уламок яхти в море, а відставний полковник плюнув спересердя на пісок.

Одні почали витиратись, інші — одягатись. Щоб якось опорядитись, люди зайшли в засклену частину чайхани. Хворобливий адвокат усе ще намагався закутатись у

шарф, з якого стікала вода. Усі навстоячки чекали, коли принесуть чай.

Повітовий начальник проковтнув ліки.

— Ой панове, що ми наробили! — озвався нарешті товстий адвокат.

— А що наробили? — запитав професор.

— Якби ми не послухали дурника Чейрека і штовхали яхту не до берега, а в море, то, напевне, врятували б її,— промовив товстий адвокат.

— О, аллах!.. Ясна річ,— погодився полковник у відставці.

— Правду кажете,— підтвердив урядовий лікар, який щойно протверезів.

— Гаразд, а як же так трапилось, що всі ми слухали того дурня й виконували його накази? — здивувався хворобливий адвокат.

— Ваша правда,— докинув лихвар,— усі ми розумні люди, а послухали дурня Чейрека...

— Ну й ляпаса ж ми дістали! — обурився товстий адвокат.— А чому?

— Саме тепер і починається історія,— сказав учитель історії.

Завсідники чайхани, які вже сиділи за столом у кутку кімнати, повернули голови в його бік.

— Яка історія? — запитав товстий адвокат.

— Хіба забули? — відповів учитель.— Перед тим, як рятувати яхту, ми ж про історію розмовляли... Ви мене запитали, що таке історія?

— Авжеж!

— Я ж вам хотів розповісти. А ви побігли до моря, і я на півслові зупинився. Зараз поясню. Щойно ви запитали, чому ми дістали ляпаса?

— Так.

— Ось слухайте. Коли люди дістають десь ляпаса, це зветься географією. А коли вони здивовано починають розмірковувати, мовляв, як же так сталося, що

вони дістали ляпаса,— оце історія. Якби я знову почав читати учням історію, я б саме з цього й почав: «Це сталося тому, що ми довірилися розуму дурня... Що нас очолив дурень... Ось чому ми дістали такого ляпаса...»

— Виявляється, ви найрозумніший серед усіх нас,— зауважив відставний полковник.— Бо не полізли в море, як ми, щоб рятувати яхту.

Вчитель відповів:

— Це не тому, що я дуже розумний, а через пронос. Мені соромно, що я не був разом з вами, коли ви побігли рятувати яхту. Адже нічого б не сталося, якби я роздягнувся й теж заліз у воду.

— У всякому разі,— сказав професор,— нам уже відомо, що таке історія. Це коли люди частенько опиняються під керівництвом якогось дурня, а потім починають доскіпуватись: «Чому ми дістали ляпаса?»

Принесли чай.

До чайхани зайшов власник яхти. З його білого вбрання збігала вода. В руці він тримав уламок щогли, на якій майорів колись прапор.

П'ЯТИРІЖКОВА ЛЮСТРА

Я частенько зустрічаю в кав'ярні невисокого на зріст огрядного чоловічка, але не знаю, хто він.

Мені пощастило — ні роботи, ні грошей. З нудьги заходжу в кав'ярню і, куняючи, проводжу там цілі дні. Почалося з того, що ми порозпродували домашні речі. Розділили їх на потрібні, не дуже потрібні й зовсім не потрібні. Спочатку пішло в хід усе те, що ми вважали непотрібним для себе. Трохи згодом вирішили, що нам уже ніщо не потрібно, і продали майже все, залишивши собі лише книжки, ліжко і трохи кухонного начиння. За несплату грошей хазяїн через суд виселив нас з квартири, і дружину з дітьми я відправив до тестя. Але

стосунки з ним були погані, тож я приходив додому лише вночі, коли всі полягають спати. Ми з дружиною домовилися заздалегідь, і вона відчиняла мені двері.

Якось, прийшовши, як завжди, після опівночі, я стиха постукав у двері, і вони одразу ж відчинилися. Але я побачив перед собою не дружину, а тестя. Він мовчки вимкнув світло й пішов геть. У повній темряві я навпацки поплентався до кімнати. Спіткнувшись об щось, упав. Пощупав рукою і зрозумів, що впав на книжки. Я розгубився від несподіванки, опинившись у такому становищі в цілковитій темряві в безмовному будинку. Та зрештою піднявся і, тримаючись стінки, пішов далі. Раптом почув жіноче схлипування. Мабуть, дружина. Побачив світло, що пробивалося з-під дверей, за якими хтось плакав. Відчинив двері. Так, це плакала моя дружина. Очі в неї почервоніли, набрякли від сліз. Було не важко здогадатися, що сталося. Тим більше, що тесть докоряв їй:

— Хай цей тип забирає геть з мого дому свої непотрібні книжки, інакше я їх спалю. І хай більше не стукає в двері мого будинку до тих пір, поки сам не зможе утримувати свою сім'ю!

Відтоді я й почав учащати до кав'ярні. Маленький товстунець, як і я, щоранку теж приходив туди і проводив там цілі дні.

Якось він з'явився після обіду й приніс з собою люстру, звичайнісіньку п'ятиріжкову люстру. Поклав її на стіл, замовив кави. З того дня він так і приходив зі своєю люстрою. Покладе її на стіл, просидить увесь день до вечора, потім забере її і йде геть.

Одного разу я побачив, що на люстрі бракує скляного плафона і подумав: мабуть, розбився. Через кілька днів на люстрі залишилося два плафони і п'ять лампочок. Ще через два-три дні в руках у маленького чоловічка залишився лише металевий п'ятиріжковий кістяк від люстри — ні плафонів, ні лампочок уже не було. Тов-

стунець не розставався з цим металевим під бронзу кістяком, що завжди розгойдувався у нього в руках, немов вішалка в кав'ярні.

Через те, що я не смів приходити в дім свого тестя, ми з дружиною могли зустрічатися й розмовляти лише проходяючись у парках чи на вулиці. Рішення тестя було категоричним: до тих пір, поки я не зможу утриму-



вати свою сім'ю, мені рішуче забороняється навіть розмовляти з його дочкою. І якщо я й далі буду безробітним і не матиму грошей, то він домагатиметься нашого розлучення.

Знайти роботу було дуже важко, і я страждав від цього. Я згоден був на будь-що, на всяку роботу. Але куди б не звертався — ніде не було ні найменшої надії на успіх.

Якось зустрів я свого давнього приятеля. Сказав йому, що ладен на все, навіть каміння носити на будові. Приятель поспівчував мені та й каже:

— Якщо ти на все згоден, то чом би тобі не зайнятися торгівлею? Почнеш з маленького, а там справа піде. Подавайся у торгівлю. Продаватимеш носовички, панчохи і зароблятимеш на життя. Приходь завтра до мене, дам тобі п'ятсот лір, і з цим капіталом негайно берися за справу.

Він дав мені адресу, і ми розсталися. Я аж летів від радощів. І справді: хто кому в наш час дасть п'ятсот лір? Виходить, світ не без добрих людей...

Того ранку, як і завжди, я пішов у кав'ярню, щоб провести там годину-дві, аж поки вже можна буде йти до приятеля. Невдовзі прийшов і маленький товстунець, розмахуючи своїм металевим п'ятиріжковим кістяком від люстри. Сів поруч і поклав залізяку на стіл. Ми з ним вже зналися давно, тому, як звичайно, привіталися.

— Ну, як ви? — запитав він.

— Дякую, а ви як? — і собі поцікавився я.

Так зав'язалася між нами розмова. Слово по слову, я й запитав, посміхнувшись:

— Пробачте, будь ласка, що це у вас за люстра? Я бачу її завжди у вас у руках...

— Це?.. Оця непристойність? Це — лихо мое.

— А-а-а...— протягнув я, нічого не зрозумівши.

— Це — довга історія,— почав він.— Коли у людини справи підуть шкереберть, то поправити їх дуже важко, навіть неможливо... Залишився я без роботи. Щоправда, коли й працював, то ледве зводили кінці з кінцями. Ніяких заощаджень не мали. А як залишився без роботи — й зовсім скрутно стало. У мене дружина і двоє дітей...

— І в мене...— зітхнув я.

— Ви ще не знаєте, що значить бідувати!..

— Як можу не знати, коли і в мене те ж саме...

— Спочатку ми порозпродавали хатні речі. Розділили їх на потрібні, не дуже потрібні й зовсім не потрібні, які й почали продавати. Через якийсь час зрозуміли, що нам ніщо не потрібно, і порозпродавали все чисто.

— Ото дивина... Точнісінько, як і ми...

— Залишилися самі книжки, ліжко та дещо з кухонного начиння. Ми не могли платити за квартиру. Власник будинку подав на нас у суд і викинув на вулицю...

— І ви, звичайно, з дружиною й дітьми пішли жити до тестя?

— Звідки ви дізналися?

— Бо я сам зробив так само...

— Так, я їх відправив до тестя. А з ним мені не склалося з самого початку.

Чоловік слово в слово розповідав мені про моє власне життя. Я з подивом слухав його. Я дізнався, що він прийшов якимось після опівночі додому. Замість дружини двері йому відчинив тесть, погасив світло й пішов. А він у темряві спіткнувся об книжки і впав. Усе, до найменших подробиць, як і в мене. Не віриться, що може бути такий повний збіг. А може, він десь почув про те, що спіткало мене, і тепер насміхається наді мною?

— Знаю, знаю,— вигукнув я.— Коротше! Не тягніть, розкажіть краще про цю люстру.

— Про неї й розповідаю. Одного разу зустрівся я зі своїм давнім приятелем...

— І він вам запропонував п'ятсот лір?

— Так, але звідки ви це знаєте? Я про це нікому не розповідав.

— А ви звідки знаєте? Я теж нікому не розповідав.

— Я вам розповідаю про те, що зі мною сталося.

— Гаразд, ви взяли ті п'ятсот лір?

— Узяв.

— А я ще не брав. Трохи згодом піду й візьму. А що ж було потім? Розкажіть.

— Коли я йшов до товариша, то аж хитався від голоду. За два дні випив лише дві склянки чаю. Товариш одразу ж дав мені п'ятсот лір. Я сказав йому, що зі шкури вилізу, але зароблю грошей і в найкоротший строк поверну борг. А він мені: «Поспішати не треба. Аби ти

до діла пристав!» Я йому подякував і пішов. Хотів купити оптом на Капали-чарши¹ два-три ящики персиків, груш і відразу ж перепродати їх. Витратив би на це якусь сотню-півтори лір. Мені не хотілося витратити одразу всі гроші.

Коли проходив повз ресторан, в око впали виставлені у вітрині страви. А я аж падав з голоду. Подумав, що тут можна було б добряче наїстися, і коштувало б це якихось три ліри. Але не хотілося розмінювати гроші. Подумав, що не маю права цього робити. Варто лише їх розміняти, як вони розійдуться невідомо на що. І діла не матиму, й грошей не стане.

Коли я проходив повз шашличну, в ніс мені вдарив ароматний запах шашлику. Я не міг утриматись. Але коли зайшов, змінив своє рішення і хуленько повернув назад. Треба спочатку заробити, а потім вже їсти.

Через кілька кроків відчув запах свіжого хліба. Дивлюсь — аж поряд булочна. Мені дуже захотілося хоча б сухим хлібом утамувати голод, але й на це не мав я права. Почну тратити гроші — всі розтринькаю.

Зупинився біля продавця свіжих бубликів. Чи не взяти собі бублика? Не можна... Маючи цей капітал, треба заробити гроші, а потім вирвати з рук тестя дружину, дітей.

Стояла сильна спека... Коли я проходив повз продавця шербету, то ледве стримався, щоб не купити склянки лимонаду з льодом. «Хай побачить отой тесть, як я розвернуся зі своїми п'ятьмастами лір і який прибуток матиму,— промовив я сам до себе.— Ото надивується!»

Я вмирав від спраги, але щоб не розмінювати свій капітал, не витратив навіть кількох курушів на склянку води. Навіть на трамвай не сів.

¹ Ка п а л и - ч а р ш и — критий ринок у Стамбулі, найбільший в Туреччині.

Я пішов на Капали-чарши. Коли проходив повз Бедестан¹, побачив натовп: виявляється, розпродувалися старі речі. Було вже не рано — починало вечоріти, і я вирішив, що завтра зранку прийду на ринок, візьму персиків і груш та й почну торгувати. Сьогодні ж у мене ніяких справ не було. Що робити? Піти у кав'ярню і випити голого чаю чи кави — на це потрібні були гроші. Ні, подумав я, краще буде подивитися на розпродаж у Бедестані і саме так дотягти до вечора. Тим більше, що раніше побувати у Бедестані мені не доводилося.

Як і всі, я зайшов усередину. На сходинках були вільні місця, і я сів. Речі для продажу і сам аукціоніст були навпроти.

Аукціоніст узяв з розкладених перед ним речей фотоапарат і почав виголошувати:

— Фотоапарат «Роллефлекс», справний, майже не був у користуванні, об'єktiv два з половиною. Оголошена ціна триста лір, триста лір! Хто купить? Триста...

— Триста десять,— вигукнув один з тих, що були, як і я, на сходинках.

Аукціоніст підхопив:

— Триста десять, пане... Триста десять... триста десять.

Хтось перебив:

— Триста п'ятнадцять!

Потім з різних кінців приміщення чулися голоси:

— Триста шістнадцять!

— Триста сімнадцять!

— Даю триста двадцять!

— Чотириста п'ятдесят!..

На якийсь час пропозиції припинилися. Скориставшись паузою, аукціоніст почав підсумовувати:

— Йде за чотириста п'ятдесят... фотоапарат «Роллефлекс», запасний об'єktiv і штатив...

¹ Б е д е с т а н — частина Капали-чарши, де торгують коштовностями, зброєю та антикварними речами.

Хтось з присутніх у залі попросив:

— Дай-но подивитися цей апарат.

Аукціоніст простягнув апарат покупцеві. Той його роздивився і набавив ціну:

— Чотириста шістдесят!

— Чотириста шістдесят одна!..

— ...дві...

— Чотириста сімдесят лір...

Аукціоніст почав вигукувати:

— Чотириста сімдесят лір, чотириста сімдесят... Хто більше? Продаю, продаю. Річ продана!

Він ударив у гонг, що стояв перед ним, і службовець аукціону простягнув покупцеві фотоапарата квитанцію на 470 лір, записав його прізвище й узяв гроші.

Тим часом аукціоніст почав продавати друкарську машинку.

— Справна друкарська машинка «Ремінгтон»... Оголошена ціна шістсот лір... Шістсот лір!..

— Шістсот одна!..

— Шістсот десять!..

— Шістсот п'ятдесят!..

Ніколи в житті не бачив я такого захоплюючого видовища. Коли хтось підвищував ціну, я аж підстрибував.

— Шістсот п'ятдесят п'ять!..

— Шістсот вісімдесят!..

А я все підстрибував.

— Шістсот дев'яносто!..

— Сімсот!..

— Сімсот десять!..

Усе це мене так захопило, так схвилювало, що я, не пам'ятаючи себе, вигукнув:

— Сімсот п'ятдесят!..

Мій вигук був такий щирий, що в залі разом усі стихли. Аукціоніст уп'явся в мене очима й оголосив:

— Сімсот п'ятдесят дає оцей пан... Хто більше? Продаю за сімсот п'ятдесят лір... Продаю...

І цієї миті почувся голос:

— Сімсот п'ятдесят одна ліра!..

Ох, мені аж полегшало.

Що б то було, якби на мені зупинилося? Адже я мав усього-на-всього п'ятсот лір.

Друкарську машинку продали за 780 лір. Аукціоніст виставив на продаж ручну швейну машинку. Торг почався з п'ятисот лір. Першої небезпеки мені пощастило уникнути. І тепер я насилу стримував себе від надмірного захоплення і від того, щоб знову не включитись у гру.

— П'ятсот десять!

— П'ятсот двадцять!

— П'ятсот п'ятдесят...

— П'ятсот вісімдесят!..

— Шістсот!..

Останнім вигукнув я. Всі голови враз повернулися в мій бік. Мене немов окропом ошпарило. Як воно сталося, що я вигукнув знову?.. Чоловік, що сидів поряд зі мною, сказав:

— Але ж вона шістсот лір не коштує.

— А тобі що до того? — відказав я.— Хіба не я платитиму?

— Я ж механік...

— Ти думаєш, що я менше твого розуміюся на машинах?..

Почувши таке, він вигукнув:

— Шістсот одна ліра!

Йому й дісталася швейна машинка. А мені того разу пощастило вдруге.

На продаж виставили вазу. При кожному вигуку нової ціни мене аж підкидало, мов на пружинах. Щоб і самому не вигукнути, я затиснув собі рот обома руками.

Після вази була продана картина, написана олією, електричний пилосос. Потім аукціоніст узяв люстру.

— П'ятиріжкова люстра, зовсім справна... Оголошена ціна сорок лір... Хто дасть більше? Сорок лір...

— Сорок одна!

— Сорок дві,— вигукнув той, хто сидів ліворуч од мене.

— Сорок п'ять,— почулося праворуч.

— Сорок вісім,— крикнув покупець попереду мене.

— П'ятдесят,— вигукнув хтось за моєю спиною.

Тут не утримався і я:

— П'ятдесят одна!..

На аукціоні панувала така атмосфера азарту і напруження, що було просто неможливо стримувати себе і мовчати. Той, хто сидів праворуч, вигукнув знову:

— П'ятдесят три!..

Ліворуч:

— П'ятдесят п'ять!..

Зовсім мимоволі вигукнув і я:

— Шістдесят!

Зліва:

— Шістдесят п'ять!

Боже, з усіх сил намагаюся мовчати, та хіба це можливо?

— Сімдесят!

— Сімдесят одна!..

— Сімдесят п'ять!

Тепер вже нас підганяла упертість, і я щодуху випалив:

— Вісімдесят!

— Сто!

— Сто п'ятнадцять!..

Зліва:

— Сто п'ятдесят!

Я:

— Двісті!

Зліва:

— Двісті п'ятдесят!

Так і вигукували — то він, то я... Тільки він набавляв ціну на одну-дві ліри, а я, не тямлячи себе,— на п'ятьдесять лір.

- Двісті п'ятдесят одна!
- Двісті шістдесят.
- Двісті шістдесят одна...
- Двісті сімдесят...
- Двісті сімдесят одна...
- Двісті вісімдесят!..

Після кожного вигуку я молився: «Дай боже, щоб він ще накинув і щоб річ дісталася йому».

— Двісті дев'яносто!

«Якщо він скаже «двісті дев'яносто одна», я більше набавляти не буду»,— думалося мені.

— Двісті дев'яносто одна!

Але азарт узяв верх:

— Триста! — вихопилося з моїх грудей.

Поступово ціна перевершила чотириста лір.

І тільки-но мій конкурент вигукнув «чотириста дев'яносто одна», я щодуху випалив:

— П'ятсот!

Мені здалося, що це вигукнув хтось інший всередині мене. Я твердо подумав, що коли мій конкурент вигукне «п'ятсот одна»,— я мовчатиму. Адже, крім п'ятисот лір, у мене не було жодного куруша. І що б ви думали? Ніби знаючи, скільки є грошей у мене в кишені, конкурент сказав:

— Беріть її на здоров'я!

У залі запала тиша. Аж ось почувся голос аукціоніста:

— П'ятиріжкова люстра... П'ятсот лір... Хто дасть більше?

За цими словами я обвів поглядом кожне обличчя, чи не кине хтось хоча б одну ліру, зважаючи на моє жалюгідне становище. Та не знайшлося жодної чесної людини, яка б сказала «п'ятсот одна» і тим самим мене

врятувала. Щоправда, в одного ніби поворухнулися губи,— а може, мені так здалося? Щоб допомогти йому, я ввічливо промовив:

— Ви щось хотіли сказати?.. Будь ласка, прошу вас!

— Ні...— почув у відповідь.

Ніби щось змінилося б, якби він сказав... Ні краплини совісті в жодного... Коли продавалися інші речі, аукціоніст не поспішав. А цього разу квапливо вигукнув:

— Продаю!.. Річ продана! — і вдарив у гонг.

Якби він затримався хоч трохи, негідник такий, що б сталося? Луснув би, чи що? Може, якомусь чесному нашому співвітчизникові ця люстра вкрай необхідна, а ти поспішив? Га!..

Служник аукціону швиденько простягнув мені квитанцію, записав мое ім'я та адресу, і ми разом вийшли з салону. Все сталося так швидко, що й втекти я не встиг. З мене взяли п'ятсот лір і всучили оцю п'ятиріжкову люстру. Мій конкурент по аукціону теж був тут, поруч.

— Користуйтеся на здоров'ячко, ви придбали гарну річ,— промовив він до мене.

— А звідки вам відомо, що це гарна річ? — поцікавився я.

— Як не знати, адже вона була моєю...

— Бачу, ви опинилися в дуже скрутному становищі, якщо довелося її продати,— сказав я у відповідь і додав: — Я вам поверну вашу люстру за чотириста вісімдесят лір.

— Вам пощастило... Я її не візьму,— мовив він.

— Вона мені ні до чого,— наполягав я на своєму.— Давайте чотириста і забирайте її.

— Хай вона піде вам на користь! — відповів він і пішов геть.

— Давай триста, чуєш, і забирай її,— кинув я навздогін, та він не звернув на мене уваги.

Узяв я свою люстру й пішов. Безперечно, купив я її дешево, але ж у мене ні кола ні двора,— навіщо вона

мені? Поніс я її туди, де торгують люстрами, щоб продати.

— Скільки за неї?

— Коштує вона дорожче, та віддам її за шістсот...— сказав я.

Перекупники засміялися:

— Ми тобі нових люстр по п'ятдесят лір продамо скільки завгодно...

Так і залишився я зі своєю люстрою. Надвечір зустрівся в парку з дружиною. Вона вся в сльозах:

— Батько вимагає, щоб я або вибиралася від нього, або розлучилася з тобою. Ти повинен знайти роботу і заробляти гроші.

Я був у відчаї, але показав їй люстру і заспокійливо промовив:

— Не турбуйся, страждати нам залишилося недовго. Ми більше перетерпіли, залишилося трохи. Я готую для тебе такий будинок, що твій батько аж закачається. Ось бачиш, вже й люстру придбав. Подивись, яка гарна... На п'ять ріжків...

Дружина підвелася з лавки, якимось дивно глянула на мене, немов я сказав щось незвичайне, і, навіть не прощавшись, пішла. Пішла... пішла...

Відтоді я й ношу за собою цю люстру. Мені її ніде подіти, ніхто її не бере, ніхто не купує. Лихо звалилося на мене. Ношу її скрізь за собою — порозбивалися плафони, порозбивалися лампочки, і лишилася в мене оця п'ятиріжкова залізьяка. Я, брате, лише за одним шкодую: маючи у кишені п'ятсот лір, навіть не попоїв добряче, не випив і склянки води.

Я з жалем подивився на невисокого на зріст товстунця. Настав час іти до приятеля, який обіцяв мені п'ятсот лір. Я вийшов з кав'ярні. Дорогою все думав: як могло статися, що життя цього маленького товстунця так схоже на моє власне... Напевно, це й вас зацікавить. Що ж, відповім. Невисокого зросту товстенький чоловік, який

пішов у Бедестан і придбав там за п'ятсот лір п'ятиріжкову люстру, був ніхто інший, як я сам. І щоб ніхто не насміхався з моєї дурості, я й кажу, що сталося таке з кимось іншим.

МАТИ ТРЬОХ АНГЕЛЯТОК

Він ледве волочив ноги.

«Найтяжчий вантаж, який неможливо скинути з плечей,—це вага власного тіла,— думав він дорогою.— Ото дивина: чим людина більше худне, чим менше її вага, тим їй важче саму себе носити...

Подивися на автомобілі: скільки всяких кольорів, скільки марок... З якою легкістю мчать вони повз тебе...

Маю, певне, кілограмів з п'ятдесят. Ні, мабуть, менше. Сорок, сорок п'ять...»

Отак він і йшов, розмовляючи сам із собою. Сам себе запитував, сам собі відповідав.

«Хто б міг подумати, що опинюся в такому становищі... Мав би хоч кілька курушів, узяв би пару бубликів... Хоча б склянку гарячого чаю...»

А поряд мчать машини. Різних кольорів. Ось одна виблискує синім лаком. За кермом сидить жінка, гарна, немов поезія. Пасмо русявого волосся тріпоче на вітрі. Машина зменшила швидкість, і старому здалося, що вродлива жінка за кермом пильно дивиться на нього.

Худючий, з запалими щоками, він усміхнувся і подумав: «Тепер тільки мені й волочитися за жінками».

Сліпучо-синя машина ще трохи проїхала і метрів через п'ятдесят зупинилася.

Гоłodний, стомлений, убогий стариган ледве переставляв ноги. Коли він порівнявся з машиною, жінка висунулася з віконця і втупила в нього очі. Ні, тепер він не міг помилитися: вона дивилася саме на нього.

«Мені, певне, помутилося з голоду»,— подумав він. Синій лімузин рушив далі, але їхав не швидко. Невдовзі зупинився знову. Жінка усе дивилася на бідолаху. Може, вона обізналася? А може, просто пожаліла його?

«Мабуть, я їй сподобався?» — пожартував сам над собою старий.

Синя машина знову трохи проїхала вперед і зупинилася. А жінка все дивилася на нього. Старий зацікавився: у чім річ? Чи він і справді їй сподобався, чи, може, щось інше? Він перейшов на інший бік вулиці. Та жінка не спускала з нього очей.

«Замолоду я теж був непоганий,— подумав старий,— навіть красивий».

І він вирішив повернутися назад.

Жінка й далі уважно дивилася на нього. Якийсь час вони поволі просувалися вперед. Потім синій лімузин раптом зупинився, і коли старий порівнявся з ним, жінка гукнула:

— Відчини дверцята!

Старий відчинив.

— Заходь, сідай!

Бідолаха аж розгубився від несподіванки. Він не знав, чи радіти йому, чи боятися. Але усмішка на жіночому обличчі надала йому сміливості, і він сів у машину. Синій лімузин рвонув з місця. Упродовж усієї дороги вони мовчали.

Машина зупинилася перед дверима якогось величезного будинку. Гарна, мов сама поезія, жінка пропустила старого вперед, і вони увійшли всередину. Там їх зустріла служниця і здивовано подивилася на старого. Господиня привела свого гостя у простору, красиву вітальню і, не запропонувавши йому навіть сісти, наказала:

— Роздягайся!

— Але ж дозвольте мені, шановна пані, хоча б умитися.

— Кажу тобі — роздягайся...

Старий подумав, що жінці вже несила чекати, тому вона його й підганяє. Не гаючись, він скинув з себе драгу й брудну сорочку.

— І штани скидай!

Старий вже не сумнівався. Він дивився на широкі стегна жінки, на її повні груди. Про втому та голод більше не думав. Чи не сон це? Але ж ніхто її не силує. Можливо, її серце обрало саме його. «Аллах мій милостивий, не дай осоромитись, не занести мене»,— помолився старий подумки і, скинувши з себе штани, підійшов до жінки.

— Скидай і спідне! — наказала вона й натиснула на дзвоник. До вітальні увійшла гарна служниця.

«Ні-і-і... Так нечесно. У такому віці я з двома не впроваюсь!» — злякався старий.

Тим часом господиня звеліла служниці:

— Скажи гувернантці, хай візьме дітей і йде сюди!

Служниця вийшла. А старий увесь тремтів чи то від холоду чи від хвилювання...

Колись він чув, що одна вродлива жінка, бажаючи помститися чоловікові, який їй зрадив, запросила до себе першого зустрічного й лягла з ним спати.

«Можливо, й ця хоче помститися своєму чоловікові»,— майнуло в голові старого.

Аж ось у вітальні з'явилися служниця, гувернантка і трое діточок. Найбільше — років десяти, найменше — років шести. Двоє дівчаток і хлопчисько, справжні тобі ангелятка. Старому подумалося: «Ну, хай уже служниця й гувернантка, але навіщо діти?»

Ноги в старого були тонкі, мов тички, руки — мов мотузки, шия — мов соломинка. Він був подібний до скелета, обтягнутого жовтою, брудною шкірою, з-під якої випинали ребра.

Гарна жінка запитала в гувернантки:

— Чи їла сьогодні наша Айсель?

— Дуже мало,— відповіла гувернантка.— Навіть какао не випила.

— А Гьоксель?

— Нічого не їла.

— А Алтан?

— З'їв лише крихту шоколаду.

Гарна жінка обернулася до дітей і вказала пальцем на голого старигана:

— Погляньте... Він перетворився на скелет. Якщо не будете їсти, то й ви такими станете.

Трое ангеляток злякано притиснулись до широких стегон своєї матері. Гарна, мов справжня поезія, жінка наказала старому:

— А тепер одягайся швидше й забирайся геть!

МАХМУД І НІГЯР

Я розповідатиму, а ти пиши, пане газетяре. Напиши, хай люди почитають та на вуса намотають. Мене звать Махмудом, її — Нігяр... Так і напиши: «Махмуд і Нігяр». Нехай всі читають і плачуть, плачуть і читають... З нами сталося таке, що в порівнянні з цим тьмяніє палке кохання Керема й Асли, Юсуфа й Зулейхи, Ферхада й Ширін, Тахіра й Зухри... Наше кохання — то справжнє кохання, а їхнє ж — гроша не варте...

Чужинці, скориставшись демократією, заволоділи нашою країною, зробили її своєю власністю, а от мені не вдалося заволодіти своїм щастям — одружитися й пізнати всі принади сімейного вогнища. На все воля аллаха й нашого пророка Мухаммеда. Що ж, закури сигарету, пане газетяре, і слухай...

Нашу сім'ю добре знають і поважають в містечку Аксу. Є в нас сусіда Хамза-бей. А в нього — дочка Нігяр. Ось я й хочу розповісти про неї, про пташку оту, що

випурхнула з моєї руки. Тепер про мою кохану залишилася сама згадка.

О, єдина й неповторна! Чи може хто-небудь зрівнятися з тобою, бути подібним до тебе? Ах, Нігяр, Нігяр!.. Сім країн пройдеш, а такої, як ти, ніде не знайдеш. На стіні у кав'ярні Пілібіка Османа висить портрет дружини персидського шаха. Кажуть, що вона найкрасивіша в світі. Але, клянуся аллахом, що та королева краси не варта й нігтя моєї Нігяр, ба навіть пилу з-під її черевичків. Побачиш Нігяр здаля — серце так і затріпоче, здається, ось-ось вирветься з грудей і полетить, мов птах. Золотаве волосся — аж до п'ят, чорні брови — лук, вії — стріли, що проймають моє серце. Струнка — мов газель. Вай, моя Нігяр, вай!.. Шкіра — шовк, родимки — бризки, стан — лоза, ніжки — як у горлиці, запах — гіацинт, голос — канарейчин спів... Вай, моя Нігяр, вай!.. Губки — бутон, зубки — перлини, хода — як у куріпки, очі — маслини. Вай, моя Нігяр, вай!.. Пальчики — струмочки. А на грудях — немов причаїлися ластівки дві й дзьобами своїми оксамитову сукню напнули. Вай, моя Нігяр, вай!.. Вона не ходить, а пурхає, мов пташка. Хто ти є, моя Нігяр? Куріпка чи, може, фея?.. Полонила ти моє серце.

Слів немає, щоб докладно про все розказати. Покохав я Нігяр, і в грудях моїх запалав вогонь. Голова стугоніла від болю, а з очей котилися криваві сльози.

В містечку тільки й мови було, що про моє палке кохання. І я вирішив написати Нігяр любовного листа, не чекаючи, поки моє серце перетвориться на попіл. І написав. Угорі намалював пташку, унизу — палаюче серце... У кількох місцях пропалив листа сигаретою, щоб Нігяр зрозуміла, який в мені вогонь бурхає, як горить моє серце. Ще й вірша склав для неї:

Чи гранат ти, чи Нігяр ти?
Чи мое кохання ти?
Цілі дні про тебе мрію,
Чи про мене мрієш ти?

Загорнувши послання разом з флакончиком трояндового масла в шовкову хустину, я попросив місцеву звідницю Пембе Кадин віднести все це до Нігяр. Того ж дня надвечір одержав я відповідь. Ото дочка шайтана! Такі вірші склала, що й мене заткнула за пояс:

Що Нігяр я — добре знаю,
Слів на вітер не кидаю,
Від кохання ти палаєш,
Я так само вся палаю.

5

Ніколи тебе не забуду,
Твоею тільки я буду,
Іншого не хочу я,
Любов віддам Махмуду.

Що сталося зі мною!.. Мене охопила невимовна радість, і я щодуху помчав у гори, мабуть, і куля б мене не догнала. Вискочив на вершину, зупинився. Читаю вірші й плачу, читаю й сміюся. Де ж ти навчилася так гарно писати? О, ці любі вуста, які вимовляють моє ім'я!..

Почали ми листуватися, обмінюватися віршиками. Полум'я любовної пожежі дісталось, як то кажуть, до самої труби. Моя мати пішла до матері Нігяр на переговори, а батько зустрівся з її батьком. Дівчина була непохитною, і батькам довелося погодитись. Після жнив справили такі заручини, що не тільки ворогам; а й друзям на заздрість.

— Ці заручини розорили нас, та я не шкодую,— сказав мій батько у кав'ярні.— Клянуся аллахом, наречена варта того...

Весілля вирішили справити через рік. Нігяр жде не дідеться наступних жнив, а про мене й годі казати... Нарешті прийшла осінь, ми зібрали хліб і почали готуватися до весілля.

Раптом її батько й каже:

— Не буде моя донька жінкою Махмуда!

— Чому?

— Не віддам Нігяр за сина пройдисвіта з опозиційної партії!..

Я перед ним — навколішки. Умовляю. А він своє — нічого не буде, та й годі! Розумієте, пане газетяре, до того часу не було в нашому селі ні опозиціонерів, ні прибічників правлячої партії. І якраз перед нашим весіллям на країну навалилася демократія, через що народ розколовся навпіл. Нам з Нігяр не пощастило. Мій батько опинився в одному таборі, а її — в іншому.

Батько теж став дибки:

— Не хочу,— рішуче заявив він,— мати за невістку дочку пройдисвіта з іншої партії!

І треба ж було з'явитися отій демократії саме в такий час!.. Якби ми справили весілля хоча б за день-два до її приходу, то все було б гаразд. От клята демократія, щоб їй луснути! Стільки років ми спокійно жили без тебе. Блукала десь, блукала і знайшла час припхатися. Не могла виявити великодушності й завітати після нашого весілля?

Страждаю я, страждає Нігяр. Знайду її, бувало, десь у затишному куточку на сіновалі, у полі чи в дубовому гаї та й питаю:

— Слухай, що ж нам робити?

— Не знаю,— відповідає.

— Та ми ж згоримо й спопеліємо. Може, украсти тебе?

«Як скаже, так і буде»,— подумав я. А вона:

— Не можу піти проти батькової волі.

— Але ж ти сохла за мною...

— І зараз сохну...

Нігяр тане, мов свічка, а я кружляю навколо неї, як метелик. Ех батьку, батьку, знайшов час записатися в опозицію!

Мати його умовляє, я благаю, та все дарма.

— Зглянься на нас, обличч оті партійні справи...

— Відчепіться...

— Заради аллаха,— плаче мати,— зміни партію. Оже-
нимо сина — знову повернешся до своєї партії...

Батько Нігяр також нічого слухати не хоче.

— Ефендім, зміни на кілька днів свою партію,— про-
сять його.

— Здуріли ви, чи що? Змінити партію, щоб занapas-
тити свій дім, свою сім'ю?.. Хто ж міняє партію саме
тоді, коли має одержати кредит із банку?..

Віслюк розчулився б і поступився, батько ж Нігяр —
упертіший за віслюка. Якось терпець мені урвався, зу-
стрів я його на вузькій стежинці й приставив ніж до
горла.

— Послухай, синку,— змолвився він,— зачекай. Ще не-
відомо, чи втримається партія при владі. А Нігяр — на-
завжди твоя... Вважай, що вона вже на твоїх грудях...
Почекай лише до виборів. Як тільки наша партія про-
валиться, дівчина твоя...

— А вона провалиться?

— З поміччю аллаха ми її самі провалимо. Тільки
нікому про це не кажи.

До виборів — цілих три роки... Батько Нігяр, з
одного боку, мій батько — з другого розхитують оту
партію, як тільки можуть. Ми ж з Нігяр невимовно стра-
ждаємо...

На виборах партія Хамзи-бея зазнала поразки, і він
переметнувся в партію мого батька. А тут і жнива за-
кінчилися.

— Віддай дочку, Хамза-бею...

— Не віддам...

— Чому?

— Не можу віддати дочку за сина негідника з опо-
зиційної партії.

Виявляється, керівники партії, яка провалилася на
виборах, умовили мого батька стати головою її місцевого
відділення, і він вступив до тієї партії, з якої щойно ви-
йшов Хамза-бей. Тепер і мій батько поліз у пузир:

— На поріг не пушу цю Нігяр, дочку мерзотника з правлячої партії!

Ех, батьку, батьку! Якщо вже ти надумав змінити партію, то чому не зробив цього до виборів? Я ж зовсім змарнію. Що ж тепер робити? А ти Хамза-бею, чому не змінив свою партію до виборів? Тепер плаче Нігяр, плачу я. А батько мій уперся, та й годі.

— Кинь навіть думати про оту розпусницю Нігяр,— горлає батько.— Як дізнаюся, що ти листуєшся з нею, то, клянуся аллахом, зречуся тебе.

Не пасе задніх і Хамза-бей:

— Дивися, Нігяр, якщо хоч раз іще назвеш своїм женихом сина отого паскуди з опозиції, не жити йому. Я його порішу.

А ми страждаємо все дужче; Нігяр — у себе вдома, я — у себе. Минуло ще два роки. Правду кажуть, що й султанським фірманом кохання не заборониш. Якось Нігяр надіслала мені звістку:

«Махмуде мій, Махмуде, прийди до мене, викради мене... Несила мені більше терпіти оту демократію...»

Чи гарно це? Та ми умовились, що вночі Нігяр вийде на плаский дах свого будинку і я викраду її звідти. Підбив двох приятелів, сіли ми на коней і до неї.

— Нігяр, поспішай!

— Не піду...

— Але ж ти сама казала, щоб я тебе вкрав. Чому ж тепер відмовляєшся?

— Махмудіку, леве мій, не я відмовляюся. Батько відмовляється від партії. Учора сказав про це мамі. Йому не дали кредиту на трактор, і він нібито міняє свою партію... Давай почекаємо кілька днів...

— Боже мій, невже й нам посміхнулося щастя!.. Не те, що два дні — два місяці чекатиму. Бувай здорова!

Наступного дня Хамза-бей справді вийшов з рядів своєї партії і вступив до партії мого батька. Нарешті ми справимо весілля! Та мій старий знову:

— На поріг не пущу дочку опозиціонера.

— Слухай, тату, що ти кажеш? Адже Хамза-бей перейшов до вашої партії.

— До якої це «нашої» партії? Учора я вийшов з неї.

Я до Хамзи-бея:

— Змилуйся,— кажу йому,— ти ж знаєш...

— Нема в мене дочки для сина негідника з тієї партії!..

Пожаліли нас сільські діди, пішли до мого батька.

— Не роби так,— кажуть,— що спільного з весіллям мають партійні справи? Хіба твоїй партії гірше стане, якщо Махмуд і Нігяр поженяться?

— Не забувайте про демократію. Нічого ви не розумієте. Якщо мій син оженився на дочці пройдисвіта з опозиції, мене одразу ж виключать з партії. З опозиціонерами навіть вітатися неприпустимо, а ви про одруження завели...

— Ну що ти, тату,— кажу йому.— До вчорашнього ж дня...

— Забудь про вчорашнє... Через оту опозицію загине мій дім, моя сім'я. Мені аж дихати стало легше, коли я відмовився від їхньої партії.

— Помру я, тату...

— Зачекай ще трохи... Ось візьму кредит... До виборів вже недалеко. З поміччю аллаха провалимо нашу партію на виборах і разом з Хамзою-беєм опинимося в одному таборі. У мене з ним немає ніяких рахунків, один одному ми нічого не винні... Отоді й одружитесь.

Чекаю не дочекаюся, коли провалиться батькова партія... Та й він сам звернувся до Хамзи-бея через посередника:

«Хамза-бею! Берися дужче до справи, разом ми й розхитаємо мою партію. Бо твоя Нігяр і мій син зовсім усохнуть, якщо ми їх не поженимо».

Хамза-бей надіслав таку відповідь:

«Щиро вас вітаю і прошу не турбуватися. Ми ще побачимо наших дітей щасливими».

Яке вже там щастя!.. Ще кілька років отаких страждань, і Нігяр зовсім всохне, безплідною стане, та й я буду ніби той старий гарбуз без насіння.

Пройшли вибори, але батькова партія не провалилася. Що ж тепер? Батько й каже:

— З такої міцної партії я не вийду!

— Розорюся, а своєї партії не зміню,— теж не поступається Хамза-бей.

Батьки не випускають Нігяр з дому. Пішов я до них, впав Хамзі-бею в ноги.

— Хай уже мій безжалісний,— кажу йому,— але ж ти... Пожальй дочку, якщо мене не жалієш... Знай, що я накладаю на себе руки.

— От і добре... По-перше, в партії твого батька на одного дурня буде менше, а по-друге, вашим любовним фіглям-міглям настане край.

— Бей-ефенді, та я ж безпартійний.

— То байдуже. Яблуко від яблуні недалеко падає.

Не витримала Нігяр, спробувала повіситися на дверях конюшні. Добре, хоч мати підоспіла, врятувала. Бачить Хамза-бей, діватись нікуди. Вийшов він із своєї партії, вступив у правлячу... Дізнавшись про це, я мерщій до батька. А він саме подався на мітинг. До нас в Аксу приїхав один з лідерів опозиційної партії, щоб виступити з промовою. Повернувся батько додому, плаче.

— Що з тобою, тату?

Виявляється, промова опозиціонера приголомшила старого.

— Вах, вах!.. Он воно як,— бідкався він.— Значить, обманювали нас. Жодної хвилини не хочу більше залишатися в цій партії.

Не гаючи часу, він написав заяву про вихід з правлячої партії і перейшов до опозиційної. О аллах!.. І чому б не приїхати тому промовцю на день пізніше? Пожежилися б ми, та й справі кінець.

Минув ще один рік. Якось увечері прийшов мій батько додому п'яний як чіп.

— Негайно дай в Анкару телеграму! — загорлав він до мене.

— Яку телеграму?

— Ось таку: «Прозрівши, я виходжу з вашої партії разом з моєю сім'єю в сімнадцять душ».

— Молодець, батьку,— зрадив я.

Не гаючи й хвилини, я побіг на пошту й дав телеграму. Тоді повідомив Нігяр:

«За всяку ціну втримай свого батька, щоб ми встигли справити весілля, поки він не змінив партії».

Дістаю відповідь:

«Через кредит батько пересварився з керівництвом партії і вийшов з неї... Мабуть, цьому кінця не буде. Махмуде, приходь сьогодні вночі і вкрадь мене. Я залишу двері незамкненими. Сама буду в маленькій кімнаті ліворуч — там горітиме лампа».

О-ох, порозумнішала нарешті, безжалісна... Цілих дванадцять років страждаємо.

Настала ніч. Ми з друзями осідлали коней і влаштували засідку навпроти хати Хамзи-бея.

Я підкрався до дверей. Відчинені. Заходжу — і зразу ліворуч, в кімнату, де мерехтить лампа. Дивлюся: в кутку сидить стара мати Нігяр, одягнена по-дорожньому, з вузликом у руці.

— Чого ти? Ходімо швидше,— шепоче.

— Куди? — питаю я.

— Хіба ж ми не умовились тікати?

— Яка втеча? Ти що, здуріла? А де Нігяр?

— Нігяр? Ой Махмуде, ти вже забув мене? Нігяр — це ж я...

Відчуваю, щось тут не те. Можливо, матері Нігяр остогид Хамза-бей і вона тепер хоче, щоб я вкрав її замість дочки. Та навіщо мені ця карга?

А вона вже оповила мені шию руками, трохи відхилилася вбік і саме цієї миті світло від лампи упало мені в обличчя.

— Боже мій! — зойкнула вона.

— В чім річ?

— Я думала, ти Махмуд.

— А хто ж я, по-твоєму?

— Його батько.

— Замовкни, стара. Я став таким через те, що багато років страждаю по твоїй доньці.

— Звідки в мене донька?

— Як звідки? А віроломна Нігяр?

— Та я ж і є Нігяр...

— Заприсягнися!

— Клянуся аллахом і вірою. Такою я стала тому, що багато років сохла по сину твоєму Махмуду.

— Ну гаразд, почекай мене тут, я підведу коня до дверей...

Сказав їй так і вискочив з хати. Не підійшовши навіть до своїх друзів, що були в засідці, я подався геть. Відтоді й духу мого не було в Аксу...

Вай, моя Нігяр, вай! Напиши про нас, пане газетяре, обов'язково напиши... І назви нашу історію «Махмуд і Нігяр».

ЗАБОРОНЕНО

Усім нам дуже набридло працювати в старому, напівзруйнованому приміщенні з дірявим дахом, і ми були надзвичайно задоволені, коли перебралися в новий будинок.

Подекуди там було ще наляпано цементом, біля вікон і дверей височіли купи стружок та всякого іншого сміття. Навіть вікна були в крейді. Але нам так набридло старе приміщення з прогнилими рипучими мостинами та мишами на горищі, що, переїхавши у цей новісінський будинок, ми з радістю засукали рукави й самі почали його прибирати. Повиносили тирсу, стружки, повитирали пил, помили вікна... Серед нас не було лише директора — його перевели кудись в інше місце. Скоро мав приїхати новий, якого ми ще не бачили, але вже дізналися, що він дуже суворий...

Невдовзі він з'явився. Тримався так, немов аршин проковтнув — прямий з усіх боків. Волосся на голові коротко підстрижене; потилиця зливається з прямою спиною; погляд гострий мов бритва. Здається, різоне когось поглядом — кров потече.

Третього дня він видав наказ з чотирнадцяти параграфів. У параграфі першому говорилося:

«Необхідно ретельно виконувати всі накази. Особливо слід дотримуватися всіляких заборон. У народі кажуть, що навіть найсуворішої заборони люди дотримуються лише перших три дні. Доведемо ж своєю дисциплінованою працею помилковість цього хибного виразу, вигаданого нашими підступними ворогами для того, щоб притупити нашу пильність. Наказ є наказ, заборона є заборона. Накази можуть бути різними, а заборони — священні».

Усі співробітники прочитали цей наказ з чотирнадцяти параграфів і внизу поставили свої підписи. Після обіду мені знову принесли той наказ, бо хоч я його підписав, але не поставив слова «читав»...

Такі накази почали з'являтися один-два рази на тиждень. Під кожним з них ми писали слово «читав», нижче ставили дату і своє прізвище, а вже тоді, в самому низу, розписувались. Ми зрозуміли, що новий директор жартів

не любить. Почувши його голос десь у кінці коридора, ми починали тремтіти від страху.

Через п'ять днів у нашій установі з'явився майстер по виготовленню табличок. Свою майстерню він розмістив у вестибюлі біля парадних дверей і одразу ж узявся до роботи. Казали, що директор замовив йому таблички для всієї установи. Замовляти їх десь на стороні — дуже дорого, тому він і запросив майстра з поденною оплатою. Усіх нас цікавило, що ж він писатиме? Адже на дверях кожної кімнати вже були емальовані таблички, а біля входу красувалася велика латунна вивіска з назвою установи.

Коли робочий день закінчився, майстер виготовив десять табличок. Це були пофарбовані в білий колір чотирикутні дощечки, і з обох боків кожної з них чорною фарбою виведено: «Рвати квіти заборонено!» Побачивши такі написи, ми здивувалися. Нову будівлю, куди перебралася наша установа, було зведено на пустирі. Поблизу нема ніякого парку, ніяких квітів. Жодної квіточки, яку можна було б зірвати. Та майстер упродовж трьох днів виготовляв таблички з однаковим написом: «Рвати квіти заборонено!» На четвертий день напис змінився. З'явилося таке: «Входити до саду з собаками заборонено!» До якого саду? Де тут сад? Одного чудового ранку ми побачили, що територію навколо нашого будинку огороджують у шість рядів колючим дротом. Цю роботу було закінчено за два дні. Ії наслідком було те, що межі нашого пустиря остаточно визначилися. Місце, яке називалося садом, було насправді голою безплідною землею з купами піску та вапна. Жодної билинки, жодного кущика. Лише в кутку біля огорожі стирчали будяки та росла кропива. Більше на всій території не було нічого живого.

Директор особисто керував розстановкою у порожньому «саду» табличок з написами «Рвати квіти заборонено!» та «Входити до саду з собаками заборонено!»

Після всього цього обриси нашої установи стали виразнішими: посередині великого пустирища, обнесеного колючим дротом, бовваніла сіра бетонна споруда. А навкруги то тут, то там рясніли таблички з категоричними написами: «Рвати квіти заборонено!» та «Входити до саду з собаками заборонено!..»

А майстер знай собі працює. На нових табличках було написано: «В'їзд до парку на автомашинах заборонено!» Ці таблички також були розставлені у «саду». Ми ніяк не могли збагнути, навіщо все це знадобилося директорів. Адже прохід, залишений в огорожі з колючого дроту, був такий вузький, що якби комусь і заманулося в'їхати через нього машиною, то зробити цього він не зміг би.

А якось, прийшовши ранком на роботу, ми й зовсім остовпіли: уздожв усієї огорожі через кожні три-чотири метри з'явилися нові таблички з написом: «Увага! Ви можете подерти свій одяг. Наближатися до колючої огорожі заборонено!»

Ми ніяк не могли зрозуміти, чого ж хоче директор. Одні казали, що він має намір розбити тут чудовий парк, і тому заздалегідь розпочав необхідну підготовку, інші обурювалися, дивлячись на таблички та на огорожу з колючого дроту, ще інші виправдовували директора, мовляв, з нами інакше й не можна. «Коли буде розбито парк,— казали вони,— ми ж усі квіти повириваємо».

Минали дні, минали тижні, але в «саду» ніхто не посадив жодної квіточки. Майстер працював далі, виготовляючи все нові й нові таблички з заборонними написами. Якось ми прийшли на роботу і над вхідними дверима побачили: «Заходити через ці двері заборонено!» Ми пішли до других дверей, але й там побачили такий самий напис. Ліворуч, над бічними дверима, теж висіла табличка: «Входити й виходити через ці двері заборонено!»

Бігали ми від одних дверей до інших, та все ніяк не могли потрапити того ранку на роботу. Вже зібрався цілий натовп службовців. Один каже:

— Панове, доки ми будемо отак мучитись?

— Лізьмо через вікно! — пропонує інший.

Лізти через вікно — діло нехитре. Сьогодні хтось підставив би спину, і всі ми по черзі забралися б до приміщення. Але що ми робитимемо потім, коли директор поприбиває таблички над кожним вікном? Будемо лізти через димар? Якийсь службовець рішуче сказав:

— Не звертаймо уваги на всі ці заборони, ходімо через двері! Не стояти ж нам на вулиці.

Однак усі боялися директора. Через кожні два-три дні ми підписували його письмові розпорядження про те, що мусимо коритися всім наказам і заборонам.

Поки ми сперечалися, як краще потрапити до установи, службовці, що прийшли раніше від нас, гукнули нам через вікно:

— Увійдіть через дверцята з протилежного боку будинку!..

Досі ми й не знали, що там є ще одні, маленькі двері, над якими не було напису: «Заборонено». Нарешті ми зайшли всередину і через підвал дісталися до своїх робочих місць.

Минуло кілька днів. Директор, зібравши нас у залі, виголосив довгу промову. Зокрема, він сказав:

«Усі лиха звалюються на нас через те, що ми порушуємо заборони. Хай там як, а заборони необхідно виконувати. Інакше не варто й казати про авторитет, дисципліну тощо».

Найсумлінніше в нашій установі працював майстер по виготовленню табличок. Щоранку й щовечора ми спостерігали за його роботою. Одного разу ми побачили над ним табличку. На ній було написано: «Розмовляти з майстром, заважати йому і стояти поряд категорично заборонено!»

Але чим більше з'являлося в різних місцях отих заборонних табличок, тим частіше навкруги діялися дивні речі. Так, усупереч забороні, до нашого «саду» почали вчашати собаки, чого раніше ніколи не бувало. Згодом

територія установи перетворилася на справжню псарню. Щоранку на вулицях лунали посвистування та вигуки, якими скликають собак. За кожним службовцем, що йшов на роботу, бігло відразу по кілька псів. Щоб заманити на нашу територію якнайбільше тварин, одні службовці несли з собою кістки, інші — шматки м'яса і збирали таким чином цілі собачі зграї.

Скільки я себе пам'ятаю, ніколи не любив собак, а тут і в мене з'явилася любов до них. Раніше, коли не було отих заборонних табличок, мені й на думку не спадало покликати якогось псюку, щоб повести за собою, а тепер аж закортіло зробити це. Та, на жаль, у всьому місті вільних собак більше не залишилось. Їх порозбирали мої колеги по роботі й щодня приводили до нашого «саду». Я змушений був купувати свіжі м'ясні обрізки, щоб виманити якого-небудь собаку з чийогось подвір'я.

Тепер на території нашої установи збиралася сила-силенна всяких собак. Вони тут ганялися одне за одним, гралися, кусалися, скавуліли, гавкали...

Через кілька днів директор знову зібрав нас і виголосив таку промову:

— Хоч я й заборонив вам приходити до саду з собаками, та декому це здалося дурницею. Але я знав, до чого це може призвести. Тепер ви самі бачите, що діється навколо, хоча й є заборона. А уявляєте, якби її не було? Тож поміркуйте, чому треба суворо дотримуватися заборон.

За словами директора, сам він ніколи не порушив жодної заборони, тому й досяг у своєму житті значних успіхів.

Тим часом дива продовжувалися. Службовці нашої установи починали зривати колючі сині квітки з будяків, від чого руки їхні вкрилися подряпинами. «Тільки так ми й збагнемо суть заборони», — виправдовувалися порушники дисципліни. Один лише Бурхан-бей, якому залишилося три місяці до пенсії, ні до чого не торкався;

Він дуже любив квіти і вдома розводив їх у горщиках. Через свою велику любов до всяких квітів він був єдиний серед нас, хто не зривав їх з будяків, бо не хотів завдавати рослинам шкоди.

Якось, прийшовши на роботу трохи раніше, я побачив там Бурхан-бея. Він протиснувся через вузький прохід на подвір'я нашої установи і попрямував у віддалений куточок, зарослий будяками та кропивою. Я причаївся за рогом будинку і почав за ним спостерігати. Він заглибився у зарості кропиви, озирнувся довкола, чи хто його, бува, не помітив, потім дістав з портфеля шкіряні рукавички, надів їх на руки і гарячково почав зривати з кропиви верхівки.

Лише тоді я зрозумів, чому на його руках не було ні саден, ні подряпин.

А наш директор гнув своєї:

— Дехто з вас, певне, вважав, що я помилився, коли заборонив рвати квіти. Мовляв, навіщо встановлювати заборонні таблички у саду, де немає жодної квітки... Та уявіть собі, якою сумною була б картина, якби ми справді розбили парк і понасаджували квітів; адже ви навіть кропиви й будяки вириваєте...

Ми лише підтакували йому у відповідь:

— Правда ваша, ефендім, правда...

Ніхто йому не заперечував. Усі згоджувалися, що «з нами інакше не можна».

Через деякий час ми вже ходили у драних штаних та піджаках і кожного ранку балакали на цю тему:

— Слухай-но, Ахмед-бею, у тебе на штаних така величезна дірка, що видніється спідне.

— І не кажи, Мехмед-бею, це я зачепився за колючий дріт... Подивись краще на себе: в тебе розідраний рукав.

— Ти ба! І я зачепився...

Дірки ми заколювали канцелярськими булавками, а наступного дня займалися латанням. У мене вже не залишилось жодного пристойного костюма. Щоранку, коли

я підходжу до своєї установи й читаю табличку з написом: «Увага: ви можете подерти свій одяг. Наближатися до колючого дроту заборонено!» — мені так і кортить подивитись, як виглядає наша огорожа зблизька. Платою за таку цікавість буває, звичайно, роздертий піджак або дірка на штанях. Мої колеги почали навіть перестрибувати через огорожу. А через ворота вже майже ніхто не ходив, крім людей похилого віку. Навіть Бурхан-бей, якому три місяці до пенсії, і той захотів перестрибнути. Позадкував трохи для розгону та як кинеться через огорожу, але не перескочив. Лише капелюх упав по той бік, а сам він повис на колючому дроті, мов воляча туша на гаку. Насилу ми зняли його звідти, подряпаного й переляканого.

У нашому «саду» не було квітів, та з'явилися візки. Відтоді, як було заборонено в'їжджати на автомашинах, «сад» заповнили різні візки, дитячі коляски, велосипеди. Навіть для собак не залишилося місця побігати й погавкати. Автомашини не могли заїхати на подвір'я, бо дуже вузький був прохід, і скупчувалися за огорожею.

А майстер по виготовленню табличок усе працював і працював. Директор щодня вигадував щось нове: «Відчиняти вікна заборонено!», «Вихід заборонений!», «Плювати заборонено!», «Кидати недокурки заборонено!», «Стороннім входити заборонено!», «Увага: тут курити заборонено!», «На цю табуретку сідати заборонено!», «Розмовляти вголос заборонено!», «До цієї коробки не торкатися, небезпечно!», «Писати, малювати, креслити на стінах заборонено!», «Входити до цієї кімнати заборонено!», «Виходити через ці двері категорично заборонено!»

Заборон було стільки, що скоро ми не могли вже користуватися половиною нашого приміщення, а невдовзі для нас залишилася лише його четверта частина.

А табличок ставало дедалі більше. Директор особисто давав розпорядження, де саме і як їх розвісити. Зрештою

дійшло до курйозів. На дверях усіх вбиралень з'явилися написи: «Без необхідності заходити заборонено!» І як результат, упродовж робочого дня всі вбиральні були заповнені співробітниками.

Чи то помилився директор, чи хтось із співробітників вирішив пожартувати, тільки серед п'яти різних табличок на дверях директорського кабінету з'явилася й така: «Плювати заборонено!»

Кімнати в нашій установі були досить світлими. Проте біля кожного вимикача висіла табличка з написом: «Вдень електрику не вмикати!»,— і з того часу в кімнатах цілий день горіли лампочки. Світло зрідка вимикалося лише тоді, коли десь виникало коротке замикання. Річ у тім, що біля кожної коробки з електричними запобіжниками стояв напис: «До цієї коробки не торкатися, небезпечно!» А це спричинялося до того, що в коробках почали копирсатися ті, хто в запобіжниках нічого не тямив. Підлога в коридорах була засмічена недокурками. А одного разу я побачив, як пристойно вдягнутий відвідувач плюнув у коридорі. Я не втримався і до нього.

— Ефендім,— кажу,— ви читати не вмієте? Чому плюєте на підлогу?

— Пробачте,— відповідає той,— мені просто цікаво, що станеться, якщо плюнути...

Минуло три місяці, і раптом наш новий директор, який, за його словами, ніколи не порушив жодної заборони, безслідно зник. Не приходив він і додому, що дуже занепокоїло дружину та дітей. Зник директор, мов корова язиком злизала. Два дні про нього ні слуху ні вісті. Лише надвечір другого дня його випадково знайшов комірник, коли зазирнув до невеличкого коридора на другому поверсі, і повідомив про це інших співробітників. Кинувши всі свої справи, ми побігли визволяти директора, що опинився затиснутим у коридорі, мов у пастці. А сталося це так.

Директор увійшов до коридора через двері, на яких чомусь не було ніякої заборонної таблички, і мав вийти через інші двері. А на них висіла табличка з написом: «Виходити через ці двері категорично заборонено!» Таким чином наш директор, який ніколи не порушував заборон, опинився у власноручно розставленій пастці. Він хотів вийти через перші двері, але на них з боку коридора було написано: «Торкатися заборонено!»

Бідолашний директор у розпачі кидався з одного кінця пастки в інший, та все марно. Він не міг навіть закурити, бо на стіні красувалися таблички: «Курити заборонено!», «Кидати на підлогу недокурки та обгорілі сірники заборонено!»

Ми могли розмовляти зі своїм директором лише з-за дверей.

— Вистрибніть через вікно, пане директоре, ми розтягнемо брезент і зловимо вас.

— Та не можу, бо тут написано: «Відчиняти вікно заборонено!»— відповів директор.

Він сказав ще щось, але ми не розчули. Один з нас притулив до дверей вухо й прислухався.

— Чого ви так тихо говорите? — запитали ми.

Виявляється, на стінці в коридорі було написано: «Голосно не розмовляти!»

Ми ніяк не могли звільнити директора з пастки. Ті, хто його знав краще від інших, скрушно казали:

— Він і помре там, бо не може порушити заборону.

Та зрештою він сам знайшов вихід із становища.

— Покличте мерщій майстра,— наказав він,— і скажіть, щоб написав табличку: «Виходити тут не заборонено!»

Табличку негайно було виготовлено, і ми підсунули її у щілину під дверима. Директор негайно причепив її і лише після цього вийшов. Потім звернувся до нас з такими словами:

— Ось бачите, як важливо ніколи не порушувати заборон. Якби з зовнішньої сторони цих дверей було написано «Вхід заборонено» — я б не опинився у пастці і нічого цього не сталося б. Тепер ви наочно переконаєтесь, як важливо дотримуватись заборон.

Добре, що він не додумався з внутрішнього боку дверей до вбиральні причепити табличку: «Виходити заборонено!»

Однак на дверях, через які він вийшов, наш директор наказав-таки повісити табличку з написом: «Входити через ці двері суворо заборонено!»

Вся наша установа аж потопала в тих директорових табличках. І якщо одного чудового дня ніхто з нас не повернеться додому,— не турбуйтеся. Це значить, що всі ми потрапили в пастку, бо не могли порушити заборону нашого директора.

МАЙСТРЕ, ПЕРЕРВА!

Майстер Мурад... Він не міг навіть пригадати, у якій віці став каменярем, муляром. Його перші дитячі спогади були про камінь, цеглу, стіни й будови. Перші звуки, що запали в пам'ять, були звуками молотка й зубила; він чув їх, коли майстри обробляли камінь. Перше, що його вразило,— це стіни, які починалися від землі й сягали аж до неба.

Матері він не пам'ятав. Згодом батько розповів, що вона померла при родах. Дитинство Мурада було схоже на дитинство батька, який теж ріс без матері.

Майже всі чоловіки в їхньому селі були каменярами. Це ремесло за традицією переходило від батька до сина. Селяни ходили на заробітки у великі міста, працювали каменярами і мулярами, клали стіни, а влітку поверталися додому.

До трьох років Мурад жив на селі, у далеких родичів, бо близьких не мав. А потім батько почав брати його з собою на заробітки. Поки батько працював, Мурад грався серед цегли, стін і цементу. Ні, він не був самотнім: його друзями дитинства були камінь і цегла, цемент і кельми, зубила й молотки. Йому здавалося, що вони живі, й він розмовляв з ними. Теплими літніми ночами Мурад з батьком спали на будові. Батько до села не повертався і зимував у місті. Мурад також не їздив більше у село.

Є артисти, які на сцені ніби й народилися, їхнє життя проходить саме там. Отак і Мурад. Тільки виріс він не на сцені, а серед стін і цегли. Потім став каменярем, як батько, як дід, як прадід. Працювати вчився у батька. Дивлячись на нього, він і собі пробував тесати камінь, робити розчин, зводити стіни. Через те його маленькі рученята завжди були подряпані і збиті. Увесь довколишній світ уявлявся йому камінням, цеглою, цементом і стінами.

Він підростав, і зростала його любов до будівничої справи. Світ дитячих розваг, створений ним із каменю, поступово ставав реальним світом, складеним також із каменю. Хлопчик не цурався роботи, і з часом його руки вкрилися мозолями.

Та були й прикрі випадки. Якось, граючись, він упав з риштування й розбив собі голову. Іншого разу на нього зсунулася купа землі, яку насипали робітники, коли копали котлован під фундамент. Тоді Мурада ледве врятували. Невдовзі важка каменяка розчавила йому великий палець на лівій руці. А то якось провалився аж по пояс у яму з вапном.

Він ставився до інструментів і будівельних матеріалів так, ніби то були живі люди, — часто радів, а часто й сумував, бо не завжди був з ними в злагоді. Та поволі набував хисту і зрештою став усіх дивувати своєю вправ-

ністю — навіть найтвердіший камінь підкорявся його майстерним пальцям.

До школи він не ходив, та й не міг ходити... Коли йому виповнилося десять років, від нещасного випадку загинув його батько. Відтоді Мурад став сиротою: крім каменю, розчину й цегли, нікого в нього не залишилось. Вони були для нього ніби друзями, навіть родичами... Років зо два працював він підсобним робітником у інших майстрів — наносився цегли, доскочу. Робота була дуже важкою й виснажливою, а за помилки доводилось розплачуватись; вже тоді робота наклала свій відбиток на Мурадове обличчя — воно стало серйозним і сумним. В чотирнадцять років він уже заробляв поденно як учень муляра. У шістнадцять став підмайстром, а ще через два роки — майстром-будівничим. Зростала його майстерність, а з нею — й слава. Мурад навчився розмовляти з каменем, і камінь ніби теж почав з ним розмовляти.

Під час військової служби він мурував казарми, тесав камінь для інших будов. Після служби взяв собі дружину, але скоро розлучився з нею, й ніхто не знав, чому саме. Але якщо вірити чуткам, дружина не любила каменю, не розуміла краси і величності будов та мурів, вона не змогла жити турботами свого чоловіка, оцінити його талант і почала йому зраджувати. Та він її не звинувачував, бо знав, що за роки самотності став мовчазним, мов камінь, сумним та холодним...

Він оженився вдруге. Нова дружина ревнувала його до каменю, який він тесав, до будов, які зводив, до стін, які клав. Часто дорікала Мурадові, що свою роботу він любить дужче, ніж її. Ті слова завдавали йому нестерпного болю. Адже він думав, що нарешті позбувся самотності й будуватиме ще краще, кластиме стіни ще міцніше, — дружина й робота поставали в його уяві, як одне ціле. Та скоро він зрозумів, що помилився, хоча зовні й був спокійний. Невдовзі дружина його кинула.

Коли Мурадові сповнилося п'ятдесят, слава про нього полинула по всіх усюдах. Найвидатніші архітектори й інженери схиляли перед ним голову. Його подряпані, позбивані пальці, його мозолясті руки були справді золотими. Він розумівся на справах будівничих не гірше, ніж досвідчений інженер, бо пройшов найкращу школу — все пізнавав на власному досвіді. Великі будови, створені інженерами та архітекторами, люди часто пов'язували не з їхніми іменами, а з його ім'ям, — такої він зажив слави.

Під час роботи майстер Мурад ніколи не жартував, був мовчазний та суворий, через те учні поважали його й водночас побоювалися. Багато з них, коли стали будівничими, почали заздрити неперевершеній майстерності свого вчителя; їм здавалося, що він підноситься над ними, мов височенна стіна, залишаючи їх у тіні.

У шістдесят його вважали старійшиною мулярів. Він зводив мости й, дивлячись, як по них ходять люди, тварини і особливо матері з дітьми, смяв від радості. А ще він збудував дуже багато великих будинків. І завжди в нього теплішало на душі й на очі наvertsалися сльози, коли бачив, що у тих будинках живуть і працюють люди. Будівництво шкіл було для нього найбільшою насолодою. І коли школа була готова, він здаля милувався нею. У такі хвилини йому здавалося, що з нової школи линуть дитячі голоси й відлунюють у його серці.

Мурад завжди радів, коли закінчував щось будувати. Лише раз у житті він засмутився й пішов геть, не закінчивши розпочатої роботи. Це сталося тоді, коли будували тюрму. «Можливо, вона й потрібна, можливо, й без катів не обійтися, — розмірковував Мурад, — але хай її будують інші...» Коли почав класти тюремну стіну, то чомусь подумав, що став подібний до павука, який плете павутиння й сам заплутується в ньому, або до комахи, яка замурує себе в коконі. І Мурадові здалося, ніби він сам собі готував могилу, а йому ж так хотілося жити...

Саме через це він єдиний раз у своєму житті покинув розпочату роботу. Інакше зненавидів би й милий його серцю камінь, і стіни, які зводив...

Вільних днів він мав небагато, але, як справжній митець, не міг сидіти без діла: тесав камінь, ремонтував біднякам будинки. Здавалося, він розумів мову кожної породи каменю, і кожен камінь розумів його мову. Іюді, в неділю, йшов він до будинків, що створив власними руками, здалеку дивився на них і подумки пишався своєю роботою.

Він усе життя будував, а собі не поставив навіть маленької хатки. Жив де прийдеться. Гроші в нього були, міг би подбати й про себе, але не подбав, а чому — й сам не знав. Може, через те, що хотів збудувати собі найбільший, найкрасивіший дім... А може, тому, що якби мав власний будинок, то не зміг би відчувати себе вільним... Або, зрештою, через те, що жив самотньо і вже зістарився..

Мурад завжди дивувався, коли люди платили йому гроші. Адже він був щасливий і без цього, бо зводив їм будинки й діставав від своєї роботи величезне задоволення. Найбільше він боявся того дня, коли вже не зможе мурувати стіни й тесати камінь... В сімдесят років такі думки почали завдавати йому болю — нестерпного й гострого, про який він нікому не казав. Вже не було колишньої сили й витривалості. А без каменю, без стін життя втратило б для нього всякий зміст. Він не вірив, що камінь і стіни існуватимуть без нього, адже він вдихав у них життя своїми пальцями...

Одного дня він і зовсім захворів. Учні насилу відвели його до лікаря, і той поставив діагноз: камені в нирках. Мурад, який майже ніколи не сміявся, аж зареготав.

— Слухайте, лікарю,— сказав він крізь сміх,— та що ж, крім каменю, може бути в моїх нирках?

У сімдесят п'ять років його повели до лікаря вдруге. — Відкладення солей в суглобах,— визначив лікар. Майстер Мурад лише лагідно всміхнувся у відповідь...

Учні почали його умовляти:

— Майстре Мураде, облиш роботу, досить з тебе, послухайся нас.

Хоча він і мав гроші на прожиття, та все ще працював; геть посивів і згорбився, але не міг кинути улюбленого діла.

Ще й досі ніхто з учнів не зрівнявся з ним у майстерності.

— Ось майстер Мурад, а ось сьогоднішні майстри,— казали в народі.— Далеко куцому до зайця.

Такі розмови, певна річ, сердили молодих. А Мурад зажив такої слави, що навіть коли б хтось і перевершив його у майстерності, все одно хвалили б тільки його.

Робота була важкою, і в сімдесят вісім років він уже не мав сили бити молотком, тримати долото, піднімати камені. Слухаючи хвалькуваті слова своїх учнів, він з лагідною посмішкою казав:

— Знаю, що всі ви непогані майстри. Адже вчив вас я. У мене й батько був каменярем, і дід, і весь мій рід каменярський... Ви зводите будівлі якихось десять років, може, двадцять чи тридцять, а я — тисячу років...

І він розповідав їм про своє мистецтво... Звичайно ж, тисячолітній досвід майстра Мурада був недосяжним і неперевершеним.

Та одного дня Мурад не зміг підвестися з ліжка. Сім'ї він не мав, але його учні, тепер уже уславлені будівничі, не залишили його на самоті. Вони привели лікаря, і ті в один голос запевнили:

— Протягне ще день-два, а потому — кінець...

Та майстер Мурад не помирав. Він лежав на ліжку й увесь час марив:

— Принеси камінь... Подай цеглу... Клади розчин... Принеси камінь, подай цеглу, клади розчин...

А в майстрів, які чергували біля нього, на очах блищали сльози вдячності. Учні великого будівничого раптом відчували, що дуже люблять і поважають свого

хворого, старого вчителя, який віддав їм душу, щоб навчити по-справжньому працювати.

Минуло три дні, п'ять, десять, два тижні, а майстер Мурад усе жив і марив:

— Принеси камінь, подай цеглу, клади розчин...

Очі його були заплющені, та в голосі бриніла твердість.

Лікарі лише дивувалися.

Мурад мав багатьох учнів, але був серед них один, якого він найбільше любив. Працював той учень десь дуже далеко й коли почув сумну звістку про тяжку хворобу свого вчителя, то негайно кинув усі справи й поспішив до нього. А хворий і далі марив:

— Принеси камінь, подай цеглу, клади розчин...

Голос його був тихий, слова неквапні, але й досі вчувалася в них колишня твердість.

Шість годин стояв біля хворого його улюблений учень і шість годин чув оте безперервне марення. Потім поцілував висохлі, вкриті товстими жилами, зашкарублі від мозолів руки свого вчителя, який нікого вже не міг упізнати.

— Принеси камінь, подай цеглу, клади розчин...

Хтось мовив:

— Ніяк не може вмерти, бідолашний...

— Принеси камінь, подай цеглу, клади розчин...

Заливаючись слізьми, молодий майстер схилився над своїм вчителем і голосно вигукнув:

— Майстре, шановний майстре Мураде, пере-е-ервал!

І тієї ж миті стих голос, обірвалося дихання майстра Мурада. Він пішов на перерву, щоб ніколи більше не ставати до роботи, щоб ніколи більше не стомлюватись... Заспокоївшись, він пішов на свою останню перерву.

ЗМІСТ

| | |
|---|-----|
| Передмова | 3 |
| Жертви туризму | 8 |
| Телескоп | 21 |
| Погана людина | 33 |
| Як було закрито газету | 47 |
| Ми людьми не стали | 56 |
| ТАТЗєЧе | 63 |
| Котимося в прірву | 69 |
| Великий страйк | 73 |
| Чому чухається Рифат-бей? | 87 |
| Усім, усім добре! | 93 |
| Урок моральності | 98 |
| Коли народився Шерменді? | 102 |
| Чому ми слаборозвинуті? | 106 |
| Дзеркала «Диво» | 117 |
| Примхи техніки | 123 |
| А у вашій країні нема віслюків? | 129 |
| Обов'язок перед батьківщиною | 143 |
| Агент ОХ-13 | 153 |
| Оцей — злодій? | 160 |
| На каруселі | 165 |
| Будинок на межі | 174 |
| Знайшли своє місце | 181 |
| От ми й одружилися | 192 |
| Розмова в кав'ярні | 196 |
| Жартівники | 203 |

| | |
|--|-----|
| «Це со?» | 213 |
| Інструкція для бродячих продавців котлет | 224 |
| Чому вистрибнула кішка? | 248 |
| Конгрес хірургів | 254 |
| Чому ми дістали ляпаса? | 259 |
| П'ятиріжкова люстра | 271 |
| Мати трьох ангеляток | 284 |
| Махмуд і Няяр | 287 |
| Заборонено | 296 |
| Майстре, перерва! | 306 |

**АЗИЗ НЕСИН
НА КАРУСЕЛИ**

Рассказы

С турецкого перевел А. И. Ганусец

Издательство «Дніпро»
(На українском языке)

Редактор *С. А. Коваль*
Художник *А. П. Василенко*
Художній редактор *О. Д. Назаренко*
Технічний редактор *І. О. Селезньова*
Коректор *О. С. Назаренко*

Информ. бланк № 991

Здано до складання 31.01.79.
Підписано до друку 08.10.79.
Формат 70×108¹/₃₂. Папір друкарський № 1.
Гарнітура звичайна нова. Друк високий.
Умовн. друк. арк. 14.
Обл.-вид. арк. 14,689.
Тираж 65 000. Зам. 9-55.
Ціна 1 крб. 70 к.

Видавництво «Дніпро».
252601, Київ-МСП, вул. Володимирська, 42.

Харківська
книжкова фабрика ім. М. В. Фрунзе
республіканського
виробничого об'єднання «Поліграфкимга».
310057, Харків, вул. Донець-Захаржевська, 6/8.

Несін А.

Н55 На каруселі: Оповідання.— Перекл. з турецьк.
О. Ганусець; Упоряд. В. Феонова; Передм. Л. Лен-
ча.— К.: Дніпро, 1979.— 314 с.

До збірки ввійшли кращі твори прогресивного турецького сатирика Азіза Несіна. Перед читачем постає галерея образів: дрібні службовці й нужденні селяни, багаті нероби й урядовці, продажні поліцейські й карні злочинці, жебраки й безробітні... Оповідання Азіза Несіна дотепні, оригінальні й злободенні, вони викривають усілякі вади суспільного життя сучасної Туреччини.

Н 70304—154 142—79. 4703000000

И(Турецк.)

М205(04)—79

Видавництво
художньої літератури
«ДНІПРО»

*Готуються до друку
та виходять у світ:*

Серія
«Вершини світового письменства»

Арістофан
КОМЕДІЇ

Вісенте Бласко Ібаньес
МАХА ГОЛА

КРОВ І ПІСОК
Романи

Франсуа Моріак
ДОРОГА В НІКУДИ
ГАДЮЧНИК
Романи

Ліон Фейхтвангер
УСПІХ
Роман

Серія
«Зарубіжна новела»

Елін Пелін
ВЕСНЯНИЙ МІРАЖ

ОПОВІДАННЯ ПИСЬМЕННИКІВ В'ЄТНАМУ
Збірник

Серія
«Зарубіжна сатира і гумор»

Себастьян Брант
КОРАБЕЛЬ ДУРНІВ

Стеван Сремац
ПІП ЧИРА ТА ПІП СПИРА

Серія
«Мудрість народна»

ІСПАНСЬКІ
ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКАЗКИ

ЛІТЕРАТУРА
СОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇН

Серія
«Дружба»

Юрій Брезан
РОКИ ЗМУЖНІННЯ
Роман

Імре Добози
МОЛОДШИЙ СЕРЖАНТ ТА ІНШІ
ПІД ГОРОЮ
Повісті

Димитр Димов
ПРИРЕЧЕНІ ДУШІ
Роман

Георгій Караславов
ПРОСТІ ЛЮДИ
Роман

СУЧАСНА ЮГОСЛАВСЬКА
ПОВІСТЬ
Збірник

ОКРЕМІ ВИДАННЯ

Михаїл Садовяну
Твори

**ТВОРИ ПРОГРЕСИВНИХ ПИСЬМЕННИКІВ
ІНШИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН**

Макс фон дер Грюн
МІСЦЯМИ ОЖЕЛЕДЬ
Роман

Пу Сунлін
ЧЕНЦІ-ЧУДОТВОРЦІ
Оповідання

Андре Стіль
РОМАН-СОН
Роман

ПОДАРУНКОВІ ВИДАННЯ

Браніслав Нушич
АВТОБІОГРАФІЯ
Повість

ПОЕЗІЯ

Тудор Аргезі
ПОЕЗІЯ

Антал Гідаш
ЛІРИКА

Ян Кохановський
ПОЕЗІЯ

Фредерік Містраль
МІРЕЙО
Поема

ПОЛЬСЬКА ФРАШКА
Збірник

1крб.70к.